

**VASTUU YLIKANSALLISTEN TUOTANTOKETJUN
ILMASTOVAIKUTUKSISTA**

Laura Ylikoski

Ympäristöoikeus murroksissa

Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta

18.3.2021

SISÄLLYS

Sisälllys.....	II
Lähteet	II
1 JOHDANTO	1
1.1 Tutkimuksen tausta ja tutkimuskohde	1
1.2 Aiempi tutkimus, tutkimusmetodi ja aiheen rajaus	4
2 Tuotannon hallinta	8
2.1 Arvoketjut.....	8
2.1.1 Fragmentaatio arvoketjujen taustalla	8
2.1.2 Arvoketjujen hallinnan teoria.....	12
2.2 Tuotannon ilmastovaikutukset	17
2.2.1 Ilmastovaikutusten hahmottamisen mekanismit	17
2.2.2 Olemassa olevien hallintamekanismien siirtäminen ympäristökontekstiin	21
2.3 Tuotantovastuu ja sen kehitys	26
2.3.1 Tarve tuotantovastuulle	26
2.3.2 Tuotantovastuu käsitteenä	28
3 Vastuu tuotannon ilmastovaikutuksista – mahdollista vai ei?	31
3.1 Vastuu sopimusperustaisista tuotantoketjuista.....	31
3.1.1 Supply chain liability.....	31
3.1.2 Vanhojen periaatteiden tulkinta yhteiskunnallisen muutoksen valossa	34
3.2 Vastuu omista ilmastovaikutuksista.....	40
3.2.1 Ilmastolitigaatio ja sen merkitys osana ilmastovastuuta.....	40
3.2.2 Yrityksen vastuu omista ilmastovaikutuksista	44
3.3 Vastuun ulottuminen tuotantoketjujen ilmastovaikutuksiin.....	48
3.3.1 Haasteet.....	48
3.3.2 Vaadittavia kehityskulkuja.....	50
4 Vastuuvajeen torjunta.....	54
4.1 Pyrkimyksiä vastata arvoketjujen vastuuongelmiin.....	54
4.1.1 Soft law	54
4.1.2 Mallia muista yritysvastuulaeista.....	57
4.2 Edellytykset toimivalle yritysvastuulaille	61
4.2.1 Oikeudellinen käsitteellistäminen.....	61
4.2.1.1 Asianmukaisen huolellisuuden velvoite.....	61
4.2.1.2 Arvoketjut.....	63
4.2.1.3 Johtoyritys	65
4.2.1.4 Riittävän tehokas hallinta	65
4.2.2 Ilmasto ja ympäristö	66
5 Tutkimustulokset.....	71

LÄHTEET

Kirjallisuus

- Airaksinen, Manne, Onnistuiko vuoden 2006 osakeyhtiölakiuudistus? Defensor Legis N:o 4/2013.
- Annola, Vesa, Sadan vuoden kaksinaisuus. Sopimuskäsityksen avautumisen arviointia. Teoksessa Saarnilehto, Ari, Maaliskuun 25 päivän rahasto 100 vuotta. Turun yliopisto 2007.
- Ashenbaum, Bryan, From market to hierarchy: An empirical assessment of a supply chain governance typology. *Journal of Purchasing and Supply Management*, 2018, Vol. 24, s. 59-67.
- Baldwin, Richard, Globalisation: the great unbundling(s). Economic Council of Finland 2006.
- Baldwin, Richard; Martin, Philippe, Two Waves of Globalization: Superficial Similarities, Fundamental Differences. 1999.
- Bonnitcha, Jonathan; McCorquodale, The Concept of 'Due Diligence' in the UN Guiding Principles on Business and Human Rights. *The European Journal of International Law* 2017, Vol. 28(3), s. 899-919.
- Bouwer, Kim, The Unsexy Future of Climate Change Litigation. *Journal of Environmental Law*, 2018/30, s. 483-506.
- British Standards Institution, Guide to PAS 2050: how to assess the carbon footprint of goods and services. BSI 2008.
- Bueno, Nicolas, The Swiss Responsible Business Initiative and its counter-proposal: Texts and current developments. Cambridge: Business and Human Rights Blog 2018.
- Condon, Madison, Externalities and the Common Owner. *Washington Law Review* 2020, Vol. 95(1), s. 1-81.
- Cossart, Sandra; Chaplier, Jerome; Beau de Lomenie, Tiphaine, The French Law on Duty of Care: A Historic Step towards Making Globalization Work for All Developments in the Field. *Business and Human Rights Journal* 2017, Vol. 2 (2), s. 317-323.
- Cox, Gary, The Trafigura Case and the System of Prior Informed Consent Under the Basel Convention – A Broken System? *Law, Environment and Development Journal* 2010, Vol. 6, s. 263-283.
- Di Maria, Eleonora; De Marchi, Valentina; Gereffi, Gary, Local Clusters in Global Value Chains: Linking Actors and Territories Through Manufacturing and Innovation. Taylor and Francis 2017.
- Enneking, Lisbeth, Foreign Direct Liability and Beyond. Eleven International Publishing 2012.

- Enneking, Lisbeth, The Common Denominator of the Trafigura Case, *Foreign Direct Liability Cases and the Rome II Regulation*. *European Review of Private Law* 2008, Vol. 16, s. 283-312.
- Enneking, Lisbeth, The Future of Foreign Direct Liability? Exploring the International Relevane of the Dutch Shell Nigeria Case. *Utrecht Law Review* 2014, Vol. 10(1), s. 44-54.
- Eskander, Shaikh M.; Fankhauser, Sam; Setzer, Joana, *Global Lessons from Climate Change Legislation and Litigation*. NBER Working Papers 27365, National Bureau of Economic Research, Inc. 2020.
- Falk, Johan et al., *The 1.5°C Business Playbook*. 2020.
- Finnwatch, *Hiilenmustia alihankintaketjuja – Miten suomalaiset yritykset hallitsevat riskimaissa sijaitsevien alihankkijoidensa kasvihuonekaasupäästöjä?* 5/2019.
- Foerster, Anita, *Climate Justice and Corporations*. *King's Law Journal: Environmental Justice in the Anthropocene*. 2019-05-04, Vol. 30 (2), s. 305-322.
- Frederick, Stacey, *Global value chain mapping*. Teoksessa Ponte, Stefano; Gereffi, Gary; Raj-Reichert, Gale, *Handbook on Global Value Chains*. Edward Elgar Publishing Limited 2019.
- Ganguly Geetanjali, Setzer Joana, Heyvaert Veerle, *If at first you don't succeed: Suing corporations for climate change*. *Oxford Journal of Legal Studies*, 38: 841–868. 2018.
- Gereffi, Gary, *Global value chains in a post-Washington Consensus world*. *Review of International Political Economy* 2014, Vol. 21(1), s. 9-37.
- Gereffi, Gary; Memedovic, Olga, *The Global Apparel Value Chain: What Prospects for Upgrading by Developing Countries*. United Nations Industrial Development Organization 2003.
- Gibbon, Peter; Bair, Jennifer; Ponte, Stefano, *Governing Global Value Chains: An Introduction*. *Economy and Society* 2008, Vol. 37, s. 315-338
- Gilligan, Jonathan M.; Vandenbergh, Michael P., *A Framework for Assessing the Impact of Private Climate Governance*. *Energy Research and Social Science* 2020, Vol. 60.
- Greenhouse Gas Protocol, *Corporate Value Chain (Scope 3) Accounting and Reporting Standard*. Supplement to the GHG Protocol Corporate and Reporting Standard. 2011.
- Gunningham, Neil, *Environment Law, Regulation and Governance: Shifting Architectures*. *Journal of Environmental Law*, 2009, Vol. 21 (2), s. 179-212.
- Heede, Richard, *Tracing anthropogenic carbon dioxide and methane emissions to fossil fuel and cement producers, 1854-2010*. *Climatic change* 2014, Vol. 122 (1), s. 229-241.
- Helminen, Sakari; Alenius, Jani; Walta, Ville; Donner, Sofia, *Oikeudellinen selvitys yritysvastuulaista*. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisu 2020:42.

- Hemmo, Mika, Sopimus oikeus II. Talentum 2003.
- Hemmo, Mika, Vahingonkorvaus oikeus, WSOY 2005.
- Hoffstetter, Karl, Parent Responsibility for Subsidiary Corporations: Evaluating European Trends. *The International and Comparative Law Quarterly* 1990, Vol. 39(3), s. 576-598.
- Hollo, Erkki J.; Kuokkanen, Tuomas; Utter, Robert, Ilmasto-oikeus. Talentum 2011.
- Hsu, Angel; Höhne, Niklas; Kuramochi, Takeshi; Roelfsema, Mark; Weinfurter, Amy; Xie, Yihao; Lütkehermöller, Katharina; Chan, Sander; Corfee-Morlot, Jan; Drost, Philip; Faria, Pedro; Gardiner, Ann; Gordon, David J.; Hale, Thomas; Hultman, Nathan E.; Moorhead, John; Reuvers, Shirin; Setzer, Joana; Singh, Neelam; Weber, Christopher; Widerberg, Oscar, A Research Roadmap for Quantifying Non-State and Subnational Climate Mitigation Action. *Natural Climate Change* 2018, Vol. 9 (1), s. 11-17.
- IGLP Law and Global Production Working Group, The Role of Law in Global Value Chains: A Research Manifesto. *London Review of International Law*. 2016, Vol. 4, s. 57-79. Oxford University Press.
- Kaplinsky, Raphael, Spreading the Gains from Globalization: What Can Be Learned from Value-Chain Analysis? *Problems of Economic Transition* 2004, 47:2, s. 74-115.
- Kolehmainen, Antti, Tutkimusongelma ja metodi lainopillisessa työssä. Teoksessa Miettinen, Tarmo, Oikeustieteellinen opinnäyte – artikkeleita oikeustieteellisten opinnäytteiden vaatimuksista, metodista ja arvostelusta. Edita Publishing Oy 2016.
- Larsen, Rasmus Kløcker, Foreign Direct Liability Claims in Sweden: Learning from Arica Victims KB v. Boliden Mineral AB. *Nordic Journal of International Law* 2014, Vol. 83 (4), s. 404-438.
- Lazarus, Richard, “Super Wicked Problems and Climate Change: Restraining the Present to Liberate the Future”. 2009, Vol. 94 *Cornell L. Rev.*, s. 1153-1234.
- Mehling, Michael; Kulovesi, Kati; de Cendra, Javier, Climate Law and Policy in the European Union: Accidental Success or Deliberate Leadership? Teoksessa Hollo Erkki J.; Kulovesi, Kati; Mehling, Michael, Climate change and the Law. Springer 2013.
- Miettinen, Tarmo, Oikeustieteellinen opinnäyte: artikkeleita oikeustieteellisten opinnäytteiden vaatimuksista, metodista ja arvostelusta. Edita Publishing Oy 2016.
- Millner, Felicity; Ruddock, Kirsty, Climate litigation: lessons learned and future opportunities. *Alternative law journal*, 2011, Vol. 36 (1), s. 27-32.
- Mobjörk, Malin; Gustafsson, Maria-Therese; Sonnsjö, Hannes; van Baalen, Sebastian; Dellmuth, Lisa Maria; Bremberg, Niklas, Climate-related security risks. Towards an Integrated Approach. SIPRI and Stockholm University 2016.
- Momsen, Carsten; Schwarze, Mathis, The Changing Face of Corporate Liability – New Hard Law and the Increasing Influence of Soft Law. *Criminal Law Forum* 2018, s. 567-593.

- Nolan, Justine, Business and human rights: the challenge of putting principles into practice and regulating global supply chains. *Alternative law journal*, 2017, Vol. 42 (1), s. 42-46.
- Nolan, Justine, Hardening Soft Law: Are the emerging corporate social disclosure and due diligence laws capable of generating substantive compliance with human rights? *Brazilian Journal of International Law* 2018, Vol. 15(2), s. 65-85.
- OECD:n toimintaohjeet monikansallisille yrityksille. Vuoden 2011 tarkistus. TEM 5/2012.
- O’Gorman, Roderick, Environmental Constitutionalism: A Comparative Study. *Transnational Environmental Law* 2017, Vol 6(3), s. 435-462.
- Olszynski, Martin; Mascher, Sharon; Doelle, Meinhard, From Smokes to Smokestacks: Lessons from Tobacco for the Future of Climate Change Liability. *The Georgetown Env’t. Law Review* 2017, Vol 30(1), s. 1-45.
- Peel, Jacqueline; Osofsky, Hari M., A Rights Turn in Climate Change Litigation? *Transnational Environmental Law*, 2018, Vol. 7, s. 37-67.
- Peel, Jacqueline; Osofsky, Hari M., *Climate change litigation: regulatory pathways to cleaner energy*. Cambridge University Press 2015.
- Ponte, Stefano, Green Capital Accumulation: Business and Sustainability Management in a World of Global Value Chains. *New Political Economy* 2020, Vol. 25(1), s. 72-84.
- Ponte, Stefano, Sustainability, global value chains and green capital accumulation. Teoksessa Ponte, Stefano; Gereffi, Gary; Raj-Reichert, Gale, *Handbook on Global Value Chains*. Edward Elgar Publishing Limited 2019.
- Ponte, Stefano, Sturgeon, Timothy, Dallas, Mark P., Governance and power in global value chains. Teoksessa Ponte, Stefano; Gereffi, Gary; Raj-Reichert, Gale, *Handbook on Global Value Chains*. Edward Elgar Publishing Limited 2019.
- Ponte, Stefano; Sturgeon, Timothy, Explaining governance in global value chains: A modular theory-building effort. *Review of International Political Economy* 2014, Vol. 21(1), s. 195-223.
- Ruhl, J.B; Markell, David L., An Empirical Assessment of Climate Change in the Courts: A New Jurisprudence or Business as Usual? *Florida Law Review* 2012, Vol. 64, s. 15-86.
- Salminen, Jaakko, Contract-Boundary-Spanning Governance Mechanisms: Conceptualizing Fragmented and Globalized Production as Collectively Governed Entities. *Indiana Journal of Global Legal Studies* 2016, Vol. 23(2), s. 709-742.
- Salminen, Jaakko, *From Product Liability to Production Liability: Modelling a Response to the Liability Deficit of Global Value Chains on Historical Transformations of Production. Competition and Change* 2019.
- Salminen, Jaakko, *From National Product Liability to Transnational Production Liability: Conceptualizing the Relationship of Law and Global Supply Chains*. Suomen Yliopistopaino Oy 2017a.

- Salminen, Jaakko, Governance Through Contract and the Environmental Impact of Supply Chains – Still Waiting for a ”Rana Plaza” Moment of Global Recognition. University of Oslo Faculty of Law Legal Studies Research Paper Series 2017b, No. 28.
- Salminen, Jaakko, Tuotantovastuun käsite, metodit ja merkitys. *Lakimies* 5/2018, s. 581-593.
- Salminen, Jaakko, Sirpaloituneen sopimusrakenteen hallitseminen ja kaksiasianosaisuus. *Lakimies* 3-4/2015, s. 482-507.
- Salminen, Jaakko; Rajavuori, Mikko, Transnational sustainability laws and the regulation of global value chains: comparison and a framework for analysis. *Maastricht Journal of European and Comparative Law* 2019, Vol. 26(5), s. 602-627.
- Salminen, Jaakko; Rajavuori, Mikko, Yksityisoikeudellinen vastuu arvoketjusta. *Defensor Legis* N:o 4/2019, s. 533-552.
- Salminen, Jaakko; Rajavuori, Mikko, Yritysvastuulait ja ylikansallisen arvoketjun oikeudellinen käsitteellistäminen. *Lakimies* 3-4/2019, s. 387-417.
- Salminen, Jaakko; Ulfbeck, Vibe, Developing supply chain liability. A necessary marriage of contract and tort? Teoksessa *Law and Responsible Supply Chain Management: Contract and Tort Interplay and Overlap*. Routledge 2019.
- Sartafy, Galit A., Shining Light on Global Supply Chains. *Harvard International Law Journal*, 2015-06-01, Vol. 56 (2), s. 419-463.
- Savela, Ari, Vahingonkorvaus osakeyhtiössä. Talentum 2015.
- Seuring, Stefan; Gold, Stefan, Sustainability management beyond corporate boundaries: from stakeholders to performance. *Journal of Cleaner Production* 56, 2013, s. 1-6.
- Seuring, Stefan; Müller, Martin, From a literature review to a conceptual framework for sustainable supply chain management. *Journal of Cleaner Production*, 2008, Vol. 16, s. 1699-1710.
- Similä, Jukka, Oikeustieteellinen ympäristötutkimus ja oikeuspolitiikka. *Oikeus* 2007 (36); 4, s. 409-419.
- Stahel, Walter R., Liability Issues Related to Climate Risk, Risk Management SC5, Geneva Association 2011.
- Strange, Roger; Humphrey, John, What lies between market and hierarchy? Insights from internalization theory and global value chain theory. *Journal of international business studies* 2018, Vol. 50 (8), s. 1401-1413.
- Terwindt, Carolijn; Leader, Sheldon; Yilmaz-Vastardis, Anil; Wright, Jane, Supply Chain Liability: Pushing the Boundaries of the Common Law? *Journal of European Tort Law* 2018, Vol. 8(3), s. 261-296.
- Ulfbeck, Vibe; Andhov, Alexandra; Mitkidis, Kateřina, Teoksessa Ulfbeck, Vibe; Andhov, Alexandra; Mitkidis, Kateřina 2019, *Law and Responsible Supply Chain Management: Contract and Tort Interplay and Overlap*. Routledge 2019.

- van Dam, Cees, Tort Law and Human Rights: Brothers in Arms on the Role of Tort Law in the Area of Business and Human Rights. *Journal of European tort law* 2011, Vol. 2 (3).
- Vandenbergh, Michael P., Private Environmental Governance. *Cornell Law Review*, Vol. 99, 2013, Forthcoming, Vanderbilt Public Law Research Paper No. 13-11, Vanderbilt Law and Economics Research Paper No. 13-10.
- Vandenbergh, Michael P., The New Wal-Mart Effect: The Role of Private Contracting in Global Governance. *UCLA Law Review* 2006, Vol. 54(4), s. 913-970.
- Viljanen, Mika; Salminen, Jaakko; Hurmerinta-Haanpää, Anna, Funktionaalinen sopiminen, osa I: kohti uudenlaista sopimusajattelua. *Oikeus* 1/2018.
- Villiers, Charlotte, Collective responsibility and the limits of disclosure in regulating global supply chains. *Deakin law review*, 2018, Vol. 23, s. 143-176.
- Villiers, Charlotte, Global Supply Chains and Sustainability: The Role of Disclosure and Due Diligence. *Teoksessa The Cambridge Handbook of Corporate Law, Corporate Governance and Sustainability*, s. 551-565. Cambridge University Press 2019.
- White, Robert Douglas; Heckenberg, Diane, *Green criminology: an introduction to the study of environmental harm*. Routledge 2014.
- Wiedmann, Thomas; Minx, Jan, A Definition of ‘Carbon Footprint’. *Ecological Economics Research Trends*, s. 1-9. Nova Science Publishers 2008.
- Wilensky, Meredith, Climate Change in the Courts: An Assessment of Non-U.S. Climate Litigation. *Duke Environmental Law & Policy Forum* 2015, 26(1), s. 131-179.
- Yang, Yi; Meng, Guanfei, The evolution and research framework of carbon footprint: Based on the perspective of knowledge mapping. *Ecological Indicators* 5, Vol. 112, 2020. s. 106-125.

Internet-lähteet

- BBC: Trafigura found guilty of exporting toxic waste. Osoitteessa <https://www.bbc.com/news/world-africa-10735255>. Viitattu 1/2021.
- Business Finland: Carbon Footprint. Osoitteessa: <https://www.businessfinland.fi/en/do-business-with-finland/explore-key-industries/carbon-handprint>. Viitattu 11/2020.
- Business and Human Rights Resource Centre: Boliden lawsuit (re Chile). Osoitteessa <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/boliden-lawsuit-re-chile/>. Viitattu: 12/2020.
- Business and Human Rights Resource Centre: Lidl Lawsuit (re working conditions in Bangladesh). Osoitteessa <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/lidl-lawsuit-re-working-conditions-in-bangladesh/>. Viitattu 12/2020.

- Carbon Trust: Value chain and supply chain sustainability. Osoitteessa: <https://www.carbontrust.com/what-we-do/measure-and-evaluate/value-chain-and-supply-chain-sustainability>. Viitattu 1/2021.
- Commission on Human Rights, Republic of the Philippines: CHR concluded landmark inquiry on the effects of climate change to human rights; expects to set the precedent in seeking climate justice. Osoitteessa: <http://chr.gov.ph/chr-concluded-landmark-inquiry-on-the-effects-of-climate-change-to-human-rights-expects-to-set-the-precedent-in-seeking-climate-justice>. Viitattu 12/2020.
- Deutsche Welle: Peruvian farmer takes on German energy giant RWE. Osoitteessa: <https://www.dw.com/en/peruvian-farmer-takes-on-german-energy-giant-rwe/a-51546216>. Viitattu 10/2020.
- Kehityspoliittinen toimikunta: Kehityspoliittinen toimikunta toivoo vauhtia ja kunnianhimoa yritysvastuulain valmisteluun. Lausunto työ- ja elinkeinoministeriölle. Osoitteessa: <https://www.kehityspoliittinentoimikunta.fi/wp-content/uploads/sites/27/2020/10/kpt-yritysvastuulakilausunto-tyo-ja-elinkeinoministeriölle-30.9.pdf>. Viitattu 2/2021.
- Saloranta, Juho: Suomeen halutaan yritysvastuulakia – mutta millainen toimivan lain tulisi olla? Edilex 2018. Osoitteessa: <https://www-edilex-fi.ezproxy.utu.fi/uutiset/58265?allWords=yritysvastuulaki&offset=1&perpage=20&sort=relevance&searchSrc=1&advancedSearchKey=695582>. Viitattu 1/2021.
- Sitra: Mitä nämä käsitteet tarkoittavat? Osoitteessa: <https://www.sitra.fi/artikkelit/mita-nama-kasitteet-tarkoittavat/>. Viitattu 12/2020.
- Taylor, Matthew; Watts, Jonathan: Revealed: the 20 firms behind a third of all carbon emissions. Osoitteessa: <https://www.theguardian.com/environment/2019/oct/09/revealed-20-firms-third-carbon-emissions>. Viitattu 10/2020.
- The Center for Climate Change, Energy and Environmental Law: Ilmastonmuutos ja oikeudenkäynnit. Osoitteessa: <https://www.uef.fi/web/cceel/ilmasto-oikeudenkaynnit>. Viitattu 9/2020.
- Turun yliopisto: Tuotevastuun rinnalle on muodostumassa ylikansallinen tuotantovastuu. Osoitteessa: <https://www.utu.fi/fi/ajankohtaista/vaitos/tuotevastuun-rinnalle-on-muodostumassa-ylikansallinen-tuotantovastuu-vaitos>. Viitattu 9/2020.
- United Nations: Global Issues, Climate Change. Osoitteessa: <https://www.un.org/en/global-issues/climate-change>. Viitattu 2/2021.
- Wang, Uculia, Union of Concerned Scientists: Climate Case by Peruvian Farmer Green-Lighted in Germany. Osoitteessa: <https://www.climatedocket.com/2017/11/14/climate-change-peru-germany-rwe/>. Viitattu 11/2020.
- World Resources Institute: World Greenhouse Gas Emissions: 2016. Osoitteessa: <https://www.wri.org/resources/data-visualizations/world-greenhouse-gas-emissions-2016>. Viitattu: 10/2020.

Yritysvastuuoikeuden yhdistys: Yritysvastuuoikeuden yhdistyksen lausunto yritysvastuulain oikeudellisesta selvityksestä. 2020. Osoitteessa <https://www.yritysvastuu oikeus.fi/wp-content/uploads/2020/10/YVO-Lausunto-yritysvastuulain-oikeudellisesta-selvityksesta.pdf>. Viitattu 1/2021.

Virallislähteet

Australia Modern Slavery Act 2018. No. 153, 2018.

Bürgerliches Gesetzbuch 18.8.1896.

California Transparency in Supply Chains Act of 2010 (SB 657).

Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The European Green Deal. COM(2019) 640 final.

Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2014/95/EU neuvoston direktiivin 2013/34/EU muuttamisesta tietyiltä suurilta yrityksiltä ja konserneilta edellytettävien muiden kuin taloudellisten tietojen ja monimuotoisuutta koskevien tietojen julkistamisen osalta.

Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus (EU) 2017/821, unionin tuojiin, jotka tuovat konfliktialueilta ja korkean riskin alueilta peräisin olevia tinaa, tantaalia ja volframia, niiden malmeja sekä kultaa, sovellettavien toimitusketjun due diligene -velvoitteiden vahvistamisesta (konfliktimineraaliasetus).

Human Rights Council, Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework. UN Doc. A/HR/17/31, 2011.

Loi no. 2017-399 du Mars 2017 relative au devoir de vigilance des sociétés mères et des entreprises donneuses d’ordre (“loi vigilance”)

New South Wales Modern Slavery Act 2018.

OECD, Guidelines for Multinational Enterprises, OECD Publishing 2011.

Osallistava ja osaava Suomi – sosiaalisesti, taloudellisesti ja ekologisesti kestävä yhteiskunta. Pääministeri Sanna Marinin hallituksen ohjelma 2019.

The Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act (Pub. L. 111-203, H.R. 4173).

UK Bribery Act 2010 c. 23.

UK Modern Slavery Act 2015 c. 30.

Raportit

Carbon Disclosure Project, Cascading Commitments: Driving ambitious action through supply chain engagement. CDP Supply Chain Report 2018/19.

Carbon Disclosure Project, Closing the Gap: Scaling up sustainable supply chains. CDP Supply Chain Report 2017/2018.

Environmental Law Alliance Worldwide, Holding Corporation Accountable for Damaging the Climate. 2014.

European Parliament Motion for a Resolution 2016/2301 (INI) Report 2017.

IPCC, Climate Change 2007: Working Group I: The Physical Science Basis. IPCC 2007.

IPCC, Climate Change 2014 Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. IPCC 2014.

Julkisten hankintojen ja kotitalouksien kulutuksen hiilijalanjälki ja luonnonvarojen käyttö. Suomen ympäristökeskuksen raportteja 15/2019. Toim. Nissinen Ari; Savolainen, Hannu.

OECD, Trade Policy Brief. Trade Policy Implications of Global Value Chains. 2020.

Setzer, Joana; Byrnes, Rebecca, Global trends in climate change litigation: 2020 snapshot. Policy report.

Smit, Lise; Bright, Claire; McCorquodale, Robert; Bauer, Matthias; Deringer, Hanna; Baeza-Breinbauer, Daniela; Torres-Cortés, Francisca; Allweldt, Frank; Kara, Senda; Salinier, Camille; Tobed, Héctor Tejero, Study on due diligence requirements through the supply chain. Final report. Publications Office of the European Union 2020.

UNCTAD, World Investment Report 2013. Global Value Chains: Investment and Trade for Development. United Nations Publication 2013.

World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains. 2020.

Oikeustapaukset

Arica Victims v Boliden Mineral, T 294-18.

Ashgar Leghari v. Federation of Pakistan W.P. No. 25501/2015.

Caparo Industries plc v Dickman [1990] 2 AC 605, 617-618.

Chandler v. Cape plc [2012] EWCA Civ 525.

ClientEarth v. Polska Grupa Energetyczna.

Comer v. Murphy Oil USA, Inc., 607 F.3d 1049 (5th Cir. 2010).

Jabir and others v. KiK Textilien und Non-Food GmbH Case No. 7 O 95/15.

Jugement rendu par le Tribunal De Police (Suisse Credit) PE19.000742/PCL/IIb.

Luciano Lliuya v. RWE AG, 14/0354Z/R/rv.

Lungowe v Vedanta Resources plc [2019] UKSC.

Massachusetts v. Environmental Protection Agency (EPA) 549 U.S. 497, 127 S.Ct. 1438 (2007)

Milieudefensie v. Royal Dutch Shell plc. and Shell Petroleum Development Company Nigeria Ltd. ECLI:NL:GHDHA:2015:3586.

Natur og Ungdom, Föreningen Greenpeace Norden v. Staten ved Oljeog energidepartementet 18-060499ASD-BORG/03

Native Village of Kivalina v. ExxonMobil Corp. 663 F. Supp. 2d 863, 883.

Urgenda Foundation v. The Netherlands [2015] HAZA C/09/00456689.

Verbraucherzentrale Hamburg v. Lidl Dienstleistung GmbH & Co KG.

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen tausta ja tutkimuskohde

”Climate change is the defining issue of our time – and this is the defining moment.”¹

Aina ruuantuotantoa uhkaavista säämuutoksista katastrofaalisten tulvien riskiä lisäävään merenpinnan nousuun, ilmastonmuutoksen vaikutukset ovat maailmanlaajuisia ja ennennäkemättömän suuruisia. Jo vuosien ajan on laajasti tunnustettu, että ilmastonmuutos on vakava uhka ihmiskunnan terveydelle, vauraudelle², vakaudelle³ sekä muiden lajien ja ekosysteemien pysyvyydelle ja olemassaololle. Ilmastonmuutos ongelmana leikkaa monien eri hallintojen ja lakien läpi ja siihen osallistuu laaja joukko julkisia ja yksityisiä toimijoita. Ilmastonmuutosta on kuvattu erityisen haastavaksi (*“super-wicked”*) ongelmaksi – ongelmaksi, joka ei ole pelkästään jo itsessään äärimmäisen monimutkainen, vaan aiheuttaa myös ajoitukseen, kannustimiin ja laajuuteen liittyviä ongelmia.⁴

Polttavaan ongelmaan on pyritty vastaamaan erilaisilla kasvihuonekaasupäästöjen vähentämistavoitteilla. Kansainvälisesti erityisesti EU on tullut tunnetuksi edelläkävijänä kunnianhimoisten ilmastopolitiikkojen laatimisessa ja toteuttamisessa sekä uusien sääntelyvälineiden kehittäjänä.⁵ Samoin esimerkiksi Suomi on päässyt päästövähennystavoitteissaan Euroopan eturintamaan⁶ asetettuaan hiilineutraalisuustavoitteen

---

¹ Ks. <https://www.un.org/en/global-issues/climate-change>.

² Ilmastonmuutosta voidaan taloustieteen näkökulmasta pitää markkinoiden epäonnistumisena, joka johtuu ilmahan käyttämisen maksuttomuudesta. Hiilidioksidia ja muita päästöjä ei ole laskettu mukaan palveluiden ja tuotteiden hintoihin, koska päästöjen siirtäminen ilmakehään ei ole aiheuttanut tuottajille kustannuksia. Taloudellisessa toiminnassa syntyneet päästöt ja niistä johtuva ilmastonmuutos aiheuttavat kuitenkin esimerkiksi lisääntyvien luonnonkatastrofien kautta taloudellisia menetyksiä maailmanlaajuisesti. Esimerkiksi maanviljelykselle, infrastruktuurille ja rannikkokaupungeille aiheutuvat tuhot voivat pahimmillaan aiheuttaa jopa 20 prosentin pysyvän loven maailmantalouteen. Ks. <https://ilmasto-opas.fi/fi/ilmastonmuutos/vaikutukset/-/artikkeli/b9faf145-21e4-4a5b-82ec-86aa923e9e73/maailman-talous.html>

³ Ilmastonmuutoksen vaikutuksia ei voi vähätellä myöskään vakauden kannalta, sillä vaikutukset ovat yhteydessä kasvaneeseen konfliktiriskiin silloin, kun niiden seurauksista kärsivät maataloudesta riippuvaiset ja poliittisesti syrjityt ryhmät. Ks. <https://rauhanliitto.fi/teemat/ilmastonmuutos/>. Mahdollisista muuttoliikkeistä ja pakolaisuudesta puhuttaessa kysymyksessä ovat suuret luvut, sillä pelkästään Afrikassa ilmastopakolaisuuden uhan alla elää noin 140-200 miljoonaa ihmistä.

⁴ Peel & Osofsky 2015, s. 14. Ks. myös Lazaruksen, 2009, määritelmä erityisen haastavasta ongelmasta, s. 1159.

⁵ Mehling, Kulovesi, de Cendra 2013, s. 509.

⁶ Ks. Ylen artikkeli <https://yle.fi/uutiset/3-10815481>.

vuodelle 2035. Kuitenkin samalla, kun tavoitteet alueellisten kasvihuonekaasupäästöjen leikkauksista ja toimet niiden toteutumisen seurannasta saavat aikaan edelläkävijän maineen, tuodaan esimerkiksi Suomeen valtavia määriä kivihiilellä ja muilla fossiilisilla polttoaineilla tuotettuja tuotteita.⁷

Yritystoiminnan globaaleja vaikutuksia tutkiva kansalaisjärjestö Finnwatch on todennut artikkelissaan ”Kiina ja Intia tupruttelevat kivihiiltä ilmaan – kenen syy?” suomalaisten ja eurooppalaisten aasialaisiin tuotantoketjuihin nojaavien kulutustottumuksien olevan suorassa yhteydessä ilmastokriisin suurimpiin ongelmiin. Finnwatchin mukaan pelkästään Kiinasta ja Intiasta tuodaan Suomeen suoraan vuosittain erilaisia tuotteita lähes viidellä miljardilla eurolla. Suuri osa globaaleista kasvihuonekaasupäästöistä syntyy fossiilista energiaa hyödyntävissä Aasian suurissa tuotantomaissa, joissa kivihiilen käyttö jatkaa kasvuaan.⁸

Ongelma käy ilmi selkeästi muun muassa Suomen ympäristökeskuksen (SYKE) raportista ”Julkisten hankintojen ja kotitalouksien kulutuksen hiilijalanjälki ja luonnonvarojen käyttö”, jossa on tarkasteltu Suomen kulutusperusteisia kasvihuonekaasupäästöjä. Kulutusperusteisten kasvihuonekaasupäästöjen laskennassa otetaan huomioon myös Suomen rajojen ulkopuolella tuotettujen mutta Suomessa kulutettavien materiaalien ja kulutushyödykkeiden päästöt. Tällä tavoin laskettuna Suomen kotitalouksien ja julkisen kulutuksen hiilijalanjälki oli vuonna 2015 SYKE:n mukaan 73,4 miljoonaa tonnia hiilidioksidiekvivalenttia (Mt CO₂e), joka on määrällisesti 33 prosenttia suurempi kuin Suomen viralliset raportoidut päästöt.⁹

Luvut kertovat karua kieltä tuontituotteisiin sisältyvästä valtavasta hiilijalanjäljestä, ja länsimaisten yhteiskuntien kulutustottumuksista aiheutuvien päästöjen ulkoistamisesta alihankintaketjuihin kehittyvissä maissa. Kansainvälisen Carbon Disclosure Projectin mukaan alihankintaketjujen päästöjen seuraamisessa ja vähentämisessä olisikin valtava ja lähes käyttämätön potentiaali päästöjen vähentämiseen. Kuitenkin Carbon Disclosure Projectin laatiman kyselytutkimuksen mukaan vain 23 prosenttia vastanneista yrityksistä ilmoittivat pyrkivänsä vaikuttamaan omien toimittajiensa päästöihin.¹⁰ Euroopan vihreän kehityksen

---

⁷ Finnwatch 2019, s. 5.

⁸ Ks. Finnwatchin artikkeli ”Yritykset laiminlyöneet ilmastovastuunsa riskimaissa” osoitteessa <https://finnwatch.org/fi/uutiset/657-yritykset-laiminlyoneet-ilmastovastuunsa-riskimaissa>.

⁹ Suomen ympäristökeskuksen raportteja 5/2019, s. 19.

¹⁰ Carbon Disclosure Project 2017/2018, s. 6.

ohjelmassa on havainnollistettu ongelmaa esittämällä, että niin kauan kuin monet kansainväliset kumppanit eivät ole yhtä kunnianhimoisia kuin EU, on olemassa hiilivuodon riski. Tällainen riski voi johtua ensinnäkin siitä, että tuotanto siirretään EU:sta maihin, joilla on vaatimattomammat päästövähennystavoitteet, tai toisaalta siitä, että EU:n tuotteet korvataan hiili-intensiivisemmällä tuonnilla. Jos tämä riski toteutuisi, kokonaispäästöt eivät vähenisi, mikä edelleen veisi pohjan EU:n ja sen teollisuuden pyrkimyksiltä saavuttaa Pariisin sopimuksen maailmanlaajuiset ilmastotavoitteet.¹¹

Nykyinen tuotantotoiminta tapahtuu paljolti ylikansallisissa toimitusketjuissa, joiden avulla tilaajayritykset pystyvät omistus- ja sopimusjärjestelyiden avulla ulkoistamaan vastuunsa tuotannon ympäristöllisistä ja työsuojelullisista ongelmista. Samalla kuitenkin tilaajayritykset voivat hallinnoida tehokkaasti toimitusketjujaan taloudellisten etujensa turvaamiseksi.¹² Vaikka oikeudelliset instrumentit ovat mahdollistaneet suurissa määrin nykymuotoista tuotantotoimintaa, ne eivät ole onnistuneet vastaamaan tuotannon uusista rakenteista kumpuaviin vastuuongelmiin etenkin arvoketjujen aiheuttamien yhteiskunnallisten ulkoishaittojen kohdalla.¹³ Toimitusketjut ovat tuoneet joukon haasteita esimerkiksi työntekijöiden suojelulle ja ympäristön laadulle.¹⁴

Yleisesti tuotannon siirtyminen hajautettuihin ylikansallisiin arvoketjuihin Salmisen ja Rajavuoren mukaan vaikeuttaa sääntelyä kahdella tavalla. Ensinnäkin tällainen tuotanto moninkertaistaa mahdollisten vastuusubjektien joukon, ja toiseksi sirpaloituminen kärjistyy ylikansallisessa tuotannossa entisestään, kun eri vastuusubjektit sijoittuvat eri

---

¹¹ Euroopan vihreän kehityksen ohjelma, s. 5. Ks. myös ohjelman s. 7, jossa huomioidaan, että ilmastoneutraalin kiertotalouden toteutuminen edellyttää, teollisuuden saamista kokonaisvaltaisesti mukaan. Yksittäisen teollisuudenalan ja kaikkien siihen liittyvien arvoketjujen muuttaminen vie ohjelman mukaan 25 vuotta, eli siihen tarvitaan yksi sukupolvi. Jotta ohjelman mukaiseen tavoitteeseen päästäisiin vuoteen 2050 mennessä, päätökset on tehtävä ja tarvittavat toimet toteutettava seuraavien viiden vuoden aikana. Aihe on siis nyt ajankohtaisempi kuin koskaan.

¹²<https://www.utu.fi/fi/ajankohtaista/vaitos/tuotevastuun-rinnalle-on-muodostumassa-ylikansallinen-tuotantovastuu-vaitos> Ks. myös Ulfbeck, Andhov ja Mitkidis 2019, s. 5 arvio yritysten taloudellisten etujen ja vastuun suhteesta: “Walmart on yksi maailman suurimmista vähittäiskauppiaista, ja se myy tuotteitaan lähes 270 miljoonalle asiakkaalle yli 11700 kaupassa 28 eri maassa sekä verkkosivustoilla. Yrityksillä, joilla on tällainen asema, on yleensä myös jonkinasteista valvontaa toimitusketjuissaan. Tältä pohjalta voisi väittää, että tällaisten johtoyritysten ei pitäisi voida nauttia ainoastaan monimutkaisten toimitusketjujen eduista, vaan myös olla vastuussa niiden sisällä tapahtuvasta toiminnasta niillä olevien valvontamahdollisuuksien ja vallan rajoissa”.

¹³ Salminen ja Rajavuori 2019, s. 388.

¹⁴ Ulfbeck, Andhov, Mitkidis 2019, s. 2.

oikeusjärjestelmiin.¹⁵ Sitovaa kansainvälistä sääntelyä arvoketjuista ei Salmisen ja Rajavuoren mukaan ole poliittisen konsensuksen puuttuessa syntynyt eivätkä yksityiset hallintamekanismit eikä kansainvälinen pehmeä sääntely ole luonut toimivia edellytyksiä työturvallisuus-, ympäristö- ja ihmisoikeusloukkausten estämiselle. Sääntelyä on vaikeaa ulottaa tuotantoprosessin laatuun, sillä ulkomailla tapahtuvan tuotannon suoraan sääntelyyn liittyy vaikeita osallistumis- ja legitimizeettikysymyksiä.¹⁶

Arvoketjujen vastuuongelmat ovat haastavia, kun kyse on suorien ympäristövahinkojen ja työntekijäoikeuksien loukkaamisesta, ja ongelma kärjistyy entisestään ilmastovaikutuksista puhuttaessa. Olemassa olevien yksityisoikeudellisten mallien mukaisesti on vaikeaa löytää vastuutahoa ilmastonmuutokselle tai vaikkapa otsonikerroksen ohenemiselle, sillä haasteita liittyy huomattavasti paitsi huolellisuusvelvollisuuden määrittämisen myös syy-yhteyden ja vastuun osoittamisessa.¹⁷

Tässä tutkielmassa tarkastelen yhtiöiden vastuuta niiden tuotantoketjujen hiilijalanjäljestä. Tutkielma sijoittuu ilmasto-oikeuden, yhtiöoikeuden, yritysvastuun sekä sopimusoikeuden alaan. Tutkielmassani vastaan seuraavaan kahteen tutkimuskysymykseen: Voitaisiinko yritystä pitää vastuussa toimitus- ja tuotantoketjunsä ilmastovaikutuksista; ja millainen tai millaiset oikeudelliset instrumentit voisivat vastata arvoketjujen ilmastovastuuongelmiin? Ensimmäiseen tutkimuskysymykseen liittyen esitän ensisijaisena hypoteesinani, että yritysten vastuu toimitus- ja tuotantoketjuista ei toteudu. Tarkastelen hypoteesiani pohtimalla kysymystä ensin alihankintaketjuvastuun näkökulmasta ja tämän jälkeen ilmastovastuuta tarkastelemalla. Vastuun kohdentaminen on mielestäni liian tärkeä ja merkityksellinen jätettäväksi vapaaehtoisuuden varaan, ja toisena hypoteesinani esitän, ettei tällainen vapaaehtoisuus toteudu.

1.2 Aiempi tutkimus, tutkimusmetodi ja aiheen raja

Siinä missä yritysten vastuu sen tytäryhtiöiden toimista on tullut kirjallisuudessa jo melko tutuksi, ja sitä on tutkittu ja säännelty jo pitkään, on ajatus vastuusta yli sopimusrajojen

---

¹⁵ Salminen ja Rajavuori 2019, s. 391.

¹⁶ Ibid, s. 392 ja 393.

¹⁷ Salminen 2017b, s. 12.

uudempaa perua.¹⁸ Tutkimus on myös painottunut huomattavasti yritysten vastuuseen arvoketjuissa tapahtuvista loukkauksista ja suorista vahingoista, kuten esimerkiksi toimittajien työntekijöiden asemaan ja ympäristön paikalliseen pilaamiseen. Yritysten päästöihin ja ilmastovaikutuksiin liittyvästä vastuusta ei ole kirjoitettu juurikaan.¹⁹ Arvoketjujen hallinnasta yleisesti puolestaan tutkimusta löytyy runsaasti. Tällainen tutkimus on pääasiassa taloustieteellistä, mutta se antaa erittäin hyvän teoreettisen pohjan aiheen käsittelylle, sillä ajatus johtoyritysten vastuusta arvoketjunsä ulkoisvaikutuksista perustuu paljolti arvoketjun toimijoiden hallintaan.²⁰

Tutkimusmenetelmänä käytän sääntelyteoreettista lähestymistapaa, joka lähtee ajatuksesta, että oikeus on yhteiskunnallinen ilmiö, ja jonka kysymykset liittyvät yhteiskunnallisiin vaikutuksiin. Lähtökohtanani tässä tutkielmassa on, että ilmastonmuutoksen sääntely on yhteiskunnallinen kysymys, ja sen onnistumisella on suurissa määrin yhteiskunnallisia vaikutuksia. Sääntelyteoria antaa teoreettisen viitekehyksen sääntelyn tutkimiseen sen kehittämisen näkökulmasta. Kun kyseisessä lähestymistavassa ajatus lähtee kysymyksestä, miksi sääntelyä tarvitaan²¹, pidän sitä sääntelytarvetta tutkivalle ja mahdollisia vastuun perustavia ratkaisuja etsivälle työlle soveltuvana. Se, että vastaukset kysymykseen lain toimimattomuudesta ja sen syistä kuuluvat sääntelyteorian alaan, mahdollistaa nykytilan toimimattomuuden arvioinnin toimitus- ja tuotantoketjujen päästöjen osalta sääntelyteorian näkökulmasta.

Vaikka tämän tutkielman ensimmäinen tutkimuskysymys mahdollisuudesta pitää yritystä vastuussa toimitus- ja tuotantoketjujensa haitallisista ilmastovaikutuksista voisikin viitata lainopilliselle lähestymistavalle tyypilliseen tulkintaan, saattaisi lainopillinen tutkimus voimakkaasti systematisoivana jättää vastaamatta sääntelyn kehittämiseen liittyviin kysymyksiin. Samoin aihe, jota ei ole liiemmin tutkittu ja josta ei ole oikeuskäytäntöä, tuskin sopisi täysin lainopin kautta tutkittavaksi, sillä oikeusdogmaattinen lähestymistapa pyrkii

---

¹⁸ Salminen ja Rajavuori 2019, s. 537.

¹⁹ Esimerkki kuitenkin tällaista vastuuta koskevasta kirjoituksesta on Jaakko Salmisen vuonna 2017 kirjoittama, tutkielman kannalta merkityksellinen ”Governance Through Contract and the Environmental Impact of Supply Chains – Still Waiting for a ‘Rana Plaza’ Moment of Global Recognition” -artikkeli, joka käsittelee myös arvoketjuihin piiloutuvia kolmannen luokan päästöjä.

²⁰ Salminen ja Rajavuori 2019, s. 537.

²¹ Similä 2007, s. 409

tutkimaan jo voimassa olevaa oikeutta kohdistuen huomion siihen, miten oikeus on tosiasiallisesti toteutunut ja miten se tulee todennäköisesti toteutumaan myös tulevaisuudessa.²²

Aloitan tutkielmani tarkastelemalla arvoketjuja. Perehdyn niiden määritelmään ja merkityksellisyyteen tarkemmin selvittämällä ensinnäkin niiden oikeudellista käsitettä sekä niiden merkitystä nykytaloudessa. Tämän jälkeen tarkastelen arvoketjujen hallinnan teorian näkökulmasta sitä, miten arvoketjuja käytännössä voidaan hallita. Etenen samassa 2 luvussa käsittelemään arvoketjuissa piileviä ilmastovaikutuksia ja sitä, miten niitä voidaan hahmottaa. Tällaisten ilmastovaikutusten hahmottaminen on tärkeää, sillä niiden olemassaolo ja hallinta luovat lähtökohdan tutkielmalle. Tähän liittyy olennaisesti myös niiden näkökulmien selvittäminen, jotka liittyvät olemassa olevien arvoketjujen hallintamekanismien siirtämiseen ympäristökontekstiin. Päätän luvun tuotantovastuuta ja sen kehitystä koskevalla osiolla, jossa käsittelem yleisesti tarvetta tuotantovastuulle, mutta myös sitä, mitä tuotantovastuu käsitteenä voi tarkoittaa.

Kolmannessa luvussa vastaan ensimmäiseen tutkimuskysymykseeni, voiko johtoyrityksen vastuu ulottua tuotantoketjujen ilmastovaikutuksiin. Vastausta etsin käsittelemällä ensin yleisesti sopimusperusteisiin tuotantoketjuihin liittyvää, yrityksellä olevaa vastuuta, jota se kantaa päätöksestään järjestää tuotanto sopimusten kautta niin, että se vahingoittaa kolmansia osapuolia. Tarkastelen tässä olemassa olevaa oikeuskäytäntöä ja teen havaintoja siitä, miten tällaista vastuuta on tuomioistuimissa käsitelty, ja miten olemassa olevia oikeudellisia periaatteita saatettaisiin tulkita yhteiskunnallisen muutoksen valossa. Tämän jälkeen tarkastelen sitä, miten yritystä voitaisiin pitää vastuussa sen omista haitallisista ilmastovaikutuksista. Pidän tämän tarkastelemista tärkeänä, sillä voidakseni analysoida yrityksen vastuuta sen arvoketjujen päästöistä, on ensin selvitettävä, onko sen voitu katsoa olevan vastuussa edes omista ilmastovaikutuksistaan. Arvioin, millaisia ilmasto-oikeudenkäyntejä viime aikoina on päästy todistamaan, ja miten ne voisivat kääntyä merkityksellisiksi myös yritysten vastuun kannalta. Tarkasteltuani ensin erikseen arvoketjuvastuusta ja ilmastovastuuta, analysoin näitä havaintoja yhdistelemällä, ulottuuko vastuu aina tuotantoketjujen ilmastovaikutuksiin.

Todettuani analyysini perusteella, että olemassa on selkeä tarve kehittää oikeutta vastaamaan maailmanlaajuisen arvoketjujen vastuuvajeongelmiin, siirryn käsittelemään toista tutkimuskysymystäni. Sen puitteissa etsin vastausta siihen, millainen tai millaiset oikeudelliset

---

²² Kolehmainen 2016, s. 107.

instrumentit saattaisivat vastata arvoketjujen ilmastovastuuongelmiin. Käsittelen ensin aiempia pyrkimyksiä vastata arvoketjujen vastuuongelmiin, jonka jälkeen siirryn tarkastelemaan sitä, millaisia vaateita oikeudellisille ohjausinstrumenteille asettuu, jotta ne voisivat vastata ongelmaan. Vaikka lopullista ja yhtä ainoa oikeaa vastausta en työssäni löydäkään, otan tarkasteltavaksi sääntelyn mahdollisuuden. Tarkastelen erityisesti yritys vastuulakia mahdollisena keinona, ja pyrin löytämään sellaisia vähimmäiskriteerejä, joita ulkoistetut päästöt huomioivan yritys vastuulain ainakin tulisi sisältää.

Olen rajannut tutkimuskysymykseni koskemaan sopimusperusteisesti järjestettyjä tuotanto- ja toimitusketjuja. Näitä tarkastellakseni huomiota on kuitenkin jossain määrin annettava myös yhtiörakenteisesti järjestetyille arvoketjuille, sillä niistä on johdettavissa ohjenuoria ja periaatteita myös sopimusrakenteisiin arvoketjuihin. Rajaan myös tutkielmani koskemaan ainoastaan oikeudellisia vastuukysymyksiä ja ratkaisuja niihin. Näin työni ulkopuolelle jää selkeästi esimerkiksi päästöjen mittaamiseen liittyvät kysymykset. Viimeisessä pääluvussa tarkasteleman yritys vastuulait ovat laaja kokonaisuus, eikä tässä tutkielmassa liene mahdollista perehtyä niihin niiden vähimmäisedellytyksiä laajemmin. Näin en tule ottamaan kantaa esimerkiksi yritys vastuulakien muista mahdollisista vaikutuksista, kuten esimerkiksi valvonnasta ja sanktioista aiheutuvista kustannuksista. Vastaavasti rajaan tutkielmani ulkopuolelle myös tehokkaisuuteen oikeussuojakeinoihin ja lainvalintaan liittyvät kysymykset.

2 TUOTANNON HALLINTA

2.1 Arvoketjut

2.1.1 Fragmentaatio arvoketjujen taustalla

Globalisaatio on synnyttänyt uuden kansainvälisen kilpailun aikakauden, joka on muuttanut niin globaalia tuotantoa ja kauppaa kuin myös teollisuuden rakenteita.²³ Vaikka tuotanto on aina ollut jollain tasolla sirpaloitunutta ja globalisoitunutta²⁴, voidaan Baldwinin ja Martinin mukaan puhua erityisesti kahdesta tuotantoon vaikuttaneesta globalisaation aallosta. Näistä aalloista ensimmäinen kesti karkeasti arvioiden vuodesta 1870 vuoteen 1914, kun taas toinen aalto on alkanut noin vuonna 1960 ja jatkunut tähän päivään asti.²⁵ Ensimmäisen aallon taustalla olivat nopeasti alenevat kuljetuskustannukset, jotka saivat aikaan sen, ettei tuotteiden valmistaminen kulutuspaikan läheisyydessä ollut enää välttämätöntä. Aaltoa leimasivat erityisesti kansainvälisen kaupan räjähdysmäinen lisääntyminen sekä pohjoisen teollistuminen etelän tehdessä päinvastoin.²⁶ Toinen aalto puolestaan sai alkunsa nopeasti tippuvista viestintä- ja koordinoitinkustannuksista, mikä tarkoitti sitä, että tuotantovaiheiden eri asteita ei tarvinnut enää suorittaa lähellä toisiaan. Tämä puolestaan edelleen johti etelän, erityisesti Itä-Aasian, teollistumiseen ja yleisesti pohjoisen ja etelän lähentymiseen.²⁷

Kun kansainväliset yhtiöt alkoivat 1960-luvulta lähtien paloitella toimitusketjujaan etsiessään edullisia ja toimivia toimittajia ulkomailta, ulkomaisen tuotannon vauhti alkoi kiihtyä dramaattisesti ja ottaa uusia organisatorisia muotoja. 1970- ja -80 -luvulla yhdysvaltalaiset vähittäiskauppiat ja brändiyhtiöt alkoivat valmistajien lisäksi etsiä useampia kulutustavaroita valmistavia ulkomaisia toimittajia, mikä johti perustavanlaatuisen muutokseen ”tuottajavetoisista” toimitusketjuista ”ostajavetoisiksi” ketjuiksi. Tällaisten ketjujen

---

²³ Gereffi 2014, s. 9.

²⁴ Salminen 2017b, s. 1

²⁵ Baldwin & Martin 1999, s. 1.

²⁶ Baldwin 2006, s. 9. Muita globalisaation ensimmäisen aallon tunnusmerkkejä olivat kansainvälinen eroavuus, jossa pohjoisen ja etelän tulot eroavat toisistaan suuresti; teollisuuden vallankumouksen laukaisema moderni kasvu pohjoisessa sekä nopea ja ennennäkemätön urbanisoituminen pohjoisessa.

²⁷ Ibid, s. 7 ja 9. Baldwinin mukaan toiselle aallolle tyypillistä oli myös pohjoisen de-teollistuminen, etelän pohjoistakin nopeampi urbanisoituminen sekä sisäisten tuloihin ja työttömyyteen liittyvän epätasa-arvon kasvu pohjoisessa.

sijoittuminen muuttui alueellisista tuotannon jakamisjärjestelyistä täysimittaisiin globaaleihin toimitusketjuihin, jotka painottuivat edelleen yhä enemmän Itä-Aasiaan. Maailmanlaajuisten toimitusketjujen kattama toiminta kasvoi 1990- ja 2000-luvuilla räjähdysmäisesti, ja ne kattoivat paitsi valmiita tuotteita, myös komponentteja ja osakokonaisuuksia eri teollisuuksien ja tuotantojen aloilta.²⁸

Tuotannon hajautumisen ja ylikansallistumisen seurauksena 1990-luvulla alettiin laajasti käyttää arvoketjujen käsitettä. Käsite saavutti entisestään suosiota 2000-luvun alusta lähtien keinona analysoida nykyaikaisten toimitusketjujen kansainvälistä laajentumista ja maantieteellistä hajanaisuutta.²⁹ Globaaleilla arvoketjuilla on useita määritelmiä. Ne on ymmärretty muun muassa kuluttajille myytävän tuotteen tai palvelun tuotannon vaiheiden sarjana³⁰, ja toisaalta maantieteellisesti ja organisatorisesti sirpaloituneina verkostoina, joissa yritykset ulkoistavat tuotantoprosesseja toimittajille ja alihankkijoille, jotka edelleen ulkoistavat osia omista tuotantoprosesseistaan omille alihankkijoilleen.³¹ Arvoketju käsitteenä viittaa erityisesti viime vuosikymmenten aikana tapahtuneeseen tuotannon hajautumiseen ja ylikansallistumiseen sirpaloituneiksi verkostoiksi, jotka muodostuvat monimutkaisista konserni- ja alihankkijarakenteista.³² Arvoketjuja voidaan tarkastella kokonaisuuksina, jotka koostuvat omiin fyysisiin ja sääntely-ympäristöihinsä sijoittuneista ja toisiinsa linkittyneistä toimijoista.³³

Kaplinskyn mukaan arvoketjuissa on kolme tärkeää komponenttia, jotka tulee tunnistaa, ja jotka muuttavat heuristisen välineen analyyttiseksi työkaluksi. Ensimmäkin arvoketjut ovat niin sanottujen ”markkinavuokrien” (*economic rents*) säilytyspaikkoja. Tällaisilla markkinavuokrilla tarkoitetaan sitä rahan määrää, joka ylittää taloudellisesti tai sosiaalisesti

---

²⁸ Gereffi 2014, s. 10

²⁹ Ibid 2014, s. 10.

³⁰ World Development Project 2020, s. 17. Ks. myös Kaplinsky 2004, s. 82, jonka mukaan arvoketju kuvaa kaikkia toimintoja, joita tarvitaan tuotteen tai palvelun saamiseksi sen syntymästä välivaiheisiin, toimituksen loppukäyttäjille sekä loppusijoituksen käytön jälkeen.

³¹ Salminen & Rajavuori 2019, Yritysvastuulait ja ylikansallisen arvoketjun oikeudellinen käsitteellistäminen, s. 388. Ks. Salmisen ja Rajavuoren huomautus arvoketjun, toimitusketjun ja hyödyketjun käsitteellisistä eroista: vaikka kaikki kuvaavat tuotannon sirpaloitumista, löytyy niistä silti nyanssieroja. Arvoketju on näistä käsitteenä avoimin ja sen parissa on kehitetty kuvaava typologia tuotannon hallinnasta.

³² Salminen & Rajavuori 2019, Yksityisoikeudellinen vastuu arvoketjuista, s. 534.

³³ Salminen 2015, s. 486

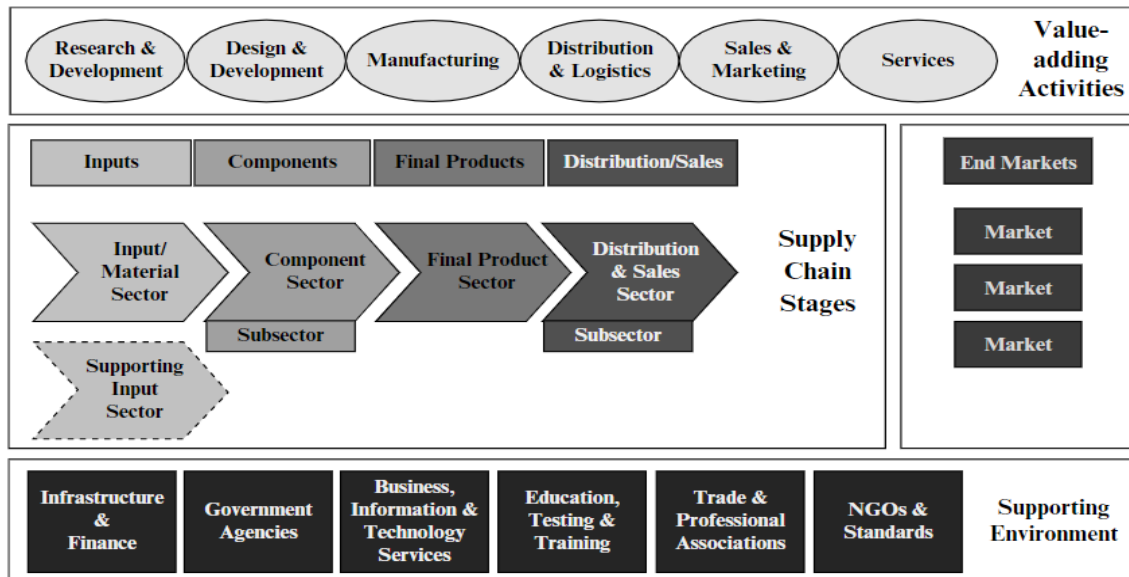
tarpeellisen määrän, ja ne syntyvät, kun eri tekijöiden tuottavuudet ja toisaalta markkinoille pääsyn esteet ovat erilaisia. Toiseksi Kaplinskyn mukaan tehokkaissa arvoketjuissa huomio siirtyy pistemäisestä tehokkuudesta systemaattiseen tehokkuuteen. Vielä kolmas merkittävä komponentti on se, että tehokkaasti toimivat arvoketjut sisältävät aina jonkin asteista hallintaa, mikä tarkoittaa sitä, että ketjuissa on keskeisiä toimijoita, jotka vastaavat keskeisestä työnjaosta ja tiettyjen osallistujien kyvystä päivittää toimintaansa.³⁴

Arvoketjuja voi kartoittaa myös erottelemalla ja tunnistamalla ketjun rakenteelliset osat. Frederickin mukaan toimialaneutraalissa ja skaalautuvassa mallissa nämä neljä oleellista osaa muodostuvat arvoa tuottavista toiminnoista, toimitusketjutasoista, loppumarkkinoista sekä tukevasta ympäristöstä. Ensimmäiseen tasoon, eli arvoa tuottaviin toimintoihin, voidaan katsoa kuuluvan kuusi perustoimintoa, joita yritykset harjoittavat tehdäkseen konseptista tuotteen. Tällaisia perustoimintoja ovat tutkimus- ja kehitystyö, muotoilu- ja suunnittelutyö, valmistus, jakelu ja logistiikka, myynti ja markkinointi sekä palveluliitännäiset toiminnot. Toimitusketjutasoon puolestaan kuuluu neljä eri sektoria, joista ensimmäinen on materiaalsektori, toinen komponenttisektori, kolmas valmiin tuotteen sektori, ja neljäs jakelun ja myynnin sektori. Kolmas rakenteellinen osa, loppumarkkinat, voitaisiin katsoa tuotantoketjun jatkoksi, mutta Frederickin mukaan on kuitenkin hyödyllistä erottaa se omaksi kategoriakseen, sillä sitä voidaan käyttää ryhmittelemään tuotteita, jotka jakavat erilaisia ominaisuuksia. Viimeiseen rakenteelliseen osaan, tukiympäristön, on katsottu käsittävän institutionaalisia toimijoita niin paikallisilla kuin globaaleillakin tasoilla, jotka luovat tai vahvistavat oikeudellisia ja yhteiskunnallisia parametreja ketjuun osallistumiselle.³⁵

---

³⁴ Kaplinsky 2004, s. 82. Arvoketjut markkinavuokrien ”säilytyspaikkana” tarkemmin tarkoittaa sitä, että jokaisella toimialalla hinnan tasapaino määritellään keskimääräisellä voitolla, mutta josta yrittäjä saa ylijäämän uuden yhdistelmän käyttöönoton jälkeen. Kun tätä yhdistelmää taas lähdetään kopiomaan, rapisevat tuottajan ylijäämät pois ja innovaatiot hyödyttävät lähinnä kuluttajahyötynä, ja niin uuden yhdistelmän ja tuottajalle kertyvän ylijäämän etsintä uudistuu.

³⁵ Frederick 2019, s. 30-32.

Arvoketjun osat. Stacey Frederick 2019, *Handbook on Global Value Chains*.

Arvoketjujen merkitys maailmantaloudessa on huomattava, sillä suurin osa kansainvälisestä kaupasta tapahtuu juuri yhtiö- ja sopimussuhteiden varaan rakentuvien globaalien arvoketjujen alaisuudessa. Esimerkiksi UNCTAD:n *World Investment Report 2013* -julkaisun mukaan globaalien arvoketjujen osuus maailmankaupasta on noin 80 prosenttia. OECD:n vuoden 2020 *Trade Policy Implications of Global Value Chains* -muistion mukaan puolestaan noin 70 prosenttia kansainvälisestä kaupasta liittyy nykyään globaaleihin arvoketjuihin.³⁶ Prosentuaalisen osuuden vähenemisen on katsottu alkaneen vuodesta 2011, kun erilaiset rakenteelliset tekijät vaikuttivat hidastavan arvoketjujen leviämisen vauhtia. Tällaisia laskusuuntaukseen viittaavia tekijöitä on katsottu olevan esimerkiksi Kiinan markkinoiden siirtyminen vientivetoisesta valmistuksesta kotimarkkinoille sekä yritysten digitaalitalouteen, robotisointiin ja huoltoon liittyvien strategioiden muutokset. Arvoketjujen merkitys on joka tapauksessa erittäin huomattava ja niiden määrä on vain hieman alle sen, mitä se oli vuonna

³⁶ UNCTAD 2013, s. 135 ja OECD 2020, s. 1. Ks. myös Nolan 2018, s. 66, joka viittaa G20-ministereiden tapaamisessa esitettyyn huomioon siitä, että maailmanlaajuisissa toimitusketjuissa työllistyy yli 450 miljoonaa ihmistä.

2015.³⁷ Tämä kertoo tarpeesta vahvistaa sellaista kauppapolitiikkaa, että kaikenkokoisilla yrityksillä on mahdollisuuksia hyödyntää rajat ylittäviä liikemahdollisuuksia.³⁸

2.1.2 Arvoketjujen hallinnan teoria

Kuten Kaplinsky on todennut, tehokkaasti toimivissa arvoketjuissa on aina jonkin asteista hallintaa³⁹, ja yleisesti arvoketjuja koskevassa kirjallisuudessa hallintaan on viitattu prosessina, jossa koordinoidaan toimijoiden välisiä suhteita arvoketjun eri linkeissä.⁴⁰ Ajatus hallinnasta arvoketjuissa perustuu Gibbonin, Bairin ja Ponten mukaan siihen oletukseen, että vaikka sekä tuotannon hajoamisessa että sen uudelleenintegroinnissa yritysten välisen kaupan kautta on tunnistettavaa dynamiikkaa, ne eivät tapahdu spontaanisti, automaattisesti tai edes järjestelmällisesti. Sen sijaan näitä prosesseja ”ohjaavat” tiettyjen toimijoiden strategiat ja päätökset.⁴¹ Arvoketjuhallinnon merkitys on niiden konkreettisten käytäntöjen, voimadynamiikkojen ja organisaatiomuotojen tarkastelussa, jotka luovat tunnusmerkkejä ja rakennetta rajat ylittävälle yritysverkostolle.⁴²

Yleensä kullakin alalla globaaleja arvoketjuja hallitsevat tunnistettavissa olevat ”johtoyritykset” (*lead firms*), jotka käyttävät hallintaansa muun muassa valitsemalla toimittajia, tekemällä tilauksia, asettamalla vaatimuksia ja toisinaan myös koordinoimalla tiiviisti toimittajien ja sidosryhmien toimintaa.⁴³ Johtoyritysten on tehtävä lukuisia valintoja

---

³⁷ Ks. esim European Parliament Motion for a Resolution 2016/2301 (INI) Report 2017, jossa arvoketjujen merkitys tunnistetaan siinä, että ne tarjoavat uusia mahdollisuuksia taloudelliselle kasvulle, kestäväälle kehitykselle sekä kansalaisyhteiskunnan, työntekijöiden ja liike-elämän toimijoiden osallistumiselle ja työpaikkojen luomiselle tuotantoketjuissa. Toisaalta arvoketjujen käänköpuoli on tuotu samassa yhteydessä esiin, ja tehty havaintoja, joiden mukaan niiden erittäin monimutkainen luonne, avoimuuden puute ja vastuiden häivyttäminen voivat johtaa suureen riskiin ihmisoikeuksien ja työntekijöiden oikeuksien loukkauksista, laajamittaisiin veronkiertoihin ja veropetoksiin, sekä esimerkiksi siihen, että ympäristöririkokset jäävät rankaisematta.

³⁸ OECD 2020, s. 3.

³⁹ Kaplinsky 2004, s. 82.

⁴⁰ The IGLP Law and Global Production Working Group 2016, s. 73.

⁴¹ Gibbon, Bair, Ponte 2008, s. 319.

⁴² Ponte & Sturgeon 2014, s. 200.

⁴³ Ponte, Sturgeon, Dallas 2019, s. 120. Ponten, Sturgeonin ja Dallasin mukaan johtoyrityksiä voisi verrata esimerkiksi ekologiassa sellaisiin keskeisiin lajeihin, joilla on suuri vaikutus koko ekosysteemin rakenteeseen ja toimintaan. Ks. myös Salminen 2016, s. 5, jossa Salminen toteaa johtoyrityksen määritelmän olevan kontekstista riippuvaista, mutta lähtökohtaisesti voitaisiin todeta, että johtoyrityksen sopimuksilla ja muilla suhteilla on huomattava vaikutus muihin toimijoihin kaventamalla niiden valinnanvapautta. Johtoyrityksen asema saattaakin muistuttaa enemmän emoyhtiötä kuin itsenäistä toimijaa.

päätöksessään siitä, kuinka kaupan ja tuotantoverkoston hallinta toteutetaan, alkaen aina siitä, valmistetaanko komponentteja itsenäisesti, hankitaanko ne markkinoilta vai otetaanko käyttöön pitkäaikaisia suhteita toimittajiin sisältäviä hybridiratkaisuja. Mikäli johtoyritys päättää ostaa tavaroita ja palveluita, täytyy niille määrittää tietyt ominaisuudet, kuten hinta ja määrä. Samoin toimittajien ominaisuudet pitää määrittää muun muassa niiden lukumäärään, pätevyyteen ja muihin seikkoihin, kuten kestävyysnäkökulmiin liittyen. Näin arvoketjujen hallinta on yleensä tulosta johtoyritysten erilaisista strategioista ja päätöksenteosta, ja tällaiset yritykset hallitsevat yleensä niin lopullisille kuin alueellisille ja paikallisille markkinoille pääsyä.⁴⁴

Johtoyritysten roolia on korostettu useissa eri arvoketjujen hallinnan tyypeissä, ja niiden suuren merkityksen vuoksi ratkaisevan tärkeää on pystyä tutkimaan johtoyritysten päätösten sisältöä ja hallintaa kaikissa toimittajissa ja alihankkijoissa. Tärkeää on myös tutkia tehtyjen päätösten taustalla olevia strategioita ja niiden toteuttamiseksi valittuja hallintomenetelmiä sekä järjestelmiä, joiden kautta niiden tuloksia seurataan.⁴⁵ Laajalle levinneeksi tavaksi tarkastella arvoketjujen hallintaa on tullut Gereffin, Humphreyn ja Sturgeonin hahmottelema arvoketjujen hallinnan teoria, jonka tarkoituksena on saavuttaa maailmanlaajuisten arvoketjujen järjestelmällisempää ymmärtämistä.⁴⁶ Kyseisestä johtoyritysten merkitystä korostavasta teoriasta on tullut arvoketjuhallinnan käsitteellisen työkalupaketin tukipilari. Yksi syy tämän lähestymistavan suosioon on se, että sen avulla voidaan melko helposti osoittaa, kuinka hallintamuoto voi muuttua kunkin alan kehittyessä ja kypsyessä, ja kuinka alan hallintamallit voivat vaihdella eri tasojen välillä eri ketjuissa.⁴⁷

Gereffin, Humphreyn ja Sturgeonin arvoketjujen hallinnan teoria pohjautuu viiden erilaisen arvoketjutyypin olemassaololle. Nämä arvoketjutyypit muodostuvat markkinaehtoisesta, modulaarisesta, suhddepohjaisesta, vangitsevasta ja hierarkkisesta tyypistä, joista toisessa

---

⁴⁴ Gibbon, Bair, Ponte 2009, s. 319.

⁴⁵ Ibid, s. 319.

⁴⁶ Gereffi, Humphrey, Sturgeon 2005. Esim. Gereffin mukaan Maailman pankki, Maailman kauppajärjestö, Kansainvälinen työjärjestö ja Yhdysvaltain kansainvälinen kehitysjärjestö ovat hyödyntäneet kyseistä viitekehystä. Huom. kuitenkin kritiikki, jota teoria on saanut muun muassa siitä, että se keskittyy vain johtoyrityksen ja sen ensimmäisen tason toimittajien välisen suhteen hallinta-aspekteihin, sekä siitä, että teoriaa voidaan pitää sekä teoreettisella että käytännön tasolla melko ympäröitynä. Salminen 2018, s. 423-424.

⁴⁷ Gereffi 2014, s. 14. Ks. myös esim. Strange & Humphrey 2018, s. 1405, joiden mukaan teorian vahvuutena on erityisesti sen johtoyrityksille ja toimittajille tarjoamat mahdollisuudet sekä sen vaikutukset toimialan kehitykseen. Toisaalta Strange ja Humphrey pitävät teorian heikkouksina sitä, ettei se ota kantaa esimerkiksi monikansallisten yritysten omistuskysymyksiin ja niiden sisäiseen organisointiin.

ääripäässä on markkinaehtoinen arvoketjutyyppe, ja toisessa hierarkkinen arvoketjutyyppe. Kutakin arvoketjutyyppeä leimaavat omat erityispiirteensä.⁴⁸ Tekemänsä typologian pohjalta Gereffi, Humphrey ja Sturgeon ovat kehittäneet edelleen globaalin arvoketjun hallinnan teorian, jonka puitteissa voidaan tarkastella, millaisissa olosuhteissa minkäkin arvoketjun hallintatyyppin voidaan odottaa syntyvän.

Typologian pohjalta Gereffi, Humphrey ja Sturgeon ovat kartoittaneet kolme ratkaisevaa tekijää, joiden avulla arvoketjun hallintatyyppi voidaan löytää. Ensinnäkin ratkaisevaa on liiketoimien monimutkaisuus, eli se, kuinka monimutkainen tietyn liiketoimen ylläpitämiseksi tarvittavan tiedon siirto on. Toinen ratkaiseva tekijä on tiedon kodifioitavuus, eli se, missä määrin nämä tiedot voidaan kodifioida ja näin ollen toimittaa tehokkaasti ja ilman liiketoimikohtaisia sijoituksia liiketoimen osapuolten välillä. Kolmanneksi toimittajien valmiudet ovat ratkaisevia. Toimittajien valmiuksilla tarkoitetaan todellisten ja mahdollisten toimittajien valmiuksia suhteessa liiketoimien vaatimuksiin.

Gereffi, Humphrey ja Sturgeon ovat mallintaneet, että mikäli jokaiselle näistä kolmesta tekijästä voidaan antaa kaksi arvoa – korkea tai matala – syntyy kahdeksan eri yhdistelmää, joista tosiasiaassa viisi voidaan löytää alla olevan kuvan mukaisesti.⁴⁹

---

⁴⁸ Gereffi, Humphrey, Sturgeon 2005, s. 83-84. Markkinaehtoiselle arvoketjutyypille ominaista on halvimpaan sopimushintaan perustuminen ja se, että uuteen sopimuskumppaniin vaihtaminen on molemmille osapuolille edullista. Toisen ääripään hierarkkiselle arvoketjutyypille puolestaan tyypillistä on vertikaalinen integraatio ja se, että sen hallitsevana hallintamuotona on johdon valvonta, joka kulkee aina johtajista alaisiin ja pääkonttoreista tytäryhtiöihin ja osakkuusyhtiöihin. Modulaarisessa arvoketjussa toimittajat tyypillisesti tekevät tuotteista asiakkaan eritelmien mukaisia enemmän tai vähemmän yksityiskohtaisesti, mutta tarjotessaan esim. avaimet käteen -palveluja ne muun muassa ottavat täyden vastuun prosessiteknologiaan liittyvästä osaamisesta ja käyttävät geneerisiä koneita, jotka rajoittavat liiketoimikohtaisia investointeja. Suhteellisissa arvoketjuissa on nähtävissä monimutkaista vuorovaikutusta ostajien ja myyjien välillä, mikä usein luo keskinäistä riippuvuutta ja suurta omaisuuserien spesifiyttä. Vangitsevassa arvoketjutyypissä puolestaan pienet toimittajat ovat liiketoiminnallisesti riippuvaisia paljon suuremmista ostajista, ja niille aiheutuisi ostajan vaihdosta aina merkittäviä vaihtokustannuksia.

⁴⁹ On mahdollista löytää kahdeksan eri muuttujien yhdistelmää. Kuitenkin vain viisi näistä muodostavat globaalin arvoketjun tyyppin. Tämä johtuu siitä, että on hyvin epätodennäköistä löytää sellaista yhdistelmää, jossa transaktioiden monimutkaisuus olisi alhainen ja toisaalta mahdollisuus kodifioida olisi alhainen. Tämä sulkee pois kaksi yhdistelmää. Edelleen, jos transaktioiden monimutkaisuus on matala ja mahdollisuus kodifioida niitä on korkea, toimittajan matalat valmiudet johtaisivat sen poistumiseen arvoketjusta. Vaikka tämä onkin sinällään tärkeä lopputulos, se ei luo hallinnon tyyppiä sellaisenaan. Gereffi et al. 2005, s. 87.

Hallinnan tyyppi	Liiketoimien monimutkaisuus	Kyky kodifioida liiketoimia	Toimittajapohjan valmiudet
Markkinaehtoinen	Matala	Korkea	Korkea
Modulaarinen	Korkea	Korkea	Korkea
Suhteellinen	Korkea	Matala	Korkea
Vangitseva	Korkea	Korkea	Matala
Hierarkkinen	Korkea	Matala	Matala

Kun liiketoimia voidaan kodifioida helposti, tuote-erittelyt ovat suhteellisen yksinkertaisia ja toimittajat voivat valmistaa kyseisiä tuotteita ilman, että tilaajalta vaaditaan suuria panoksia, voidaan markkinaehtoisen hallinnan katsoa olevan käsillä. Tällaisessa markkinaehtoisessa vaihdannassa ostajat vastaavat myyjien asettamiin eritelmiin ja hintoihin, ja koska vaihdettavan tiedon monimutkaisuus on suhteellisen vähäistä, liiketoimia voidaan hallinnoida vain vähäistä koordinointia käyttäen. Jos taas liiketoimia ei voida kodifioida, tuotteet ovat monimutkaisia, eikä erityisen päteviä toimittajia löydy, johtoyritykset joutuvat kehittämään ja valmistamaan tuotteita itse. Tällöin kyse on hierarkkisesta hallinnasta, jota ohjaa yleensä tarve vaihtaa hiljaista tietoa arvoketjutoimintojen välillä sekä tarve hallita tehokkaasti panostusten ja tuotosten monimutkaisia verkkoja.⁵⁰

Modulaarinen arvoketju puolestaan voi olla käsillä, kun kyky kodifioida tuote-erittelyjä laajenee monimutkaisiin tuotteisiin. Tästä voi olla kyse silloin, kun tuotearkkitehtuuri on modulaarinen ja kun tekniset standardit yksinkertaistavat vuorovaikutusta vähentämällä komponenttien vaihtelua. Samoin esimerkiksi silloin, kun toimittaja toimittaa kokonaisia paketteja ja moduuleja, omaisuuserien erillisyydet vähenevät, samoin kuin ostajan tarve suoraan seurantaan ja hallintaan. Kodifioinnin takia monimutkaisia tietoja voidaan vaihtaa ilman tarkkaa koordinointia, joten yksinkertaisen markkinavaihdon tavoin uusiin kumppaneihin

---

⁵⁰ Gereffi et al. 2005, s. 87. On syytä myös tuoda esiin, että hallinnan "hierarkkinen" ja "markkinaehtoinen" tyyppi ovat jo ennestään käytettyjä. Gereffin, Humphreyn ja Sturgeonin teoria tuo niiden välille kolme uutta tyyppiä. Vrt. esim. sisäistämisteoriaan ("*internalization theory*"), jossa markkinaehtoisen ja hierarkkisen hallinnan tyyppien välissä on vain yksi välimuoto: hybridityyppi.

siirtymisen kustannukset ovat edelleen alhaiset.⁵¹ Kun tuotespesifikaatiota puolestaan ei voida kodifioida, ja kun liiketoimet ovat monimutkaisia ja toimittajan valmiudet korkeita, voidaan puhua suhteellisesta hallinnasta. Tämä johtuu siitä, että ostajien ja myyjien on vaihdettava hiljaista tietoa ja siitä, että erityisen pätevät toimittajat motivoivat johtoyrityksiä ulkoistamaan täydentävän osaamisen. Monimutkaisen hiljaisen tiedon vaihtoa ohjaa usein korkea ja selkeä koordinointi, mikä nostaa uusiin kumppaneihin siirtymisestä aiheutuvat kustannukset korkealle.

Viidennessä arvoketjun hallintatyypissä on kyse siitä, että vaikka kodifointikyky ja tuotespesifikaatioiden monimutkaisuus ovat korkealla, toimittajien valmiudet ovat heikot, ja niiden kyvykyys monimutkaisten tuotteiden suhteen vaatii suurta puuttumista ja valvontaa johtoyritykseltä. Toimittajat ovat lisäksi riippuvaisia johtoyrityksen täydentävistä toiminnoista, kuten suunnittelusta, logistiikasta ja prosessiteknologian päivittämisestä. Tällainen toimittajien lukitseminen kannustaa kaupallisten riippuvuuksien muodostumiseen.⁵²

Arvoketjuteorian jäsentelystä voi huomata, että se painottaa johtoyritysten ja niiden käyttämien arvoketjunhallintamekanismien keskeistä asemaa näennäisesti hajautuneiden tuotantorakenteiden organisoimisessa ja hallinnassa.⁵³ Salmisen mukaan tällä on merkitystä sekä tuotannon sisäisten että ulkoisten tekijöiden osalta. Sisäisiksi tekijöiksi voidaan katsoa esimerkiksi tuotantokokonaisuuden kilpailukyky tai innovaatio- ja kustannustehokkuus, kun taas ulkoisia tekijöitä voivat olla esimerkiksi tuotantokokonaisuuden kasvihuonepäästöt tai työolosuhteet.⁵⁴

Vaikka arvoketjuteoria ei ole lähestymistavaltaan oikeudellinen, eikä siinä käsitellä eri hallintamekanismien oikeudellisia vaikutuksia, voi arvoketjuteoria olla kuitenkin

---

⁵¹ Modulaarista hallinnan tyyppiä voi pitää vangitsevan tyypin tietynlaisena peilikuvana. Modulaarisessa hallinnan tyypissä liikkuu helposti huomattava määrä muutakin kuin hintatietoa, mutta toimittajien ja ostajien yhteydet ovat helposti muuttuvia, mikä tekee verkostorakenteista sujuvia ja joustavia. Sitä vastoin vangitsevassa tyypissä voimakkaat johtoyritykset koordinoivat ja valvovat johdonmukaisesti heikkokapasiteettisten toimittajien toimintaa. Ks. Ashenbaum 2018, s. 60.

⁵² Gereffi et al. 2005, s. 82-87.

⁵³ Ks. myös Strange & Humphrey 2018, s. 1405. Johtoyritysten keskeisessä asemassa merkittävää on se, että johtoyritys pystyy hallitsemaan toimitusketjua toimittakseen tuotteita, jotka vastaavat johtoyrityksen ja asiakkaiden vaatimuksia, sekä se, että johtoyritys pystyy hyödyntämään voimaepäsymmetriaa luodakseen ja ylläpitääkseen rakenteellista etuaan.

⁵⁴ Salminen 2019, s. 534.

merkityksellinen sen arvioinnissa, millainen hallinta tai toisaalta hallinnan puute voisi johtaa johtoyrityksen oikeudelliseen vastuuseen arvoketjustaan.⁵⁵ Arvoketjuteoriolla saattaa olla käsitykseni mukaan merkitystä myös kehittyvien yritysvastuulakien kannalta, sillä ne muodostavat uuden ja kasvavassa määrin merkityksellisen pyrkimyksen käsitteellistä ja hallita globaalien arvoketjujen logiikkaa ja niiden sääntelyinfrastruktuuria. Sen analysointi, miten tällaiset lait käsitteellistävät arvoketjuja, johtoyrityksiä ja riittävää arvoketjuhallintaa, on puolestaan merkityksellistä arvoketjuihin liittyvän oikeuden kehityksen kannalta.⁵⁶

2.2 Tuotannon ilmastovaikutukset

2.2.1 Ilmastovaikutusten hahmottamisen mekanismit

”Delivering on the 1.5°C ambition will require businesses to play a key role to reduce emissions within their operations and supply chains. While most of the largest companies in the world now account for and report on the emissions from their direct operations and from the electricity they purchase (Scopes 1 and 2), they need to think beyond their direct operations to consider the carbon emissions of upstream and downstream supply chain links, and actively manage their Scope 3 emissions.”⁵⁷

Arvoketjujen ja nykyisen hajautuneen tuotannon ymmärtäminen on tärkeää tuotannon ilmastovaikutusten hahmottamisen kannalta, sillä toimitusketjujen päästöt ylittävät tyypillisesti sellaiset päästöt, joita yritykset voivat itse hallita suoraan. Päästökuvaa monimutkaistaa myös se, että toiminnot ovat usein valtioiden rajat ylittäviä, eivätkä ne rajoitu siis alueellisesti määriteltyihin lainkäyttöalueisiin. Toimintoihin soveltuu näin myös useita eri standardeja ja järjestelmiä, mikä tekee päästöjen osoittamisesta monimutkaista.⁵⁸

Yritysten tehokas ilmastonmuutosstrategia edellyttää yrityksen kasvihuonekaasuvaikutusten yksityiskohtaista ymmärtämistä. Tällaisen ymmärryksen aikaansaamiseksi tarkoitettujen kasvihuonekaasuinventarioiden avulla yritykset voivat ottaa huomioon päästöihin liittyvät

---

⁵⁵ Arvoketjuteorian merkitys korostunee myös siinä, että kun sen avulla voidaan ymmärtää hallinnan malleja, voidaan sen kautta myös tehdä havaintoja siitä, millaisille tyypeille nykymarkkinat rakentuvat. Esimerkiksi vuonna 2000 tehdyssä tutkimuksessa, jossa vastaajat olivat ammattiostajia elintarvikkeiden, elektroniikan ja kemikaalien alalla toimivissa yrityksissä ja jäseniä ”Institute for Supply Management” -instituutissa, kävi ilmi, että hierarkkisen hallintamallin osuus oli 24 %, vangitsevan hallintamallin 20 %, suhteellisen 10 %, modulaarisen 30 % ja markkinapohjaisen ainoastaan 2 %. Ks. Ashenbaum 2018, s. 62.

⁵⁶ Salminen & Rajavuori 2019, s. 602.

⁵⁷ CDP Supply Chain Report 2017/2018, s. 6.

⁵⁸ Hsu et al. 2019, s. 12

riskit ja mahdollisuudet, ja keskittää ponnistelunsa suurimpiin kasvihuonevaikutuksiinsa.⁵⁹ Vakiintuneeksi tavaksi hahmotella paitsi yritysten myös esimerkiksi alueiden ja valtioiden ilmastovaikutuksia, on tullut hiilijalanjäljen laskeminen.⁶⁰ Hiilijalanjäljellä on perinteisesti viitattu ihmisen toiminnan aiheuttamiin hiilidioksidipäästöihin, mutta sillä on silti useita määritelmiä ja rajoituksia, sillä hiilijalanjälki pohjautuu sekä elinkaariarviointiin että ekologiseen jalanjälkeen, mutta on silti näistä erillinen indikaattori. Menetelmien välillä on eroja lähinnä sen suhteen, mitkä kasvihuonekaasut otetaan huomioon, mihin tarkastelu rajataan, ja mitkä eri elinkaarivaiheet sisällytetään.⁶¹ Useimmiten hiilijalanjälki kuitenkin raportoidaan hiilidioksidiekvivalenteina (CO₂), mikä huomioi hiilidioksidipäästöjen lisäksi myös muut merkittävät kasvihuonekaasupäästöt, joista merkittävimpiä ovat metaani (CH₄) ja dityppioksidi (N₂O)⁶². Hiilijalanjäljen avulla tarkasteltavien kasvihuonekaasujen vaikutukset ilmastomuutokseen pystytään ilmaisemaan yhdellä luvulla.⁶³

Paitsi erilaisille toimijoille, hiilijalanjälki voidaan määrittää myös toiminnalle tai tuotteelle. On esitetty arvioita siitä, että yli puolet hiilidioksidipäästöistä liittyy materiaalien hallintaan ja aineellisten hyödykkeiden valmistamiseen.⁶⁴ Koska päästöjä voidaan tarkastella useiden eri toimijoiden välillä ja useissa eri tuotannon ja toiminnan portaissa, vakiintuneeksi tavaksi tarkastella toimijoiden päästöjä on tullut jakaa päästöt eri luokkiin. Työkaluja

---

⁵⁹ Greenhouse Gas Protocol 2011, s. 3.

⁶⁰ Yang & Meng 2020, s. 1. Ks. myös British Standards Institution 2008 ja Wiedmann & Minx 2007, s. 2.

⁶¹ Ympäristö.fi. Myös laskureita hiilijalanjäljen laskemiseen on useita erilaisia, ja ne voivat antaa erilaisia tuloksia. Tämän vuoksi Iso-Britannian standardiviranomainen BSI sekä Defran rahoittama Carbon Trust ovat julkaisseet vuonna 2008 ja 2011 ohjeistuksen hiilijalanjäljen laskemiseen, ja sen tarkoituksena on kaventaa eri laskureiden suuriakin vaihteluita. Myös kansainvälinen standardoimisjärjestö ISO julkaisi vuoden 2013 kesällä tuotteen hiilijalanjälkeä käsittelevän teknisen spesifikaation, jonka tarkoituksena on tukea hiilijalanjäljen laskentaa kaikille tuotteille ja palveluille.

⁶² Sitran määritelmä hiilijalanjäljestä osoitteessa <https://www.sitra.fi/artikkelit/mita-nama-kasitteet-tarchoittavat/>.

⁶³ Ks. myös <https://www.businessfinland.fi/en/do-business-with-finland/explore-key-industries/carbon-handprint> VTT:n ja Lappeenrannan teknillisen yliopiston kehittämä hiilikädenjäljen käsite, joka kuvaa tuotteen, prosessin tai palvelun ilmastohyötyjä sen käyttäjälle, ja tarkoittaa siis tuotteen tai palvelun aikaansaamia päästösäästöjä verrattuna saman kategorian keskivertotuotteisiin tai -palveluihin. Siinä missä hiilijalanjälki keskittyy kielteisiin päästövaikutuksiin, hiilikädenjälki korostaa myönteisiä vaikutuksia tulevaisuudessa. Mitä isompi kädenjälki siis on, sitä parempi. Hiilikädenjälkeen voi vaikuttaa erilaisilla toimilla, kuten energiatehokkuuden parantamisella, materiaalien käytön vähentämisellä, raakamateriaalien ilmastoystävällisellä valinnalla, tuotekierrätyksen kehittämisellä, hukkamateriaalien määrän vähentämisellä ja tuotteiden eliniän pidentämisellä. Suomalaisista yrityksistä hiilikädenjälkensä raportoi esimerkiksi Nokia, Neste ja Paptic.

⁶⁴ Sitran artikkeli hiilijalanjäljen määrittelemisestä <https://www.sitra.fi/artikkelit/mita-nama-kasitteet-tarchoittavat/>.

kasvihuonekaasupäästöjen laskemiseen ja raportointiin tuottava GHG Protocol on käyttänyt ensinnäkin kasvihuonekaasupäästöjen jakoa suoriin ja epäsuoriin päästöihin. Suorista päästöistä käytetään termiä 1-luokan päästöt (*scope 1*), ja niillä viitataan raportoivan toimijan omistamien tai hallinnassa olevien lähteiden päästöihin.

Epäsuorat päästöt jakautuvat puolestaan GHG Protocol Corporate Standardin mukaan kahteen eri luokkaan, 2- ja 3-luokkiin. Ensimmäinen näistä käsittää sellaiset epäsuorat kasvihuonekaasupäästöt, jotka aiheutuvat yrityksen ostaman sähkön tuottamisesta ja jotka tapahtuvat fyysisesti sähköä tuottavassa laitoksessa. Monille yrityksille 2-luokan päästöt näyttäytyvät yhtenä suurimmista kasvihuonekaasupäästöjen lähteistä, ja näin myös merkittävänä mahdollisuutena vähentää päästöjään. 2-luokan päästöjen laskeminen mahdollistaa yrityksille sähkön vaihtoon ja kasvihuonekaasupäästöjen kuluihin liittyvien riskien ja mahdollisuuksien arvioinnin. Kehittyvät vihreän energian markkinat tarjoavatkin yrityksille mahdollisuuksia vaihtaa vähemmän kasvihuonekaasuintensiivisiin sähkön lähteisiin.⁶⁵

Myös 3-luokan päästöt ovat luonteeltaan epäsuoria. Niillä tarkoitetaan päästöjä, jotka ovat seurausta yhtiön toiminnoista, mutta jotka ilmenevät lähteissä, joita yritys ei omista tai kontrolloi.⁶⁶ 3-luokan päästöt jakautuvat edelleen niin sanottuihin ”ylävirran päästöihin” ja ”alavirran päästöihin”. Näistä ensimmäisellä tarkoitetaan kasvihuonekaasupäästöjä, jotka liittyvät ostettuihin tai hankittuihin tavaroihin ja palveluihin, eli yrityksen tuotantoprosesseissa tuotteiden valmistuksessa syntyviin päästöihin, kun taas jälkimmäisellä viitataan myytyihin tuotteisiin ja palveluihin liittyviin päästöihin, eli päästöihin, joita yrityksen valmistamat tuotteet aiheuttavat.⁶⁷

Ulkoistettuja päästöjä tarkasteltaessa suuri merkitys on nimenomaan 3-luokan päästöillä, ja sillä, miten niitä lasketaan ja hallitaan. 3-luokan päästöillä on merkitystä erityisesti sen vuoksi, että yritysten toimitusketjujen päästöt ylittävät tyypillisesti sellaiset päästöt, joita ne hallitsevat suoraan. CDP:n vuoden 2019 arvoketjuraportin mukaan yritykset ovat raportoineet, että niiden toimitusketjujen kasvihuonekaasupäästöt olivat 5,5 kertaa suuremmat kuin niiden 1- ja 2-

---

⁶⁵ Greenhouse Gas Protocol 2011, s. 25-27.

⁶⁶ Ibid, s. 25.

⁶⁷ Ibid, s. 29.

luokan päästöt.⁶⁸ Määrä on huomattava. Käytäntönä silti on pitkään ollut raportoida ainoastaan 1- ja 2-luokan päästöt. Esimerkiksi juuri GHG Protocol:n Corporate Standard vaatii yritystä raportoimaan ainoastaan kyseiset päästöt, mutta jättää valinnanvaran yrityksille siitä, raportoivatko ne 3-luokan päästöt ja jos, niin miten ne sen tekevät. Samoin erilaisissa hiilijalanjäljen seurantaan kehitetyissä järjestelmissä, joista suurimpana hiilijalanjälkiraportointia edellyttävänä on Euroopan unionin päästökauppajärjestelmä, huomio on pitkään keskittynyt hiilijalanjäljen mittaamisessa ja raportoinnissa ainoastaan yrityksen omiin sekä ostetun energian päästöjen kartoittamiseen ja raportointiin, eikä epäsuoria 3-luokan päästöjä ole edellytetty laskemaan kuin ainoastaan harvoin.⁶⁹

CDP:n mukaan tavaroiden ja palvelujen ostamisen yhteydessä tehdyt päätökset ja tapa, jolla ne vaikuttavat toimittajiinsa, tarjoavat paljon suuremman mahdollisuuden positiivisiin muutoksiin kuin mitä voitaisiin saavuttaa toimimalla vain suoran operatiivisen valvonnan aloilla. Tämän tunnustettuaan yritykset ovatkin alkanet keskittyä yhä enemmän epäsuoriin 3-luokan päästöihinsä,⁷⁰ ja yhä useammat yritykset ovat alkaneet ymmärtää tarpeen ottaa huomioon myös kasvihuonekaasupäästöt arvoketjuissaan ja tuoteportfolioissaan, jotta kasvihuonekaasuihin liittyviä riskejä ja mahdollisuuksia voitaisiin hallita kattavasti.⁷¹ Enenevässä määrin yrityksiä myös kannustetaan ottamaan arvoketjunsä päästöt huomioon. Esimerkiksi Exponential Roadmap -aloitteeseen kuuluvan *The 1,5 °C Business Playbook*:n esittämän ilmastostrategian toisena pilarina on arvoketjujen päästöjen vähentäminen, johon yritykset voivat pyrkiä arvioimalla ja analysoimalla 3-luokan päästöjä ja aloittamalla niiden

---

⁶⁸ CDP Supply Chain Report 2018/19 s. 18. Huom. se, kuinka moninkertaiset toimitusketjujen kasvihuonekaasupäästöt olivat yrityksen omiin 1- ja 2-luokan päästöihin verrattuna, riippui sektorista muun muassa niin, että vähittäismyynnin sektorilla vastaava kerroin oli 10,9, ja fossiilisten polttoaineiden alalla 0,4. Kuten tutkielman alussa esitettiin, Suomen kotitalouksien ja julkisen kulutuksen hiilijalanjälki oli vuonna 2015 SYKE:n mukaan 73,4 miljoonaa tonnia hiilidioksidiekvivalenttia (Mt CO₂e), joka on määrällisesti 33 prosenttia suurempi kuin Suomen viralliset raportoidut päästöt

⁶⁹ Finnwatch 2019, s. 7. Kun laskentaa on tehty, se on perustunut staattiseen laskennalliseen dataan ja erilaisiin keskiarvoihin. Pelkän staattisen laskennallisen datan ja keskiarvojen käyttö arvoketjujen päästöjen arvioinnissa on ongelmallista sen vuoksi, että se jättää huomiotta tuotannossa tehdyt valinnat, joilla on merkitystä lopputuotteen hiilijalanjälkeen. Keskeistä hiilijalanjäljen kannalta on esimerkiksi se, tuotetaanko tuote tai sen raaka-aineet kivihiiiltä tai tuulivoimaa energialähteenä käytävässä tehtaassa.

⁷⁰ Hieman yli kolmannes (34 %) CDP:n kyselyyn vastanneista toimittajista ilmoitti scope 3 -päästöt. Lähes yhtä monta (31 %) vastanneista toimittajista raportoi päästöjen vähenneen edellisvuodesta. Toisaalta 23 % ilmoitti kasvaneista päästöistä ja vuoden 2017 CDP-arvoketjukyselyyn vastanneista toimittajaorganisaatiosta vain 23 % raportoivat ottaneensa huomioon toimittajansa, mikä osoittaa, että suuri osa maailmanlaajuisista toimitusketjuista on käyttämättä. Tämä näyttäytyy menetettyinä liiketoimintamahdollisuuksina, huomiotta jätettyinä hiilen vähennyksinä ja realisoitumattomina taloudellisina säästöinä.

⁷¹ Greenhouse Gas Protocol, 2011, s. 3

systemaattisen vähentämisen ja jäljittämisen. Sen mukaan yritysten tavoitteena tulisi olla puolittaa arvoketjujen päästöt vuoteen 2030 mennessä 7 prosentin vuosivähennystahdilla, mutta mieluummin nopeammin.⁷²

2.2.2 Olemassa olevien hallintamekanismien siirtäminen ympäristökontekstiin

Perinteisesti julkista hallintoa on pidetty yksinomaisena institutionaalisen mekanismina ympäristövaikutusten hallitsemiseksi. Viime vuosikymmenten aikana jokainen vuosi on kuitenkin lisännyt huomiota suureen ja kasvavaan kuiluun sen välillä, mitä tavoitteita yleisesti on asetettu, ja mitä julkisella hallinnolla on saavutettu ilmaston lämpenemisen lieventämiseksi.⁷³ Kun vielä 1970-luvulla ja 1980-luvun alussa oikeudellinen sääntely oli vallitseva hallinnan muoto, se alkoi vähitellen jakaa ”sääntelyllistä tilaa” muiden sosiaalisten kontrollin muotojen kanssa. 1980-luvun ja 1990-luvun alkupuolen interventioihin kuuluikin pehmeämpi lähestymistapa, jossa epävirallinen vaikuttaminen, neuvotellut sopimukset, ympäristökumppanuudet sekä itsesääntely ja yhteissääntely korostuivat. Myöhemmin 1990-luvulla ja 2000-luvun alussa tapahtui edelleen jatkokehitystä, johon kuului erityisesti siirtymistä sääntelystä hallintaan, ja jossa taloudellisten toimijoiden ja kansalaisyhteiskunnan roolit korostuivat.⁷⁴

Ponten mukaan globaalien arvoketjujen ja tuotantoverkkojen organisaatiodynamiikkaa ovat viimeisen kolmen vuosikymmenen aikana ohjanneet kolme tärkeää tekijää: kustannusten minimointi, joustavuus ja nopeus. Nämä seikat puolestaan ovat ohjanneet yrityksiä suunnittelemaan alueellisia, organisatorisia ja teknisiä korjauksia, jotta jatkuvan pääoman kerääntyminen voitaisiin varmistaa. Ponten mukaan olemme kuitenkin todistamassa nyt neljättä dynamiikkaa, joka avaa uusia pääoman keräämisen väyliä: kestävän kehityksen hallinta. Kestävän kehityksen hallinnalla Ponte tarkoittaa joukkoa käytäntöjä, joita yritykset ottavat

---

⁷² Falk et al. 2020, s. 18.

⁷³ Gilligan et al., 2020, s. 1, joiden mukaan tämä kuilu korostaa sitä, miten tärkeää on ottaa huomioon valtioista riippumattomien toimijoiden mahdollisuudet ryhtyä toimiin.

⁷⁴ Gunningham 2009, s. 206. Ks. myös Vandenbergh 2013, s. 141, jonka mukaan normaali lähestymistapa lain ja talouden näkökulmasta ympäristöhallinnon tarpeen analysointiin etenee kahdella tasolla. Lähtökohtaisesti ympäristöongelmia ilmenee, koska monet ympäristön muodot ovat ns. yhteisresursseja, joihin kohdistuu liikakäyttöä. Erilaiset toimijat, niin yksilöt kuin yrityksetkin, hyötyvät yhteisresurssien käytöstä, mutta ne voivat silti jakaa kustannuksia, mikä edesauttaa resurssien ylihyödyntämistä. Tällaiset toimet voivat ilmetä yhteisten luonnonvarojen käyttönä, esimerkiksi liiallisena avomerikalastuksena tai saastumisena, esimerkiksi ilman tai veden pilaantumisenä.

käyttöön kestävyysongelmien ratkaisemiseksi. Samoin kuin kustannusten minimointi, joustavuus ja nopeus, kestävyuden hallinta muokkaa myös osaltaan alueellisia, organisatorisia ja teknologisia pulmia monilla tavoilla – mukaan lukien myös ne, joiden avulla johtoyritykset voivat saada lisätietoja toimittajiltaan.⁷⁵

Ponte on esittänyt, että globaalien arvoketjujen johtoyritykset voisivat luoda ja saada uutta arvoa ympäristönäkökohtien huomioonottamisesta, kun ne panevat täytäntöön niin kutsutun ”vihreän pääoman kertymisen”, ja saavat samalla myös toimittajista arvoa kestävästä kehityksen vaatimusten avulla. Toisin sanoen hän väittää, että yksi keskeisistä mekanismeista, joita yritykset voisivat käyttää globaalien arvoketjujen hallintaan, on kestävästä kehityksen strateginen hallinta. Kuitenkin, kun kestävydestä on tullut keskeinen huolenaihe liiketoiminnan harjoittamisessa ja strategiassa, käsiteltäväksi nousee myös useita arvoketjuja koskevia kysymyksiä – miten esimerkiksi kestävästä kehityksen hallinta muuttaa arvoketjujen hallintaa ja päinvastoin.⁷⁶

Vuosikymmen sitten johtoyritykset eivät pitäneet kestävyttä keskeisenä strategisena hallinnointialueena, ja niillä oli ainoastaan rajallisesti valtaa varhaisten kestävyttä koskevien toimintamallien muotoilussa. Kun ne käyttivät vaikutusvaltaa, se oli yleensä suunnattu ympäristön sääntely-yritysten hidastamiseen tai torjumiseen. Viime aikoina johtoyritykset ovat kuitenkin olleet aktiivisempia kestävästä kehityksen diskurssien ja käytäntöjen kehittämisessä. Niiden tärkeimpänä huolenaiheena onkin ollut tunnistaa tapoja, joilla arvoa voitaisiin luoda ja ottaa käyttöön kestävästä kehityksen hallinnan avulla. Johtoyritykset käyttävät nyt aktiivisesti kestävyttä vähentääkseen maineriskiä, lisätäkseen tulosta, luodakseen uusia tuotelinjoja⁷⁷, parantaakseen merkkiuskollisuutta ja lisätäkseen valtaansa globaalien arvoketjujen hallinnassa.⁷⁸

---

⁷⁵ Ponte 2020, s. 11.

⁷⁶ Ponte 2019, s. 229.

⁷⁷ Ks. Ponten, 2020, s. 6, huomio tuotelinjauksista: kuluttajien mieltymysten muuttaminen on luonnollisesti merkittävä tekijä siinä, minkälaisia tuotteita yritykset myyvät ja millä kestävyuden ominaisuuksilla. Kuluttajatoimintaa ei kuitenkaan pidä yliarvioida – esimerkiksi Ikea ei alkanut vaatia toimittajiltaan kestävämpiä pakkausratkaisuja kuluttajien tyytymättömyyden seurauksena, eikä Walmart siirtynyt aggressiivisesti orgaanisiin tuotteisiin, koska sen kuluttajat kannattivat sitä. Ne ottivat strategisia askelia sellaisilla alueilla, joilla ne kokivat arvon luomisen ja hyödyntämisen olevan mahdollista. Johtoyritysten tuotemerkkien riskienhallinta on yleensä keskeisempi osa kestävyuden hallinnan käytäntöjä kuin kuluttajien kysyntä.

⁷⁸ Ponte 2019, s. 230.

Käytännön esimerkkejä yksityisestä ilmastohallinnasta, jossa johtoyrityksen rooli korostuu, on useita. Esimerkiksi Gilligan ja Vandenberg ovat esitelleet merkittäviksi keinoiksi yksityisen hallinnan osalta ainakin yritysten asiakkaisiinsa käyttämän vaikutusvallan⁷⁹, yksityisten toimijoiden vaikuttamisen julkisiin sääntelyviranomaisiin esteiden poistamiseksi⁸⁰, sekä suurten institutionaalisten sijoittajien ja vakuutusyhtiöiden kasvavan painostuksen investointien purkamisiin, investointivalintojen seulomisiin ja osakkeenomistajien painostukseen liittyen⁸¹. Yksi merkittävää huomiota saaneista yksityisen hallinnan keinoista, ja toimitusketjujen hallinnan kannalta merkittävin, on Gilliganin ja Vandenbergin mukaan ostajien toimittajille asettamat ehdot ympäristövaikutuksista.⁸² Yksityisen sopimisen roolia globaalissa hallinnassa käsitellyt tutkimus vuodelta 2006 osoitti, että yli puolet maailman kahdeksan suurimman sektorin yrityksistä sisällyttivät ympäristöelementtejä niiden sopimusvaatimuksiin.⁸³ Viime vuosina yli 115 suuryritystä, joiden hankintamenot edustivat yli 3,3 biljoonaa dollaria, vaativat toimittajiaan ilmoittamaan niiden ympäristövaikutuksia.⁸⁴ Tällainen ostajilta tuleva paine johti siihen, että toimittajat ovat leikanneet päästöjään yli 640

---

⁷⁹ Tällaisesta hallinnasta ja johtoyrityksen vaikutusvallasta myös suhteessa asiakkaisiin hyvänä esimerkkinä toimii Gilliganin ja Vandenbergin esittämä energiatehokkaiden hehkulamppujen tapaus. Yhdysvalloissa liittovaltion vaatimukset olivat kannustaneet kehittämään energiatehokkaita hehkulamppuja, mutta lopulta yksityisen sektorin rooli korostui lamppujen käyttöönotossa, kun ne nopeuttivat lamppujen käyttöönottoa kuluttajilla. Tuoreessa Yhdysvaltojen kotitalouksien sähkönkulutusta tutkivassa tutkimuksessa oli havaittu, että vuodesta 2012 alkaen asukaskohtainen sähkönkulutus oli pudonnut yli puoli vuosisataa jatkuneen johdonmukaisen kasvun jälkeen. Kyseisenä aikana energiatehokkaiden hehkulamppujen myynti oli kiihtynyt voimakkaasti, ja tutkimuksessa kunniaa kulutuksen laskusta annettiin näille lamputte. Arvion mukaan tämä sähkönkulutuksen lasku vähensi Yhdysvaltojen vuotuisia päästöjä noin 127 MMT Co₂e:lla.

⁸⁰ Johtoyritysten johtavasta asemasta kertoo myös niiden käytössä olevat valtioihin kohdistuvat vaikutuskeinot. Esimerkiksi Kaakkois-Yhdysvalloissa, jossa sähkönsaanti on voimakkaasti riippuvaista hiilivoimaloiden tuotannosta ja valtion määräykset ovat vaikeuttaneet uusiutuvien energialähteiden lisäämistä verkkoon, suuret tietotekniikkayritykset, kuten Amazon, Facebook ja Google, ovat painostaneet valtion sääntelyviranomaisia tarjoutumalla rakentamaan kalliita tietojenkäsittelylaitoksia kaakkois-osavaltioihin, mutta ainoastaan, jos lait sallivat niiden rakentaa uusia laajamittaisia uusiutuvia energialähteitä laitosten energian saamiseksi. Uudet datakeskukset johtivat järjestelyihin energian saamiseksi uusista aurinko- ja tuulivoimaloista. Tämän on laskettu voivan vähentää päästöjä jopa noin 390 tuhannella CO₂e:llä vuodessa.

⁸¹ Esimerkiksi CDP:n ja ClimateActionin 100+:n kaltaisiin organisaatioihin osallistuu institutionaalisia sijoittajia yli 100 biljoonan dollarin edestä, ja ne painostavat yrityksiä julkistamaan ja vähentämään päästöjä. Tällaiset toimet ovat voineet kohdistua tietyille aloille, kuten Institutional Investors Groupin ilmastonmuutosryhmän viimeaikainen ponnistelu, joka vaati suurten eurooppalaisten sementtituottajien päästövähennyksiä. Onkin tutkittu, voivatko institutionaaliset sijoittajat omistaa niin suuren osan kaikista osakkeista, että ne voisivat vähentää yrityksen tai sektorin negatiivisia vaikutuksia, jos ne vaikuttavat haitallisesti yrityksen tai sektorin arvoon. Ks. esim. Condon 2020.

⁸² Gilligan & Vandenberg 2020, s. 2.

⁸³ Vandenberg 2006.

⁸⁴ CDP Supply Chain Report 2018/19, s. 6.

tuhannella CO₂e:llä. Myös yli kolmasosa toimittajista oli vastavuoroisesti asettanut vastaavaa painetta omille toimittajillensa.⁸⁵

Yksityisellä hallinnalla vaikuttaisikin olevan paljon potentiaalia, ja toimitusketjun sopimusvaatimusten mahdollinen vaikutus on valtava. Tyypillisesti pienillä ja keskisuurilla yrityksillä on luonnollisesti rajoitetumpi mahdollisuus vaikuttaa toimittajiinsa, mutta ne voivat kuitenkin vaikuttaa valintojensa kautta päättämällä tuotteiden suunnittelusta, siitä, mitä toimijoita ne valitsevat, ja vähentämällä sellaisten tuotteiden ja palveluiden käyttöä, joissa on korkea päästöintensiteetti.⁸⁶ Yksityisen sektorin eduksi ja mahdollisuuksiksi voidaan erityisesti katsoa niiden joustavuus sekä se, että niillä on vain vähän esteitä ryhtyä toimimaan nopeasti.⁸⁷ Ainakin 65 000 monikansallista yritystä operoivat noin 850 000 tytäryhtiön toimintaa ympäri maailman, ja sopimiset toimitusketjuissa ilmenevät näissä kaikissa toimijoissa, samoin kuin miljoonien kolmansien osapuolten kanssa. Esimerkiksi yksin Walmart tekee liiketoimintaa Kiinan kanssa noin 18 miljardin dollarin edestä vuodessa, ja sillä on yli 10 000 kiinalaista toimittajaa. Jos Walmart olisi valtio, se olisi Kiinan kahdeksanneksi suurin kauppakumppani.⁸⁸

Toisaalta yksityisen sektorin hallinnasta voi löytää myös haasteita. Ne ilmenevät usein tuottoon ja ympäristöön liittyvissä intressiristiriidoissa sekä esimerkiksi uskottavuuteen liittyvissä kysymyksissä. Yrityksillä voi olla myös kognitiivisia esteitä toimia.⁸⁹ Salmisen mukaan vaikka epäsuorien 3-luokan päästöjen hallinta sopimusten kautta on hyvin mahdollista, tällaisen hallinnan motivointi voi olla kuitenkin hyvin vaikeaa esimerkiksi vastuun tulkintaan liittyvien ongelmien vuoksi. Toimitusketjujen ympäristövaikutuksiin liittyy myös muita kysymyksiä.

---

⁸⁵ Gilligan & Vandenbergh 2020, s. 2.

⁸⁶ Falk et al. 2020, s. 8. Ks. myös s. 19 tarkemmin erilaisista keinoista. Alihankintaketjuissa voi vaikuttaa muun muassa pyytämällä toimittajia sitoutumaan 1,5 asteen tavoitteeseen ja puolittamaan päästöt vuoteen 2030 mennessä ja sisällyttämään sen myös hankintakriteereihin ja toimittajien menettelyohjeisiin. 1,5°C Business Playbookissa myös suositellaan toimittajien, kuljetusten, materiaalien ja tuotteiden valitsemista niiden ilmastostrategian perusteella, samoin kuin suositeltua on myös vaatia vähemmän materiaalin käyttöä, kierrätetyn ja matalahiilisten materiaalien käyttöä, sekä matalahiilisten ja kiertotalouteen perustuvien ratkaisujen rakentamista asiakkaille.

⁸⁷ Ponte 2020, s. 2. Huom. myös Ponten korostamat neljä keskeistä tekijää, joita viranomaisilta ja yhteiskunnallisilta liikkeiltä tarvittaisiin järjestämään kestävä kehityksen tuloksia globaalien arvoketjujen maailmassa: helpottavien ja ohjaavien mekanismien käyttäminen; ongelmien näkyvyyden parantaminen; etujen mukauttaminen; sekä tiettyjen painepisteiden hyödyntäminen – erityisesti yksinapaisissa arvoketjuissa, joissa johtoyritykset ovat sijoittuneet yhteen toiminnalliseen asemaan, käyttävät suurta valtaa ja ovat selvästi tunnistettavissa.

⁸⁸ Vandenbergh 2013, s. 157.

⁸⁹ Gilligan & Vandenbergh 2020, s. 3.

Esimerkiksi Salmisen mukaan toimitusketjujen ympäristövaikutuksia tarkasteltaessa tärkeää on esittää kolme kysymystä. Näistä ensimmäinen on se, missä määrin toimitusketjujen ympäristövaikutusten hallitsemiseksi tarkoitetut sopimusjärjestelyt voidaan laillisesti tasapainottaa suhteessa ympäristöön ottamalla mukaan erilaisia toimijoita. Tällaisia toimijoita saattaisivat olla erilaiset instituutiot, kuten kansalaisjärjestöt tai valtion virastot. Toinen kysymys Salmisen mukaan on se, voidaanko näitä toimijoita sitovasti sisällyttää hallintajärjestelyihin. Vielä kolmas kysymys on, missä määrin tällaisia järjestelyjä voitaisiin käyttää väärin toimitusketjujen toimijoiden suojaamiseen vastuulta niin, että järjestely ainoastaan loisi mielikuvan vastuusta.⁹⁰

Nykyiset käsitykset kestävästä kehityksestä hallinnan roolista globaalien arvoketjujen hallinnan muokkaamisessa ovat edelleen kuitenkin rajalliset, ja perinteisesti on keskitytty yksinomaan siihen, mitä yritysten sisällä tapahtuu. Vaikka lähtökohtia toimitusketjujen kestäväälle hallinnalle on jo esitetty, on alan kirjallisuus edelleen kuvaavaa ja keskittyy lähinnä kilpailuedun saavuttamiseen.⁹¹ Kestävää kehitystä ja kansainvälisiä suhteita koskeva kirjallisuus puolestaan tarjoaa monipuolista analyysia kestävyuden välineiden ja toimijoiden monimutkaisuudesta, mutta se on yleensä vähätellyt vuorovaikutusta globaalien arvoketjujen dynamiikan kanssa. Ponten käsityksen mukaan globaaleja arvoketjuja koskeva, analyysi ei ole vielä tyydyttävästi huomioinut ympäristönäkökohtia.⁹² Myös Vandenberghin mukaan yksityinen ympäristöhallinta on yleisesti aliteorisoitua. Koska alan yhtenäisyyttä osoittava teoria on puuttunut, ei ole yllättävää, että yksityinen ympäristöhallinta ei ole saanut paljoakaan huomiota ympäristöpolitiikkaa koskevassa keskustelussa tai ympäristöä koskevassa oikeuskirjallisuudessa. Esimerkiksi Vandenberghin mukaan yksityinen ympäristöhallinta on erillinen kenttensä, jota on syytä myös käsitellä erillisenä tutkimuksen, opetuksen ja käytännön alueena.⁹³

---

⁹⁰ Salminen 2017b, s. 18.

⁹¹ Ks. Seuring ja Müller 2008 esimerkkinä toimitusketjujen kestävästä hallinnan lähtökohtien kuvaamisesta. Seuring ja Müller muun muassa esittelevät kaksi eri strategiaa, joista toinen keskittyy toimittajien hallintaan riskien hallitsemiseksi, ja joista toinen on tarkoitettu kestävien tuotteiden tuottamiseksi.

⁹² Ponte 2020, s. 2. Samoin esim. Seuring ja Gold esittävät, että lisätutkimusta tarvittaisiin erityisesti matalan tulotason valtioiden suhteen sekä empiirisen tason tutkimusta riskien ja suorituskyvyn hallinnasta. Ks. Seuring ja Gold 2013, s. 5.

⁹³ Vandenbergh 2013, s. 162.

2.3 Tuotantovastuu ja sen kehitys

2.3.1 Tarve tuotantovastuulle

Vaikka edellä on esitetty havaintoja arvoketjujen suuresta merkityksestä maailmantaloudessa ja erilaisista keinoista hallita tuotantoa ja puuttua siihen, ovat arvoketjut käsitteenä nostaneet esiin myös tuotannon oikeudelliseen hahmotukseen ja etenkin vastuukysymyksiin liittyviä ongelmia.⁹⁴ Globalisaatio on saanut aikaan muun muassa sen, että yritykset alkoivat ulkoistaa tuotantoansa kolmansiin maihin keskittyen pelkästään lopputulokseen ja sen hintaan. Kun yrityksen tärkeimmäksi tehtäväksi jäi varmistaa ulkoistetun tuotteen tai palvelun laatu, tuli vähemmän tärkeäksi se, miten ulkoistettua tuotantoa harjoitetaan.⁹⁵ Vaikka siis arvoketjukäsite tarjoaakin hyvän mahdollisuuden hahmottaa lukuisista yksittäisistä palasista koostuvan rakenteen yhtenä kokonaisuutena, se kuitenkin aiheuttaa myös sen, että esiin nousee tuotannon oikeudelliseen hahmottamiseen ja vastuuseen liittyviä kysymyksiä.

Yritys voi järjestää tuotantonsa lukuisin eri tavoin – yhdessä sen tytäryhtiöiden kanssa, alihankintaverkostoissa sopimusten kautta, tai erilaisten hybridiversioiden kautta. Toimijoiden määrä ja erilaiset rakenteet pakottavat pohtimaan kysymyksiä erityisesti tilaajan vastuusta eri toiminnoista, mutta myös ylikansalliselle tuotannolle tyypillisten eri lainkäyttöalueiden runsaudesta. Kun vastuu on oikeudellisesti sirpaloitunut niin organisaatioiden kuin oikeusjärjestelmienkin välillä, avoimeksi kysymykseksi muotoutuukin se, voidaanko johtoyrityksiä pitää vastuullisina niiden ylikansallisista toimitusketjuista.⁹⁶ Tämän kysymyksen puitteissa joudutaan tarkastelemaan ainakin sitä, mihin vastuu perustuu, ja minkä oikeudellisen järjestelmän puitteissa vastuuongelmat ratkaistaan rajat ylittävässä yritystoiminnassa. Nämä kysymykset saavat aikaan lukuisia alakysymyksiä muun muassa siitä, vastaako yritys vain omassa toiminnassaan aiheutuneista yritysvastuuliitännäisistä vahingoista, vai onko sillä vastuu myös kotimaisten tai ulkomaisten kumppaneidensa toiminnasta.⁹⁷

---

⁹⁴ Salminen & Rajavuori 2019, s. 534.

⁹⁵ Salminen 2015, s. 484 ja 489.

⁹⁶ Salminen 2019, Yksityisoikeudellinen vastuu arvoketjuista, s. 534. Ks. myös Momsen ja Schwarze 2018, s. 580. Siinä missä huomio on ollut yleensä korruption ehkäisyssä, kilpailuoikeudessa, tietosuojassa ja yhtiön varoissa, on nyt rinnalle noussut nimenomaan yritysten sosiaaliseen vastuuseen liittyvät kysymykset.

⁹⁷ Salminen & Rajavuori 2019, s. 533.

Sirpaloituminen ja globalisaatio ovat aiheuttaneet vaikeuksia tuotannon juridiselle hahmottamiselle etenkin sen vuoksi, että oikeustiede on kaksiasianosaisuuden periaatteen⁹⁸ mukaisesti keskittynyt tarkastelemaan pääasiassa yksittäisiä sopimuksia tai samojen osapuolten välisiä sopimuskokonaisuuksia.⁹⁹ Yleinen ja totuttu perusajatus on, että yritys ei voi olla vastuussa toisen yrityksen toiminnasta, ellei se nimenomaisesti puutu siihen.¹⁰⁰ Näin ollen yrityksen ulkoistaessa tuotantoa tytäryhtiöille tai alihankkijoille, se ei yleensä voisi olla vastuussa haitasta, jonka tytäryhtiö tai alihankkija tuotantotoimintaan osallistumisella aiheuttaa kolmansille. Kuitenkin 1800-luvulla alkanut massatuotannon kehittyminen ja maailmanlaajuisten jakeluketjujen yleistymisen saivat aikaan tuotevastuun kehittymisen, mikä teki tähän totuttuun ajatukseen poikkeuksen. Tuotevastuulla tarkoitetaan nykyisellään henkilö- tai esinevahinkoa, joka aiheutuu tuotteen puutteellisesta turvallisuudesta.¹⁰¹ Tuotevastuu on myös vastuuta toimijan tuotantokoneistosta, sillä se asettaa tuotannon keskiössä olevalle toimijalle velvollisuuden vastata muiden tuotantoon osallistuneiden toimijoiden virheistä viallisen tuotteen loppukäyttäjälle. Näin tuotevastuun keskeisenä seikkana on toimitusketjujen hallinnointi.¹⁰²

Suomessa Jaakko Salminen on edelleen kartoittanut tietä tällaisesta tuotevastuusta tuotantovastuun käsitteeseen. Salmisen lähtökohtana on ajatus, että perinteinen näkemys yhtiö- ja sopimusrajoista vastuuta rajoittavina tekijöinä ei sovellu yhteen modernien ja itsenäisistä osasista koostuvien, mutta kuitenkin hallitun kokonaisuuden muodostavien arvoketjujen kanssa.¹⁰³ Siinä missä ylempänä kuvattu tuotevastuu ilmenee suhteessa tuotteen

---

⁹⁸ Hemmo 2003, s. 407. Ks. myös Annola 2007, s. 51, joka kuvaa sopimuksen ilmenevän klassisessa muodossaan kahden sopimusosapuolen välisenä järjestelyinä, josta muiden henkilöiden lisäksi myös sopimuksen ulkopuolinen vaikutus sekä ajan kuluminen on suljettu pois.

⁹⁹ Salminen 2015, s. 485.

¹⁰⁰ Savela 2015, s. 371-372. Savelan mukaan tilanteessa, jossa emoyhtiö vaikuttaa tytäryhtiön johtoon, voisi olla perusteltua saattaa emoyhtiö vastuuseen toimista, sillä tytäryhtiön johdon kannalta voidaan ajatella olevan kohtuutonta, jos emoyhtiö painostaa rikkomaan velvoitteita ja tytäryhtiön johto jäisi yksin kantamaan vastuun, kun emoyhtiö välttäisi sen.

¹⁰¹ Hemmo & Hoppu 2006, luku 12.

¹⁰² Ks. tuotevastuusta esim. Hemmo 2005, s. 238.

¹⁰³ Salminen & Rajavuori 2019, s. 534. Vastaava ajatustapa sopimusoikeuden vaatimasta muutoksesta vaikuttaisi olevan nousemassa yleisemminkin: ks. esim. Annola 2007, s. 51, joka huomauttaa, että käsitys sopimuksesta on monelta osin muuttunut, ja esimerkiksi sopimuksen kahdensivuisuuden murtuminen on esimerkki muutoksesta. Ks. myös Viljanen et al. 2018, jotka peräänkuuluttavat, että sopimuskäytäntöjen muuttuessa on myös sopimusoikeuden vastattava muutokseen.

loppukäyttäjään, on Salminen esittänyt kysymyksen, voitaisiinko kuvitella samankaltaista tilannetta, mutta ei suhteessa niihin, jotka ovat kärsineet viallisesta tuotteesta, vaan suhteessa niihin, jotka ovat kärsineet tuotteen valmistamisessa käytetystä viallisesta tuotantoprosessista. Tuotantovastuuta voitaisiin Salmisen mukaan tarvita tilanteesta riippuen esimerkiksi silloin, kun alihankkijoiden työntekijät kärsivät epäreiluista tai vaarallisista työoloista, tai kun tuotanto on saastuttanut ympäristöä.¹⁰⁴ Esittelen seuraavaksi tuotantovastuun käsitettä, ja tarkastelen jatkossa arvoketjuja ja niiden ilmastovaikutuksia tämän tuotantovastuun kontekstissa.

2.3.2 Tuotantovastuu käsitteenä

Tuotantovastuun kantavana ideana on, että aiemmin esiteltyjen johtoyritysten, eli tuotantoa johtavien toimijoiden, tulee järjestää tuotantoketjunsä hallinta huolellisesti niin, etteivät kolmannet osapuolet kärsi. Ongelma, johon tuotantovastuun käsite pyrkii vastaamaan, on se, että nykyisissä arvoketjuissa tuotantoketjujen hallinnasta vastuullisten johtoyritysten ja niiden alihankkijoiden tai toimittajien toiminnasta kärsineiden välillä ei ole oikeudellisesti merkityksellistä suhdetta.¹⁰⁵ Kun tuotantovastuuksi näin ymmärretään vastuu tuotantokäytäntöjen puutteellisesta järjestämisestä, korostuu johtoyritysten keskeinen rooli tuotannon organisoinnissa. Keskeinen rooli ilmenee siten, että johtoyrityksillä on liiketoimintapäätöksiensä avulla mahdollisuus hallita tuotannon järjestämistä tytäryhtiöiden, alihankkijoiden ja toimittajien kautta.¹⁰⁶ Salminen on myös osuvasti todennut, että tehokas hallinta hajautetussa tuotannossa ei ole vain mahdollisuus, vaan se vaikuttaisi olevan nimenomaan tuotannon sirpaloitumisen edellytys.¹⁰⁷

Yritys vastaa omasta toiminnastaan, eikä lähtökohtaisesti siis ole vastuussa toisen yrityksen toiminnasta, ellei se puutu siihen.¹⁰⁸ Tämä muodostaa ongelmaksi sen, että vastuusyistä

---

¹⁰⁴ Salminen 2015, s. 585.

¹⁰⁵ Salminen 2019, s. 1

¹⁰⁶ Ponte, Sturgeon, Dallas 2019, s. 120.

¹⁰⁷ Salminen 2015, s. 588. Kun lähes kaikki kulutustuotteemme tuotetaan suurimmaksi osaksi ylikansallisesti sirpaloituneissa tuotantoketjuissa, on yrityksillä selkeä tarve hallinnoida tuotantoketjujaan jopa yksityiskohtaisen tarkasti, ja tämä voi Salmisen mukaan johtua monista eri syistä – tuotantorakenteen kuluhallinnan, tutkimuksen ja tuotekehityksen tai esimerkiksi eettisen toiminnan varmistamisen vuoksi.

¹⁰⁸ Savela 2015, s. 371-372. Ks. myös esim. Hofstetter 1990, s. 577 ja Airaksinen 2013, s. 456. Airaksinen kuvaa asetelman, jossa varsinkin täysin omistetuissa tytäryhtiöissä määrätään toteuttamaan emoyhtiön sanelemia liiketoimintaratkaisuja, olevan käytännössä erittäin yleinen. Airaksinen pitää mahdollisena, että vastuuta tullaan konstruoimaan oikeuskäytännössä ja myös ilman kirjoitetun lain tukea.

yritykset eivät halua näyttäytyä toimitusketjuun aktiivisesti hallinnoivina toimijoina, mutta toisaalta samalla ne tuotannollisista syistä haluavat tehdä juuri niin. Tämän vuoksi tuotantovastuun käsittelyn ja käsitteellistämisen kannalta on erityisen tärkeää tarkastella tuotantoketjujen hallintaa.¹⁰⁹

Vaikka hallinnan muodot ovat yleensä varjeltuja liikesalaisuuksia, voidaan erilaisia tuotantoketjujen tyyppisiä hahmottaa erilaisten teorioiden ja tutkimusten, kuten aiemmin esittelemäni arvoketjujen hallinnan teorian avulla. Kyseinen teoria auttaa ymmärtämään tuotantoketjujen hallintadynamiikkaa ja mahdollistaa myös keskustelua siitä, pitäisikö yrityksellä olla keskeisen hallinnointiroolinsa vuoksi juridinen vastuu tuotantoketjuista. Teoria voikin auttaa hahmottelemaan sitä, missä menee sellainen raja, että yrityksen voidaan katsoa puuttuneen toisen yrityksen toimintaan siinä määrin, että se voisi tulla oikeudelliseen vastuuseen toimista.¹¹⁰ Alaluvussa 3.1 tarkastelen oikeustapausten valossa tätä rajanvetokysymystä siitä, millainen hallinta voisi riittää vastuun syntymiseen.

Tuotanto voi rakentua monin erilaisin tavoin esimerkiksi yhtiörakenteiden tai sopimusketjujen kautta. Monenlaisten tuotantorakenteiden vuoksi tuotantovastuu on käsitteenä laaja ja niiden vuoksi tuotantovastuuta pitää voida tarkastella eri ”alalajien” kautta. Erityisesti kysymystä vastuusta voidaan tarkastella omistusrakenteisissa toimitusketjuissa, jolloin puhutaan ns. ”*foreign direct liability*” -käsitteestä. Tällainen omistusrakenteiden kautta organisoitu tuotanto, jonka piirissä tarkastellaan etenkin vastuuta tytäryhtiöistä, on ollut tutkimuksen keskiössä 1990-luvulta lähtien.¹¹¹ Toiseksi tuotantovastuuta voidaan tarkastella sopimussuhteiden ympärille rakentuissa tuotantorakenteissa, jolloin kyseeseen puolestaan tulee ns. ”*supply chain liability*”. Tällainen sopimusrakenteisiin toimitusketjuihin perustuva vastuu on tutkimuksena huomattavasti uudempaa. Omistussuhteiset järjestelyt eroavat sopimussuhteiden kautta järjestettyjen rakenteiden tuotantovastuusta olennaisesti.¹¹² Koska tutkielma koskee nimenomaan yritysten vastuuta sopimusperustaisten tuotantoketjujen ilmasto vaikutuksista,

---

¹⁰⁹ Salminen 2015, s. 588

¹¹⁰ Ibid, s. 589

¹¹¹ Ks. erityisesti Enneking 2012, s. 44, jonka mukaan parina viime vuosikymmenenä länsimaat ympäri maailman ovat päässeet todistamaan kasvavaa ”*foreign direct liability*” -tapausten nousua, kun tuomioistuimet ovat yhä enemmän kohdanneet siviilioikeudellisiin vastuisiin liittyviä vaatimuksia kehittyvissä valtioissa ihmisille ja ympäristölle aiheutuvista vahingoista.

¹¹² Salminen 2017a, s. 162. Salmisen mukaan tällainen erottelu on jossain määrin ongelmallista, sillä se saattaa johtaa esimerkiksi strategiseen keinotteluun tuotannon järjestämisen eri muotojen välillä.

otan seuraavassa jaksossa tarkasteluun aiheen kannalta merkityksellisemmän tuotantovastuun alalajin, alihankintaketjuvastuun.

Kuten Salminen ja Rajavuori ovat todenneet, olemassa olevien johtoyritysten vastuuta koskevien tapausten valossa on selvää, että niiden yksityisoikeudellinen vastuu arvoketjujen yritys vastuuliitännäisistä vahingoista on murrosvaiheessa. Erityisesti englantilainen common law'n viimeaikaisten kehitysten on nähty viittaavan uudenlaisen arvoketjuvastuun muodostumiseen.¹¹³ Vaikka seuraavassa luvussa tarkastelemani oikeustapaukset eivät käsitykseni mukaan vielä anna kovin vahvoja viitteitä siitä, että johtoyrityksen vastuu sen arvoketjuista tulisi jatkossa konkretisoitumaan, näyttää Salmisen ja Rajavuoren mukaan arvoketjuvastuun yksityisoikeudellinen toteutuminen kuitenkin mahdolliselta jo yksityisoikeuden yleisten oppien perusteella. Arvoketjuvastuun muodostumista tukevat lisääntyvän vastuullisuussäätelyn lisäksi myös yksityisten hallintainstrumenttien kehitys.¹¹⁴

---

¹¹³ Ks. esim. jäljempänä käsiteltävät *Cape v. Chandler* ja *Lungowe v. Vedanta*.

¹¹⁴ Salminen & Rajavuori, s. 550.

3 VASTUU TUOTANNON ILMASTOVAIKUTUKSISTA – MAHDOLLISTA VAI EI?

3.1 Vastuu sopimusperustaisista tuotantoketjuista

3.1.1 Supply chain liability

Tähän asti mahdollisuutta pitää tilaajia vastuussa niiden alihankintaketjuissa tapahtuneista vahingoista on käsitelty lähinnä akateemisissa analyyseissa sekä esimerkiksi YK:n ja OECD:n ohjeissa, kun taas sen käsittely oikeussaleissa on jäänyt suhteellisen harvinaiseksi.¹¹⁵ Tapauksia on kuitenkin päästy jo näkemään jonkin verran, ja on myös arvioitu, että tällaiset tapaukset tulevat jatkossa lisääntymään. Myös uhka tällaisista tulevaisuudessa menestyvistä oikeudenkäynneistä vaikuttaisi olevan nousemassa, mikä tarkoittaa olemassa olevaa, varautumisen arvoista, riskiä johtoyrityksille. Tässä jaksossa tarkastelen tarkemmin tuotantovastuun alalajia, vastuuta sopimusperustaisista tuotantoketjuista, ja analysoin seikkoja, joiden perusteella johtoyrityksen saatettaisiin katsoa olevan vastuussa alihankintaketjuistaan. Teen myös katsauksen aiheen kannalta relevanttiin oikeuskäytäntöön, ja pohdin, mitä mahdollisuuksia ne voivat tarjota jatkolle.

Johtoyrityksen vastuuseen sopimusperustaisista tuotantoketjuista viittaava *supply chain liability* on käsitteenä noussut tunnetuksi viime vuosikymmeninä, kun monikansalliset yritykset ovat olleet osallisina niin lukuisissa suuronnettomuuksissa kuin maaperän pilaamisissakin, joista on aiheutunut tuhoisia seurauksia paikalliselle väestölle. Yrityksiä yritettiin pitkään saada vastuullisiksi tällaisista aiheuttamistaan vahingoista, mutta siinä epäonnistuttiin toistuvasti. Valtiot eivät saaneet sovituksi sitovia kansainvälisiä sopimuksia, jotka olisivat säädelleet monikansallisten yritysten toimintaa, ja sopimukset, joita ne saivat sovituksi, jäivät puolestaan vapaaehtoisiksi.¹¹⁶ Kuitenkin suuronnettomuudet, kuten yli sadan ihmisen hengen vaatinut Tazreenin tehdaspalo ja yli 1200 ihmistä tappanut Rana Plazan vaateetehtaan romahtaminen viestittävät vahvaa tarvetta oikeudellisen vastuun määrittämiselle.¹¹⁷

---

¹¹⁵ Terwindt et al. 2018, s. 263.

¹¹⁶ Rott & Ulfbeck, s. 416. Rott ja Ulfbeck mainitsevat tällaisena esimerkkinä epäonnistuneista sopimisista UN Code of Conduct on Transnational Corporation, UN Doc. E/1990/94 12.6.1990 -luonnoksen epäonnistumisen. Vapaaehtoisiksi jääneistä sopimuksista he mainitsevat esimerkkeinä OECD:n Guidelines for Multinational Corporations -ohjeet sekä Tripartite Declaration of Principles Concerning Multinational Enterprises and Social Policy of the ILO -julistuksen.

¹¹⁷ Rott & Ulfbeck, s. 416.

Supply chain liability -käsitteellä viitataan siihen yrityksen vastuuseen, jota se kantaa päätöksestään järjestää tuotanto sopimusten kautta niin, että se vahingoittaa kolmansia osapuolia, kuten alihankkijoiden työntekijöitä tai ympäristöä. Tällä on merkittävä ero tilanteeseen, jossa yritys on järjestänyt tuotantonsa yhtiörakenteiden kautta, sillä tytäryhtiöiden hallinnan sijaan kyse on sopimusten kautta organisoitujen hankintaketjujen hallinnasta.¹¹⁸ Alihankintavastuun alla tuotanto järjestetään toimittajaverkostoissa, jotka on rakennettu sopimusketjusuhteiden ympärille. Kuitenkin samoin kuin yhtiörakenteiden kautta järjestetyissä tuotantoketjuissa, joissa emoyhtiö valvoo tytäryhtiöitään, johtoyritykset voivat käyttää hallintamekanismeja valvoessaan alihankkijoitaan. Tällainen valvonta voi ulottua myös sopimussuhteen ulkopuolelle.

Kuten aiemmin jaksossa 2.1.2 todettiin, hallinnan keinot voivat vaihdella huomattavasti tapauskohtaisesti. Kontrollin keinot voivat vaihdella vähemmän puuttuvista aina vähitellen lisääntyvään toimitusketjujen mikrohallintaan. Käytössä on erilaisia standardeja, seuranta ja auditointia sekä mekanismeja, joilla toimitusketjujen suhteita voidaan hallita ja ohjata.¹¹⁹ Esimerkiksi ostajalähtöisissä arvoketjuissa vähittäiskaupan tuotemerkit hallitsevat huomattavasti sitä, miten, milloin ja missä valmistus tapahtuu ja kuinka paljon voittoa kussakin vaiheessa kertyy. Erityisesti yksinkertaiselle vaatetuotannolle on ominaista epäsymmetria ja riippuvuus toimittajan ja johtavan yrityksen välillä – kyseessä on siis vangitseva suhde, kuten Gereffi, Humphrey ja Sturgeon ovat kuvanneet.¹²⁰

Ajatus, että arvoketjujen johtoyritykset voisivat olla yksityisoikeudellisessa vastuussa toimitusketjustaan, on kehittynyt englantilaisen common law'n piirissä. Tämän on katsottu selittyvän litigaatioherkkyyttä ja asianosaisten oman prosessinjohdon painottumista korostavilla oikeuskulttuurisilla syillä. Lisäksi ihmisoikeuksiin ja kestäväan kehitykseen keskittyvien kansalaisjärjestöjen esiinmarssi on tapahtunut nimenomaan angloamerikkalaisissa maissa. Vaikka painopiste arvoketjuvastuun kehittymisessä on ollut common law-maissa, nostetaan vahingonkorvauskanteita enenevässä määrin myös mannereurooppalaisissa tuomioistuimissa. Ylikansallinen vastuu mannereurooppalaisilla foorumeilla on perustunut

---

¹¹⁸ Salminen & Ulfbeck 2019, s. 154.

¹¹⁹ Salminen 2017b, s. 6.

¹²⁰ Gereffi & Memedovic 2003, s. 3.

paljolti common law'hon ja sen viimeaikaisiin kehityksiin, vaikka eroja mannereurooppalaisen oikeuden ja common law'n väleillä on johtoyrityksen vastuun hahmottamisen suhteen.¹²¹

Alihankintaketjujen vastuukysymyksien kehittymiselle ja oikeuteen tuomiselle Terwindt ja muut esittävät syyksi erityisesti kolmea oikeudellista kehityskulkua. Ensinnäkin yrityksen vastuu toimitusketjun vahingoista sopii aikaisempien vahingonkorvaustapausten suuntaukseen, joissa on tunnustettu mahdollisuus, että emoyhtiöllä on vastuu tytäryhtiöistään. Tästä esimerkkinä on huomattavaa näkyvyyttä saanut, jäljempänä esiteltävä Chandler v. Cape -tapaus, jossa todettiin, että tietyin edellytyksin tällainen vastuu voi toteutua. Tällaisen vastuun on katsottu olevan mahdollinen myös kansainvälisissä ryhmittymissä.¹²²

Toiseksi tällaiseksi alihankintaketjujen kehitystä ajavaksi seikaksi Terwindt ja muut toteavat kasvavan tarpeen katsoa perinteisiä, yhdelle yritykselle vastuun rajoittavia, yhtiöoikeudellisia käsitteitä pidemmälle. Kysymys oikeudellisesta vastuusta alihankintaketjuissa sopii tällaiseen tarpeeseen. Esimerkiksi EU:n kilpailulainsäädännössä on kehitetty ”yhden taloudellisen kokonaisuuden” käsite, jonka mukaan emoyhtiöitä voidaan pitää vastuussa tytäryhtiöidensä toiminnassa aiheutuneista EU:n kilpailusääntöjen rikkomisista, kun niiden katsotaan muodostavan SEUT:n 101 artiklassa tarkoitettu ”yksi yritys”. Vielä kolmanneksi Terwindt ja muut toteavat johtoyritysten vastuuseen toimitusketjuista liittyvien oikeudenkäyntien sopivan pidempään suuntaukseen, jossa monenväliset julkilausumat ovat raivanneet tietä liikeyritysten vastuun tunnustamiselle niiden toimitusketjuissa. Tällaisia ovat esimerkiksi OECD:n Toimintaohjeet monikansallisille yrityksille -oppaan viimeisimmän version sekä YK:n Yritykset ja ihmisoikeudet -periaatteiden hyväksyminen samana vuonna.¹²³

Keskeistä englantilaisen common law'n soveltamisessa on sopimuksenulkaisen huolimattomuusvastuun (*tort of negligence*) merkittävä asema, joka perustuu paljolti sen arviointiin, onko jollakin taholla huolellisuusvelvoite (*duty of care*) toisia tai kolmansia kohtaan. Huolellisuusvelvoitteen syntymisen voidaan katsoa edellyttävän ainakin vahingonkärsijän ja vastuullisen tahon välistä suhteellista läheisyyttä, vahingon kohtuullista

---

¹²¹ Salminen & Rajavuori s. 538-545.

¹²² Ks. esim. Milieudefensie v. Royal Dutch Shell plc ja Shell Petroleum Development Company Nigeria Ltd., jossa todettiin, että periaatteessa mahdollisuus siihen voi olla olemassa, että hollantilaista emoyhtiötä pidettäisiin vastuussa Nigeriassa ilmenneistä vahingoista. Tapauksen käsittely Alankomaiden korkeimmassa oikeudessa on vielä kesken.

¹²³ Terwindt et al. 2018, s. 271.

ennakoitavuutta ja vastuuseen asettamisen oikeudenmukaisuutta.¹²⁴ Erityisesti näistä kriteereistä ensimmäinen nousee yleensä keskeiseksi arvoketjuihin liittyvissä kanteissa, kun aletaan tarkastella sitä, onko johtoyrityksen ja vahingon kärsijän välillä riittävää yhteyttä.¹²⁵

Myös mannereurooppalaisessa oikeudessa huolellisuusvelvoitetta on jäsenetty englantilaisen oikeuskäytännön mukaisesti, vaikka mannereurooppalainen oikeus korostaa enemmän ihmisten perustavanlaatuisia ihmisoikeuksia kuin huolellisuusvelvoitetta. On arvioitu, että kun kyse on arvoketjuissa tapahtuvien kolmansia koskevien vahinkojen korvaamisesta, soveltuisi sopimuksenulkoinen huolimattomuusvastuu mahdollisesti paremmin mannereurooppalaisessa oikeudessa kuin common law'ssa, sillä esimerkiksi Ranskan ja Saksan oikeusjärjestelmissä huolimattomuusperusteisen vastuun lähtökohtana on jokaisen oikeus olla lähtökohtaisesti suojassa vahingolta sen sijaan, että painotettaisiin tietyissä tilanteissa realisoituvaa velvollisuutta suojella toista vahingolta.¹²⁶ Vaikka mannereurooppalainen oikeus voi hyvin tulla sovellettavaksi arvoketjuissa tapahtuviin riitoihin, on mannereurooppalainen oikeus toisaalta common law'ta sirpaleisempaa, eikä sen osalta ole yhtä keskeistä foorumia kuten Englannin korkeammat oikeusasteet common law'ssa. Toisaalta kuitenkin common law'n rasitteena on se, että englantilaiset tuomioistuimet, joita on pidetty arvostettuina oikeusjärjestelmän kehittämisen kannalta keskeisen roolinsa myötä, on nähty melko pidättyväisinä uusien vastuumuotojen kehittämisen suhteen.¹²⁷

3.1.2 Vanhojen periaatteiden tulkinta yhteiskunnallisen muutoksen valossa

Hallinta on avainvaatimus vastuun muodostumiselle toisen toimista ja teoista. Ostajan ja toimittajan väliset liikesuhteet eroavat kuitenkin toisistaan tapauskohtaisesti, ja lainkäyttöalueesta ja hallinnan muodosta riippuvaista on se, miten hallinta voi kääntyä oikeudellisesti merkityksellisiksi suhteiksi. Epäselvää myös yleisesti on vielä se, millaista hallinnan tai mahdollisesti sen puutteen pitäisi olla, jotta se johtaisi johtoyrityksen vastuuseen.

---

¹²⁴ Nämä kriteerit ovat Salmisen ja Rajavuoren mukaan löydettävissä Caparo v. Dickman -tapausta seuraamalla. Arvioinnissa korostuva läheisyyskriteeri puolestaan selventyy Chandler v. Cape- ja Lungowe v. Vedanta -tapausten kautta.

¹²⁵ Salminen & Rajavuori 2019, s. 539.

¹²⁶ van Dam 2011, s. 243-244. Ks. Saksan Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) 823 §, jossa selvimmin näkyy oikeutta olla suojassa vahingolta painottava lähtökohta.

¹²⁷ Salminen & Rajavuori 2019, s. 539-545.

On kuitenkin arvioitu, että todennäköisesti kynnys tällaiseen tosiasialliseen hallintaan on korkea.¹²⁸

Tällä hetkellä vaikuttaisi siltä, että johtoyritykselle ei synny vastuuta, kun hallinta perustuu markkinaehtoiseen vaihdantaan. Tämä johtuu siitä, että markkinaehtoinen hallintatapa perustuu paljolti siihen, että ostajat vastaavat myyjien asettamiin ehtoihin ja hintoihin, ja siitä, että vaihdettavan tiedon monimutkaisuus on melko vähäistä. Myös toimittajien korkeat valmiudet saavat aikaan sen, että liiketoimia voidaan hallinnoida vain vähäisellä koordinoinnilla.¹²⁹ Johtoyrityksen vastuulle ei vaikuttaisi olevan myöskään kovin suurta todennäköisyyttä silloin, kun arvoketjun hallinta perustuu modulaariseen tapaan, sillä kyseisessä mallissa käytetyt standardit yksinkertaistavat vuorovaikutusta, ja tietojen ollessa vaikeasti kodifioitavissa ja omaisuuserien ollessa erillisiä, vähenee myös ostajan tarve suoraan seurantaan ja hallintaan.¹³⁰ Tilanne saattaa toisaalta olla eri, jos johtoyritykset selkeästi tietävät, että tällainen hallinta on riittämätöntä.

Vastuu vaikuttaa todennäköisemmältä tilanteissa, joissa johtoyritykset käyttävät suurempaa ja käytännöllisempää lähestymistapaa arvoketjujen hallinnassa. Gereffin, Humphreyn ja Sturgeonin esittämistä hallintatavoista suhdeperustainen hallinta viittaisi tällaiseen lähestymiseen. Kun liiketoimet ovat monimutkaisia ja tuotespesifikaatiot vaikeasti kodifioitavissa, vaaditaan paljon korkeatasoista ja selkeään koordinaatioon perustuvaa vuorovaikutusta.¹³¹ Tässäkin on kuitenkin haasteensa. Yritykset voivat esimerkiksi yleensä olla vastuussa vain suorittamastaan hallinnasta. Jos siis johtoyritykset ovat keskittyneet työturvallisuuden suhteelliseen hallintaan, vastuu tuskin ulottuu mihinkään sellaiseen, mitä ne eivät hallinnoi, kuten ympäristöasioihin.¹³²

Rott ja Ulfbeck ovat tarkastelleet vastuuta johtoyrityksen laiminlyöntien näkökulmasta, ja todenneet, että vaikka useimmissa oikeusjärjestelmissä on lähtökohtana se, että yritys ei ole

---

¹²⁸ Salminen 2019, s. 67.

¹²⁹ Gereffi et al. 2005, s. 86. Ks. Salminen 2019, s. 67, joka Trafigura-tapauksen ja Arica v. Bolidenin perusteella on päätenyt päätelmään, että jos hallinta perustuu markkinapohjaiseen tai modulaariseen tapaan, on johtoyrityksen vastuu epätodennäköistä.

¹³⁰ Gereffi et al. 2005, s. 86.

¹³¹ Ibid, s. 86.

¹³² Salminen 2019, s. 67.

vastuussa toisen itsenäisen toimijan toimista, ei kuitenkaan vastuu laiminlyönneistä ole pois suljettu. Rott ja Ulfbeck tarkastelevat tätä emoyhtiön vastuuta koskevan, Englannin valitustuomioistuimessa käsitellyn *Chandler v. Cape* -tapauksen kautta. Tapauksessa Cape plc.:n tytäryhtiöllä töissä ollut David Chandler oli sairastunut asbestoosiin altistuttuaan asbestipölylle. Kyseinen tytäryhtiö ei kuitenkaan ollut enää toiminnassa, ja kysymykseksi tuli se, oliko kyseisen yhtiön emoyhtiö Cape vastuussa tytäryhtiönsä aiheuttamasta vahingosta, ja voisiko sillä olla huolellisuusvelvoite Chandleria kohtaan. Tapauksessa Englannin ja Walesin valitustuomioistuin katsoi, että asianmukaisissa olosuhteissa emoyhtiöllä voi olla oikeudellinen vastuu tytäryhtiönsä työntekijöiden terveydestä ja turvallisuudesta, ja että näihin olosuhteisiin kuuluvat tilanteet, joissa 1) emoyrityksen ja tytäryhtiön liiketoiminta on merkityksellisessä suhteessa samanlaista; 2) emoyhtiöllä on tai sillä pitäisi olla ”ylivoimaista” tietoa olennaisista terveyteen ja turvallisuuteen liittyvistä näkökohdista; 3) tytäryhtiön työjärjestelmä ei ole turvallinen, ja emoyhtiö tiesi siitä tai sen olisi pitänyt tietää siitä; ja 4) emoyhtiö tiesi tai sen olisi pitänyt tietää, että tytäryhtiö tai sen mahdolliset työntekijät luottivat emoyhtiön käyttävän ylivoimaista tietoaan työntekijöiden suojelemiseksi. Näiden kohtien tarkastelun myötä Capen katsottiin olevan vastuussa tytäryhtiönsä Chandlerille aiheuttamasta vahingosta.

Rottin ja Ulfbeckin mukaan yhtiöoikeuden näkökulmat eivät vaikuttaneet tapauksessa esitettyihin päätelmiin, ja siksi on oletettava, että samoja perusteita voitaisiin soveltaa myös sopimusperustaisiin toimitusketjuihin, jos tällaisissa suhteissa on samanlainen hallinnan taso. Rottin ja Ulfbeckin mukaan ei voi olla epäilystäkään, etteikö yllä luetelluista ehdoista ainakin kolme ensimmäistä täytyisi hyvin usein. Ensimmäinen esimerkiksi EU-valtiossa toimiva elinkeinonharjoittaja ja kehittyvässä maassa toimiva toimittaja ovat usein samalla alalla, ja puhtaasti pelkkä sijoittaminen on melko harvinaista. Toiseksi EU:n elinkeinonharjoittajalla voidaan usein katsoa olevan ylivertaista tietoa toiminnan alasta. Tämä on melko ilmeistä ainakin tapauksissa, joissa tuotanto on yksinkertaisesti vain ulkoistettu elinkeinonharjoittajan valtiosta. Lisäksi ehto soveltuisi silloin kun elinkeinonharjoittaja pelkästään toimii samalla toimialalla ja sillä on runsaasti kokemusta erityisesti työterveys- ja turvallisuuskysymyksistä. Kolmanneksi EU:ssa toimivat elinkeinonharjoittajat ovat usein tietoisia, tai niiden tulisi olla tietoisia siitä, että tuotanto tapahtuu epäturvallisissa olosuhteissa. Esimerkiksi hintaan ja

aikatauluihin liittyvistä sopimusehdoista voi käydä ilmi, että tuotteiden valmistusta ei ole mahdollista suorittaa turvallisuusnäkökohdat huomioon ottaen.¹³³

Vielä viimeinen kysymys on, missä määrin elinkeinoharjoittajan tulisi ymmärtää toimittajien työntekijöiden luottavan elinkeinoharjoittajan käyttävän sillä olevaa tietämystä turvallisten työolojen varmistamiseksi. Kuten *Chandler v. Cape* -tapauksessa oli todettu, suhdetta tulisi tarkastella laajemmin, ja riittävää voi olla perustaa jokin käytäntö puuttua tuotantoon ja rahoitukseen liittyviin asioihin. Se, missä määrin tällaisten odotusten voidaan perustellusti katsoa syntyneen, vaihtelee luonnollisesti tapauksittain. Rottin ja Ulfbeckin mukaan kohtuullinen lähtökohta saattaisi olla, että siinä määrin kuin elinkeinoharjoittaja voi itse valvoa työoloja ja varmistaa niiden turvallisuus, on sillä myös velvollisuus tehdä niin. Erityisesti silloin, kun elinkeinoharjoittaja on julkisesti ilmoittanut noudattavansa erilaisia kansainvälisiä ohjeita, tai jos sillä on myös muihin sen liiketoimintayksiköihin soveltuvat yleiset toimintaperiaatteet¹³⁴, voi luottamus elinkeinoharjoittajan suorittamaan hallintaan olla luonnollista.¹³⁵ Näin voitaisiinkin todeta, että jos samojen perusteiden voidaan olettaa soveltuvan myös sopimusperustaisiin toimitusketjuihin, voi edessä olla siirtyminen kohti valvontaan perustuvaa vastuuta.

---

¹³³ Ks. Rott & Ulfbeck 2015, s. 420, joiden mukaan ei ole epäilystäkään siitä, etteikö ostaja voisi asettaa toimittajalle sellaista painetta, että toimittaja pystyy selviytymään siitä vain rikkomalla turvallisuusstandardeja. Tämä on usein ilmeistä myös ostajalle. Ensinnäkin, jos ostaja käyttää valtaansa asettamalla halvat hinnat, on melko selvää, että sillä on vaikutusta toimittajan maksamiin palkkoihin sekä esimerkiksi turvallisuuteen tuotantotiloissa. Toisekseen aikapaine voi olla vaikuttavana tekijänä esimerkiksi työtuntien määrään – varsinkin kun toimittajalla on myös paine siitä, että mikäli aikatauluun ei päästä, ostaja vaihtaa toimittajaa. Toisaalta painetta saatetaan käyttää myös positiivisesti. Sopimuksessa saattaa olla määriteltynä myös sellaisia asioita, kuten vähimmäispalkan määrä, maksimityötunnit tai muita turvallisuusehtoja. Tämä toisaalta käy sitä vaikeammaksi mitä pidempi ketju on.

¹³⁴ Entä jos yritys väittää ottavansa huomioon ja valvovansa tiettyjä seikkoja toimitusketjuissaan? Tämän tyyppisestä tapauksesta saatiin esimerkki, kun vuonna 2010 kuluttajajärjestö Verbraucherzentrale Hamburg haastoi saksalaisen supermarkettiketju Lidlin oikeuteen Heilbronnin alioikeudessa. Kanteessa oli kyse Lidlin väitteestä, jonka mukaan se oli yksi johtavista toimijoista, joka varmisti sosiaalisesti vastuulliset työolot maailmanlaajuisessa toimitusketjussaan. Vaikka Lidl oli investoinut koulutus- ja auditointiohjelmiin, ECCHR:n ja Clean Clothes Campaign -järjestön teettämässä selvityksessä kävi ilmi, että Lidlin toimittajien tehtaissa esiintyi massiivisia työntekijäloukkauksia, ja tämän vuoksi Lidliä syytettiin harhaanjohtavasta markkinoinnista. Lidl suostui vetämään julkiset väitteensä ja mainoksensa siitä, että sen tavaroita tuotetaan oikeudenmukaisissa ja ihmisarvoisissa työoloissa, ja aiheesta laadittiin sovintoratkaisu (Ks. <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/lidl-lawsuit-re-working-conditions-in-bangladesh/> ja Rott & Ulfbeck, s. 422). Ongelmallinen seuraus Rottin ja Ulfbeckin mukaan kuitenkin on, että monikansalliset yritykset saattavat kaihtaa sosiaalisen vastuun sisällyttämistä yritys- tai kaupparakenteisiinsa, sillä ne saattavat ajatella tulevansa vastuuseen epäonnistuttuaan sisällytetyn määräysvaltansa käyttämisessä. Toisaalta he myös toteavat, että CSR-strategioiden tarkoituksena ei voisi olla pelkästään osoittaa muulle maailmalle vastuuta alihankintaketjujen toiminnasta ja siten saada kilpailuetua vähemmän vastuullisiin kilpailijoihin nähden, kun todellisuudessa toimittajat toimivat vastuuttomasti. Ks. Rott & Ulfbeck, s. 435.

¹³⁵ Rott & Ulfbeck 2015, s. 434-435

Toisaalta huolellisuusvelvoite saattaa syntyä kevyemmilläkin edellytyksillä, kuten Britannian korkein oikeus totesi oikeuspaikkaa koskevassa *Lungowe v. Vedanta* -tapauksessa. Ratkaisussa oli huomautettu, ettei Chandler-tapauksessa esitetty nelikohtainen tunnusmerkistö muodosta tyhjentävää listaa, vaan ainoastaan yhden mahdollisen esimerkkitalanteen huolellisuusvelvoitteen syntymisestä. Käytännössä se tarkoitti, että englantilaisen vahingonkorvausoikeuden yleisten oppien mukaan emo- tai tilaajayhtiö voi joutua vastuuseen toisen toimijan kolmansille aiheuttamasta vahingosta riippuen siitä, minkälainen suhde näiden välillä on. Vastuun syntymiseen voi vaikuttaa ratkaisutekstin mukaan muun muassa se, kuinka yhtiö on konkreettisesti hallinnoinut, valvonut, puuttunut tai neuvonut tytäryhtiötä vastuukysymysten kannalta merkityksellisissä asioissa, samoin kuin se, minkälaisen kuvan toimija on tästä hallinnasta antanut ulkopuolisille. Kuitenkaan mitään tyhjentävää listausta ei voida tehdä hallinnan muotojen ja vastuun välillä.¹³⁶

Johtoyrityksen huolimattomuus sopimusperusteisissa tuotantoketjuissa oli puolestaan käsillä vuonna 2019, kun saksalainen tuomioistuin otti käsiteltäväkseen *Jabir v. KiK* -tapauksen. Tapauksessa oli kyse Pakistanissa tapahtuneesta tehdastulipalosta, jossa KiK Textilien GmbH:n alihankkijan Ali Enterprises:n työntekijöistä kuoli yli 250 ja loukkaantui huomattava, tosin epäselväksi jäänyt määrä ihmisiä.¹³⁷ Kanteen perusteena oli johtoyrityksen huolimattomuus alihankkijatehtaan rakennus- ja työturvallisuudesta. KiK-vaateketju oli ilmaissut hankintasopimuksensa lisäksi myös yritysvastuuraportoinnissaan edellyttävänsä turvallista työympäristöä ja tekevänsä säännöllisesti tarkastuksia alihankkijoidensa tiloissa. Kanteessa olikin katsottu, että KiK oli järjestänyt arvoketjunsä niin, että se otti valvontaansa monia alihankkijan turvallisuuskäytäntöjä. Merkittävä kysymys oli Salmisen analyysin mukaan se, oliko johtoyritys konkreettisesti valvonut ja hallinnoinut alihankkijaa näiden vastuukysymysten kannalta merkityksellisesti. Vaikka saksalainen tuomioistuin katsoikin olevansa toimivaltainen käsittelemään yhdistyksen nostaman kanteen, ei alihankintavastuusta kuitenkaan saatu tässä tapauksessa tuomioistuimen tarkastelua, sillä kyseinen alioikeus hylkäsi kanteen

---

¹³⁶ Salminen & Rajavuori 2019, s. 542. Salminen kehottaa huomioimaan, että *Lungowe v. Vedanta* -tapauksessa on kyse oikeuspaikkakysymyksen ratkaisemisesta, ja tapauksessa on vasta ollut tarkoituksena selvittää, saattoiko kantajien väitteellä olla menestymismahdollisuuksia, joiden vuoksi se pitäisi käsitellä materiaalisien kysymysten osalta.

¹³⁷ KiK tarjoutui maksamaan kuolleiden omaisista ja palosta selvinneistä koostuneelle yhdistykselle miljoona Yhdysvaltojen dollaria lyhyen aikavälin hätäapuna, mutta yhdistys torjui tämän tarjouksen liian alhaisena ja saatavuudeltaan epävarmana, ja haastoi KiK:n lopulta oikeuteen sen pääkonttorin sijaintivaltiossa Saksassa todeten, että riittävä korvaus uhreille ei ollut vain hyväntekeväisyysasia, vaan siinä tuli olla kyse oikeudellisesta vastuusta. Ks. Terwindt et al. 2017, s. 261.

vanhentuneena. Tapauksen lopputuloksen odotettiin vaikuttavan suurella varmuudella myös muihin tämän kaltaisiin tapauksiin¹³⁸, minkä vuoksi on valitettavaa, että tuomioistuimen tarkastelua asiasta ei saatu. Tapaus silti osoitti, että saksalaiset tuomioistuimet olisivat kuitenkin periaatteessa avoimia sopimusperusteisesta arvoketjusta kumpuaville vahingonkorvauskanteille.¹³⁹

Tällä hetkellä alihankintaketjuvastuu on yleisesti hyvin epävarmaa. Sopimusperustaisen tuotantovastuun muotoihin liittyviä keskeisiä ongelmia ovat sopimussuhteen ulkopuolisten suhteiden luonne, sopimusten väliset ristiriidat sekä yksityisen hallinnan käyttö vastuun rajaamiseksi aineellisesti ja menettelyllisesti.¹⁴⁰ Myös olemassa olevat ennakkotapaukset osoittavat yleisesti rajoittavaa tulkintaa sopimuksiin sisällytetyistä hallintamekanismeista. Salmisen mukaan kuitenkin hallintomekanismien kehittyminen ja ymmärryksen kasvaminen voivat johtaa niiden täytäntöönpanokelpoisuuden lisääntymiseen. Ensinnäkin parempi ymmärrys mekanismeista, joiden avulla ostajat hallitsevat toimitusketjujaan, voi auttaa tuomioistuimia tulkitsemaan huolellisuusvelvoitetta. Toiseksi hallintamekanismien kehitys tekee paljon selkeämmäksi tapaa, jolla ostajat viime kädessä hallitsevat esimerkiksi toimittajiensa työntekijöiden hyvinvointia.¹⁴¹

Vaikka esimerkiksi Rottin ja Ulfbeckin mukaan yleisesti on havaittavissa siirtymistä kohti valvontaan perustuvaa vastuuta, on muistettava, että kaikki yritysraenteet eivät sellaisenaan aiheuta emoyhtiöiden vastuuta tytäryhtiöidensä toimista tai laiminlyönneistä, samoin kuin kaikki teollisuusmaiden ostajat eivät ole vastuussa toimittajiensa toimista. Olosuhteilla on väliä.¹⁴² Joka tapauksessa muutos saattaa olla jo tapahtumassa, kun englantilaisten tuomioistuinten tunnistamaa emoyhtiön vastuun laajentamista alihankintaketjuihin testataan oikeudessa. Terwindtin ja muiden mukaan alihankintaketjuvastuuta koskeva peruste voikin olla käsillä, kun pitkäaikaiset yksityisoikeuden periaatteet yhdistetään viimeaikaiseen

---

¹³⁸ Terwindt et al. 2018, s. 263.

¹³⁹ Salminen ja Rajavuori 2019, s. 546.

¹⁴⁰ Salminen 2017a, s. 204.

¹⁴¹ Salminen 2017b, s. 9.

¹⁴² Rott & Ulfbeck 2015, s. 435.

oikeuskäytäntöön, jossa on tunnustettu, että vanhoja periaatteita on pystyttävä tulkitsemaan uudelleen yhteiskunnallisen muutoksen valossa.¹⁴³

3.2 Vastuu omista ilmastovaikutuksista

3.2.1 Ilmastolitigaatio ja sen merkitys osana ilmastovastuuta

Jos on haastavaa osoittaa johtoyritys vastuulliseksi alihankintaketjuissaan tapahtuvista yritys vastuuliitännäisistä vahingoista, hankaloituu tilanne edelleen, kun kyse on alihankintaketjuissa tapahtuneista epäsuorista ympäristövahingoista. Kuten edellä kuitenkin todettiin, on viime aikoina ollut havaittavissa siirtymistä kohti valvontaan perustuvaa vastuuta. Tämän vuoksi voitaneen tarkastella myös sitä, voisiko lisääntyvä arvoketjuvastuu soveltua myös alihankintaketjujen haitallisiin ilmastovaikutuksiin. Jotta tarkastelu kasvihuonekaasupäästöihin liittyvästä alihankintaketjuvastuusta on mahdollista, lienee ensin aiheellista perehtyä siihen, miten yleisesti eri toimijoiden vastuuta ilmastosta on arvioitu.

Ilmasto-oikeudenkäynneillä yleisesti viitataan laajaan ja vielä kehitysvaiheessa olevaan käsitteeseen, jossa oleellista on ilmastomuutoksen ja sen vaikutusten vaikuttavuus tai keskeisyys oikeudellisessa argumentoinnissa ja ratkaisuisissa.¹⁴⁴ Käsitteenä se myös leikkaa monien eri hallinnon kerrosten, eri oikeudenalojen ja talouden eri sektoreiden läpi.¹⁴⁵ Oikeussaleista on ympäri maailman tullut ilmastokysymysten taistelukenttiä, mistä kertoo nopeasti kasvava ilmasto-oikeudenkäyntien määrä. Maailmanlaajuisesti ilmastomuutokseen liittyviä oikeudenkäyntejä on tunnistettu jo noin 1500, joista kolme neljännesosaa sijoittuu Yhdysvaltoihin. Toisella sijalla ilmasto-oikeudenkäyntien määrissä on Australia 96 tapauksella ja kolmantena Euroopan unioni 57 tapauksella.¹⁴⁶

---

¹⁴³ Terwindt 2018, s. 295. Terwindt et al. mukaan käynnissä olevasta muutoksesta kertoo esimerkiksi se, että *Jabir v. KiK* -tapaukseen liittyen vuoden 2016 alussa media kertoi KiK:n aloittaneen muutoksia tarkastuskäytännöissään, kun se neuvotteli auditoijien kanssa niiden raporttien pitemmästä voimassaoloajasta, mikä edelleen lisäsi auditoijien mahdollista vastuuta. Toimitusketjun vastuu voisi siten olla avain nykyisten käytäntöjen muuttamiseen parempien työolojen varmistamiseksi esimerkiksi tekstiiliteollisuudessa.

¹⁴⁴ Ganguly, Setzer, Heyvaert 2018, s. 843.

¹⁴⁵ Peel & Osofsky 2015, s. 4.

¹⁴⁶ Eskander et al. 2020, s. 3. Eskander et al. ovat käyttäneet määrän selvittämisessä, rakenteiden analysoinnissa ja ilmastolainsäädännön ja -oikeudenkäynnin trendien tulkinnessa julkista *Climate Change Laws of the World* (CCLW) -tietokantaa. Tietokanta on saatavilla osoitteessa <https://climate-laws.org>.

Ilmasto-oikeudenkäynnit voidaan jakaa kahteen laajaan kategoriaan: strategisiin tapauksiin ja niin sanottuihin rutiinitapauksiin. Siinä missä rutiinitapauksilla viitataan vähemmän näkyviin ja esimerkiksi suunnitteluun ja päästöoikeuksien jakamiseen liittyviin tapauksiin, on strategisissa oikeustapauksissa visionäärisempi lähestymistapa, joka tähtää vaikuttamaan julkisen ja yksityisen sektorin vastuullisuuteen.¹⁴⁷ Suurimmassa osassa oikeudenkäynneistä ilmastonmuutos on kuitenkin esiintynyt vain toissijaisena osana.¹⁴⁸

Strategisilla ilmasto-oikeudenkäynneillä voi olla useita eri muotoja ja niissä voi olla osallisina sekä julkisia että yksityisiä toimijoita. Vaikka strategiset ilmasto-oikeudenkäynnit on yleensä katsottu tiettyjen politiikkojen tavoittelun ja sosiaalisen muutoksen välineeksi, voidaan niiden katsoa olevan väline myös ilmastonmuutokseen liittyvien, monenlaisten ja monimutkaisten epäoikeudenmukaisuuksien osoittamiseksi ja korvaamiseksi. Strategisissa ilmasto-oikeudenkäynneissä useat keskeiset aineelliset kysymykset käsittävät erittäin kiistanalaisia vastuukysymyksiä esimerkiksi siitä, kenen tulisi olla vastuussa päästöjen vähentämisestä ja sopeutumistoimien rahoittamisesta tai miten historialliset tekijät tulisi huomioida ilmastonmuutoksen vaikutuksissa ja kenen tulisi maksaa vaikutusten uhreille korvauksia. Strategiset ilmastonmuutosoikeudenkäynnit voivat auttaa määrittämään, tunnistamaan tai selventämään tiettyjen julkisten ja yksityisten toimijoiden oikeudellista vastuuta toimia tietyllä tavalla tällaisissa kysymyksissä.¹⁴⁹

Maailmanlaajuisesti ehdottomasti suurimman osan strategisten ilmasto-oikeudenkäyntien vastaajista muodostavat valtionhallinnot.¹⁵⁰ Tällaiset julkiset strategiset ilmasto-oikeudenkäynnit pyrkivät vaikuttamaan julkisiin politiikkoihin ja poliittisiin päätöksiin, ja tyypillistä niissä on kyseenalaistaa ilmastopolitiikan kunnianhimo esimerkiksi perus- ja ihmisoikeuksiin vedoten. Niillä on pyritty muun muassa peräänkuuluttamaan ihmisten perustavanlaatuisia oikeuksia ja toisaalta valtiolla olevia velvollisuuksia, sekä pakottamaan valtioita kasvattamaan ilmastoon, energiaan ja luonnon monimuotoisuuteen liittyvää

---

¹⁴⁷ Setzer & Byrnes 2020, s. 2.

¹⁴⁸ Ganguly, Setzerin ja Heyvaertin (2018, s. 843) mukaan tällaisissa tapauksissa käsitellään muun muassa kysymyksiä harhaanjohtavasta ”vihreästä mainonnasta” ja erilaisille toimijoille myönnettyjen lupien haasteista. Ks. myös Eskander et al. 2020, s. 8. Strategisille oikeudenkäynneille, joissa ilmastonmuutos on oikeudellisten argumenttien ytimessä, jää alle 40 prosentin edustus kaikista tapauksista.

¹⁴⁹ Foerster 2019, s. 305-306.

¹⁵⁰ Esimerkiksi Yhdysvaltojen ulkopuolisissa tapauksissa yli 80 prosentissa tapauksista kante oli nostettu valtiota vastaan. Ks. Eskander et al. 2020, s. 9.

kunnianhimoaan ja toimeenpanemaan niihin liittyviä politiikkojaan.¹⁵¹ Myös osa tällaisista kanteista on menestynyt.¹⁵² Tuoreina ja runsaasti mediahuomiota keränneinä sekä merkittävänä ennakkotapauksina pidettyjä esimerkkejä valtiota vastaan nostetuista ja menestyneistä kanteista on muun muassa ympäristöjärjestö Urgendan Alankomaita vastaan nostama kanne, jossa tuomioistuin päätyi määräämään Alankomaiden valtiolle velvoitteen ryhtyä toimiin ilmastonmuutosta vastaan¹⁵³, sekä maanviljelijä Ashgar Legharin Pakistanin hallitusta vastaan nostama kanne.¹⁵⁴ Vaikka valtioita vastaan nostetut kanteet eroavatkin perusteiltaan yrityksiä vastaan nostetuista kanteista, lienee niistä silti johdettavissa ohjenuoria oikeudellisen diskurssin kehityskuluista sekä ilmastotieteen merkityksestä ilmasto-oikeudenkäynneissä.

Siinä missä julkisia toimijoita vastaan nostetut strategiset ilmasto-oikeudenkäynnit ovat lisääntyneet merkittävästi, ovat kanteet yksityisiä vastaajia vastaan olleet vielä verrattain harvinaisia, vaikka esimerkiksi energiasektorin yritysten rooli on korostunut

---

¹⁵¹ Setzer & Byrnes 2020, s. 9, jonka mukaan noin 75 % vastaajista koostuu valtioista. Ks. aiheesta myös esim. Osofsky & Peel 2018, s. 39 ja Ruhl & Marker 2012, s. 74. Ks. myös Kaisa Kosonen ”Ilmasto-oikeus ja oikeudenkäynnit Suomessa” -tapahtumasarjassa, 20.11.2019, Porthania, Helsinki. Tilaisuuden tallenne saatavilla: <https://www.uef.fi/web/cceel/ilmasto-oikeudenkaynnit>.

¹⁵² Ks. *Massachusetts v. Environmental Protection Agency (EPA)* vuodelta 2007, jota pidetään ensimmäisenä menestyksekkäänä tapauksena. Tapauksessa EPA:n todettiin rikkoneen sen lakisäätteistä velvoitetta säännellä kasvihuonekaasupäästöjä *Clean Air Actin* mukaisesti. Kyseinen tapaus on tarjonnut perustan moottoriajoneuvojen ja energialaitosten kasvihuonekaasujen liittovaltion tasoiselle sääntelylle, ja US Supreme Courtin mukaan se saattaa olla vuosisadan, ellei kaikkien aikojen, merkittävin ympäristöoikeustapaus. Ks. aiheesta Ganguly, Setzer ja Heyvaert 2018, s. 843 ja Peel ja Osofsky 2015, s. 2.

¹⁵³ Järjestö oli esittänyt kanteessaan, että valtio rikkoi sille perustuslain mukaisesti kuuluvaa huolehtimisvelvollisuuttaan sillä, että sen hyväksymät päästövähennykset eivät olleet riittäviä kansalaisten suojelemiseksi vaaralliselta ilmastonmuutokselta. Järjestö oli kanteessaan vedonnut Alankomaiden perustuslain 21 §:ään sekä EIS:n 2 ja 8 artikloihin. Tuomioistuin päätyi loppulausuntonaan toteamaan, että valtio on toiminut lainvastaisesti epäonnistuuksaan tavoittelemaan kunnianhimoisempia vähennystavoitteita vuoteen 2020 loppuun mennessä, ja että valtion tulee vähentää päästöjä vähintään 25 prosentilla siihen mennessä. Ks. koko ratkaisuteksti osoitteessa <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:HR:2019:2007>.

¹⁵⁴ *Leghari v. State of Pakistan* -tapauksessa paikallinen maanviljelijä oli haastanut Pakistanin hallituksen oikeuteen sen epäonnistuttua kansallisen ilmastopolitiikkaohjelman ja sen täytäntöönpanokehyksen noudattamatta jättämisessä. Tuomioistuin totesi kansallisiin ja kansainvälisiin oikeusperiaatteisiin vedoten, että valtion hitaus ja toimettomuus ohjelman täytäntöönpanossa loukkasivat kansalaisten perusoikeuksia. Tiivistelmä tapauksesta on saatavilla http://blogs2.law.columbia.edu/climate-change-litigation/wp-content/uploads/sites/16/non-us-case-documents/2018/20180125_2015-W.P.-No.-25501201_judgment.pdf. Ks. myös esimerkki valtiota vastaan nostetusta toistaiseksi ei-menestyksekkäästä *Natur og Ungdomin* ja *Greenpeace Nordenin* Norjan hallitusta vastaan nostamasta kanteesta, jossa kysymys oli siitä, toimiko Norjan hallitus vastoin perustuslain 112 §:ää myöntäessään öljynetsintälupia arktisille vesille. Valtio ei kuitenkaan katsonut öljynetsintälupiin liittyvien mahdollisten tulevaisuuden päästöjen olevan kansallisesti niin merkittäviä, että 112 §:n mukainen kynnys ylittyisi. Valitustuomioistuimen ratkaisu on saatavilla: https://www.xn--klimasksm1-95a8t.no/wp-content/uploads/2019/10/judgement_Peoples_ArcticOil_Appeal_Jan2020.pdf.

päästövähennyskysymyksissä huomattavasti.¹⁵⁵ Alaan liittyy merkittäviä haasteita, sillä ylikansallista sääntelyä yritysten toiminnasta ja niiden ympäristövaikutuksista on olemassa vain vähän, vaikka monien yritysten toiminta on rajat ylittävää. Yritysten rajat ylittävää ympäristösääntelyä ja ympäristövastuuta koskevat kansainväliset instrumentit ovat yleensä lähinnä ei-sitovia ohjeita ja muita soft law -instrumentteja, ja tämän vuoksi yritysten kasvihuonekaasupäästöjen osoittaminen ja sopeutumistoimet jäävät laajalti kotimaisten sääntelysystemien varaan.¹⁵⁶

Yksityisiä toimijoita vastaan nostetut ilmasto-oikeudenkäynnit alkoivat yleistyä, kun niiden niin sanottu ensimmäinen aalto alkoi vuonna 2005 ja kesti noin vuoteen 2015 asti.¹⁵⁷ Tämä aalto sijoittui lähinnä Yhdysvaltoihin, ja tärkeimmät tapaukset tältä ajalta olivat *Comer v. Murphy Oil*¹⁵⁸ ja *Kivalina v. ExxonMobil*¹⁵⁹. Molemmissa tapauksissa oli kyse siitä, että kantajat väittivät vastaajien aiheuttaneen päästöjä, jotka vaikuttivat merkittävästi ilmastonmuutokseen ja joiden takia ne olisivat siksi vastuussa ilmastonmuutokseen liittyvistä vahingoista. Tapaukset kuitenkin kaatuivat ensimmäiselle aallolle tyypilliseen argumentointiin ja väittämiin, joiden mukaan syy-yhteyttä ei voitu osoittaa, ja joiden mukaan väitteet olivat luonteeltaan poliittisia ja perusteettomia kysymyksiä. Useat kyseisen ajan tapaukset myös painottuivat koskemaan menettelyllisiä kysymyksiä asianosaiskelpoisuudesta.¹⁶⁰

---

¹⁵⁵ Eskander et al. 2020, s. 9. Energiasektorilta erityisesti hiili-, öljy- ja kaasuyhtiöiden rooli on avainasemassa vähennysten tavoittelussa. Energiasektori tuottaa yli 74 % maailman kasvihuonekaasupäästöistä. Ks. World Resources Instituten ”World Greenhouse Gas Emissions: 2016” -taulukko osoitteessa <https://www.wri.org/resources/data-visualizations/world-greenhouse-gas-emissions-2016>.

¹⁵⁶ Peel & Osofsky 2015, s. 174.

¹⁵⁷ Ganguly 2018, s. 846. Huom. yksityisiä toimijoita vastaan nostetuissa kanteissa kyse saattaa olla esimerkiksi lupien tai säänneltyjen päästörajojen rikkomisesta, mutta tässä tarkastelen erityisesti vastuuta koskevia tapauksia, joissa kasvihuonekaasupäästöjen tai riittämättömän sopeutumisen väitetään aiheuttaneen vahinkoa. Ks Wilensky 2015, s. 140.

¹⁵⁸ Tapauksessa kantajat, Louisianan asukkaat, väittivät, että vastaajina olevien energiayhtiöiden saastuttamistoimet vaikuttivat ilmastonmuutokseen ja olivat lisänneet muun muassa hirmumyrsky Katrinnan tuhovoimaa.

¹⁵⁹ Tapauksessa Alaskan alkuperäisasukkaisiin kuuluvat kantajat väittivät, että joukko energiayhtiöitä, ml. ExxonMobil, olivat vastuussa kasvihuonepäästöjen valtioiden rajat ylittävästä päästöistä. Tuomioistuimen mukaan kantajat eivät pystyneet luomaan syy-yhteyttä sen vuoksi, että olemassa ei ollut realistista mahdollisuutta jäljittää ilmaston lämpenemisen tiettyä väitettyä vaikutusta tietyn henkilön, yksikön tai ryhmän tiettyihin päästöihin tietyllä ajankodalla.

¹⁶⁰ Ganguly et al. 2018, s. 847-849.

3.2.2 Yrityksen vastuu omista ilmastovaikutuksista

“The great tragedy of the climate crisis is that seven and a half billion people must pay the price – in the form of a degraded planet – so that a couple of dozen polluting interests can continue to make record profits. It is a great moral failing of our political system that we have allowed this to happen.”¹⁶¹

Vaikka ensimmäisen aallon aikana menestyksekkäitä oikeudenkäyntejä yksityisiä toimijoita vastaan ei päästy todistamaan, ei Ganguly, Setzerin ja Heyvaertin mukaan tulevaisuuden ilmasto-oikeudenkäyntejä ole tuomittu epäonnistumaan. Nopeasti kehittyvä tieteellinen, diskursiivinen ja perustuslaillinen konteksti on tehnyt tietä toiselle, käynnissä olevalle, strategisten oikeudenkäyntien aallolle, jolla on paremmat mahdollisuudet kaataa asianosaiskelpoisuuteen, vahingon osoittamiseen ja syy-yhteyteen liittyviä esteitä. Erityisesti tieteellisen kontekstin kehittymisen myötä yksityinen ilmastolitigaatio näyttää huomattavasti erilaiselta kuin 10 vuotta sitten. Tämän takana on erityisesti IPCC:n julkaiseman ilmastotieteen kasvu sekä paremmat ja ajantasaiset paikannetut tiedot.¹⁶² Samoin merkittävänä tekijänä tällaisessa kehityskulussa on lisääntynyt mahdollisuus mitata maailman suurimpien päästöjen aiheuttajien suhteellista vaikutusta ilmastomuutokseen.¹⁶³ Vaikuttava tekijä toisen aallon aikana on ollut myös ilmastomuutokseen liittyvän attribuutiotutkimuksen¹⁶⁴ nopea kehitys,

---

¹⁶¹ Michael Mann The Guardian -lehden artikkelissa ”Revealed: the 20 firms behind a third of all carbon emissions. 9.10.2019. Saatavilla osoitteessa <https://www.theguardian.com/environment/2019/oct/09/revealed-20-firms-third-carbon-emissions>.

¹⁶² Uusi aalto pohjautuu tieteelliseen yksimielisyyteen ihmisen aiheuttamasta ilmastomuutoksesta, kuten IPCC:n viides arviointiraportti ilmaisee, ks. IPCC Climate Change 2014 Synthesis Report, s. 40. Ks. myös esim. Alankomaiden Urgenda-tapaus, joka osoittaa julkisten ilmastokanteiden alalla osuvasti, että siviilioikeudelliset tuomioistuimet ovat halukkaita ottamaan IPCC:n arviointiraportit kiistattomiksi todisteiksi ilmastomuutoksesta vakavana humanitaarisena uhkana. Toisen aallon ja sen tieteellisen kontekstin kimmottajana on ollut erityisesti myös vuonna 2013 julkaistu Richard Heeden Carbon Majors -julkaisu, jossa kartoitettiin ja kvantifioitiin 90 suurimman hiilen tuottajan kumulatiivisia päästöjä vuosina 1854-2010. Akateemisessa Climatic Change -lehdessä julkaistun tutkimuksen havainto oli, että 90 suurta päästöjä aiheuttavaa yritystä (”Carbon Majors” -yritystä) vapauttivat yli puolet hiilidioksidipäästöjen kokonaismäärästä vuoden 1988 jälkeen, mikä osoitti, että ongelman juuret olivat uudempia ja helpommin jäljitettävissä kuin aiemmin oletettiin. Monet pitivät tätä tutkimusta käännekohtana keskustelussa ilmastomuutokseen liittyvän vastuun jakamisesta ja pitivät sitä ensimmäisenä tutkimuksena, jolla voitiin yksilöidä erillinen aiheuttajien joukko ilmasto-asioiden riita-asioiden. Ks. Heede 2013. Ks. myös ELAW 2013, jonka mukaan tällainen tutkimus poistaa ruohonjuuritason juristeilta esteitä saattaa suuria hiilidioksidipäästöjä aiheuttavien toimijoita vastuuseen.

¹⁶³ Vrt. ensimmäiseen ilmasto-oikeudenkäyntien aaltoon, jossa vastaajina olleet yritykset väittivät, että niiden osuus kasvihuonekaasupäästöistä on merkityksellisen historiallisiin ja maailmanlaajuisiin päästöihin verrattuna.

¹⁶⁴ Attribuutiolla ja attribuutiotutkimuksella viitataan sellaisten prosessiin, jolla yritetään määrittää tietyllä varmuudella ilmastossa aiheutuneiden muutosten todennäköisimmät syyt. Ks. IPCC 2007, kohta 9.1.2.

sillä esimerkiksi yksittäisiin äärimmäisiin sääilmiöihin liittyvä tutkimus on kehittynyt merkittävästi.¹⁶⁵

Ilmastonmuutokseen liittyvän attribuutiotutkimuksen kehitys näkyy muun muassa *Luciano Lliuya v. RWE AG* -tapauksessa, jossa perulainen maanviljelijä Huarazin kaupungista nosti Saksassa vahingonkorvauskanteen Saksan suurinta energiantuottajaa vastaan väittäen, että se oli tietoisesti edistänyt ilmastonmuutosta vapauttamalla huomattavia määriä kasvihuonepäästöjä. Ensimmäisen oikeusasteen hylättyä vaatimuksen kantaja valitti päätöksestä. Tämän seurauksena koettiin läpimurto, kun Hammin korkein oikeus linjasi kantajan syy-yhteyttä koskevien perustelujen olevan hyväksyttävissä, ja että todistusvaiheessa tarvittavien todisteiden ja asiantuntijalausuntojen keräämiseen voitaisiin edetä. Tuomioistuin katsoi, että tässä tapauksessa ei ollut oikeudellista perustetta sulkea pois osittaisen syy-seuraussuhteen olemassaoloa, jonka mukaan RWE:tä voitaisiin pitää Huaraziin kohdistuvien ilmastonmuutoksen vaikutusten kanssavaikuttajana.¹⁶⁶

Tapauksen eteneminen korkeimpaan oikeuteen on hyvä esimerkki siitä, kuinka ilmastolitigaatiossa voidaan hyödyntää nopeasti etenevää ilmastotieteen kenttää, ja kuinka sen avulla voidaan määrittää fossiilisten polttoaineiden tuottajien vaikutus esimerkiksi merien nousuun, lämpötilan nousuun sekä kasvavaan luetteloon muista vaikutuksista.¹⁶⁷ Tieteellinen kehitys on saattanut johtaa osaltaan myös siihen, että ilmastonmuutos ei esiinny tuomioistuimessa enää hajanaisena ja yleisenä ongelmana, vaan ennemminkin erillisen, toiminnastaan tietoisten toimijoiden joukon valintojen seurauksena.¹⁶⁸

---

¹⁶⁵ Ganguly et al. 2018, s. 855. Attribuutiotutkimus on tuottanut tietoa esimerkiksi siitä, miten äärimmäisistä sääilmiöistä johtuvat kuolemat linkittyvät ilmastonmuutokseen ja osaltaan lopulta Carbon Majorseihin. Tällaisella tutkimuksella onkin potentiaalia vaikuttaa oikeudelliseen maisemaan. Esimerkiksi tutkijat Union of Concerned Scientists:stä Oxfordin yliopistosta ovat tehneet yhteistyötä Heeden kanssa yhdistääkseen molemmat attribuutiokentät. Seurattuaan yritysten päästöjä ajan mittaan, Ekwurzel ja muut osoittavat osan hiilidioksidin kertymisestä, lämpötilan noususta ja merenpinnan kohoamisesta kohdistuvan yksittäisille yrityksille.

¹⁶⁶ Ks. tarkempi kuvaus tapauksesta <https://www.dw.com/en/peruvian-farmer-takes-on-german-energy-giant-rwe/a-51546216>. Tapauksessa vaadittiin 0,47 % suojelutoimenpidekuluista, joka vastasi määrällisesti sitä osuutta kaikista kasvihuonepäästöistä, joista RWE oli ollut vastuussa teollistumisen alusta lähtien. Oikeusjutun pohjana oli käytetty Carbon Majors -tutkimusta.

¹⁶⁷ Kathy Mulvey, Union of Concerned Scientists, ks. <https://www.climatedocket.com/2017/11/14/climate-change-peru-germany-rwe/>.

¹⁶⁸ Ganguly et al. 2018, s. 856.

Merkittäviä tekijöitä ilmastoon liittyvän oikeudellisen diskurssin muutoksessa ovat myös analogian johtaminen tupakka- ja asbestioikeudenkäynneistä sekä viimeaikaiset muutokset johtajien vastuuta ja julkistamista koskevissa vaatimuksissa.¹⁶⁹ Tupakka- ja asbestioikeudenkäyntien ennakkotapausarvot voivat olla hyödynnettävissä, sillä niihin on liittynyt samanlaisia haasteita kuin ilmasto-oikeudenkäynteihin: jokaisessa näistä on ollut kyse sellaisen tuotteen valmistamisesta, jota on aluksi pidetty vaarattomana, mutta joiden myöhemmin on ymmärretty aiheuttavan vakavia terveys- ja ympäristöriskejä. Samoin kussakin niistä vahingon määrittämistä monimutkaistaa useiden syyseurauslähteiden olemassaolo ja se, että valtiolle aiheutuu suuria julkisia kustannuksia niin asbestialtistuksen, tupakan polttamisen kuin ilmastonmuutoksen seurausten hoitamisesta.¹⁷⁰

Muutokset johtajien vastuuta ja julkistamista koskevissa vaatimuksissa puolestaan ovat johtaneet siihen, että yhtiöt kohtaavat julkistamisvaatimuksia sekä osakkeenomistajien ja sijoittajien vaatimuksia avoimuuden lisäämisestä ja ilmatoriskien paljastamisesta. Erityisesti argumentti, jonka mukaan energiaintensiivisillä yrityksillä on oikeudellinen vastuu ilmoittaa ilmastonmuutoksen vaikutukset, on kypsymässä vähitellen itsenäiseksi oikeudenkäyntien perusteeksi.¹⁷¹ Tämä on mielestäni merkityksellinen kehityssuuntaus arvoketjujen ilmastovaikutusten sekä niihin osittain mahdollisesti vastaavien yritysvastuulakien kannalta.

Vielä kolmantena uutta aaltoa ajavina tekijöinä ovat institutionaalisen ja perustuslaillisen kontekstin kehitys.¹⁷² Viime vuosina nähdylle ilmasto-oikeudenkäyntien lisääntyneelle määrälle ympäri maailman ja Yhdysvaltojen ulkopuolisissa tuomioistuimissa ilmenneelle

---

¹⁶⁹ Olszynski et al. 2017, s. 23.

¹⁷⁰ Lisäksi jatkuvasti on pyritty osoittamaan, että suurten tupakkayhtiöiden tapaan suurilla päästöjen aiheuttajilla on pitkään ollut tietoa ilmastonmuutoksesta, mutta ovat siitä huolimatta ryhtyneet toimiin yleisön harhaanjohtamiseksi. Ks. tällaisesta yrityksestä esimerkiksi 2017 San Mateo County, Marin County ja City of Imperial Beach nostama kanne, joka tupakka- ja asbestioikeudenkäynneistä tuttua analogiaa seuraten pyrkii syyttämään öljy-yhtiöitä siitä, että ne tietävät toimintansa aiheuttavan katastrofista ilmastonmuutosta.

¹⁷¹ Ganguly et al. 2018, s. 858.

¹⁷² Ibid, s. 864. Ks. myös <http://chr.gov.ph/chr-concluded-landmark-inquiry-on-the-effects-of-climate-change-to-human-rights-expects-to-set-the-precedent-in-seeking-climate-justice/>, jossa esitellään esimerkki ympäristökysymysten perusoikeudellisesta merkityksestä. Greenpeace Kaakkois-Aasia sekä joukko muita organisaatioita ja yksityishenkilöitä tekivät vetoituksen Filippiinien ihmisoikeuskomissiolle, jossa sitä pyydettiin tutkimaan kysymys ilmastonmuutoksen ihmisoikeusvaikutuksista ja niistä johtuvista oikeuksien loukkauksista Filippiineillä. Erityisesti esillä oli myös kysymys siitä, olivatko sijoittajaomisteiset Carbon Majors -yhtiöt rikkoneet velvollisuuksiaan kunnioittaa filippiiniläisten oikeuksia. Vuonna 2017 komissio hyväksyi vetoituksen ja vahvisti, että ne tutkivat mahdollisia ihmisoikeusloukkauksia, jotka johtuvat suurten fossiilille polttoaineille perustavien yhtiöiden myötävaikutuksesta ilmastonmuutokseen.

yllättävällekin myötämielisyydelle on pyritty löytämään selityksiä ainakin ympäristötuomioistuinten lisääntymisestä ja ympäristönsuojelun perustuslaillistamisesta. Useissa valtioissa eri puolilla maailmaa on nähty niin sanottu ”ympäristöoikeuksien vallankumous”, kun lukuisissa valtioissa on viime vuosikymmenten aikana hyväksytty ympäristöoikeuksia huomioivia perustuslakeja. Tällä hetkellä niistä 196 valtiosta, joilla on oma perustuslakinsa, 148 on vahvistanut jonkinlaisen ympäristöperusoikeuden. Nähtävissä on, että ympäristöongelmiin puututaan yhä enemmän ihmisoikeuksien ja perustuslaillisuuden kautta.¹⁷³

Mainitut kehityskulut antavat selkeästi viitteitä siitä, että kantajien kannalta myönteisiä merkkejä yksityisissä ilmasto-oikeudenkäynneissä aletaan vähitellen nähdä. Kuitenkaan vielä toistaiseksi tiedossa ei ole tapauksia, joissa yritystä olisi pidetty vastuussa sen haitallisista ilmastovaikutuksista, ja saattaa olla, että ilmasto-oikeudenkäyntien toinen aalto kohtaa samanlaisen lopun kuin ensimmäinen aalto.¹⁷⁴ Vaikka yksityisiä toimijoita ei ole saatettu oikeudelliseen vastuuseen, on pelkkä mahdollisuus tähän jo edistänyt ilmastonmuutoksen käsitteellistämistä oikeudellisena ja taloudellisena yritysriskinä.¹⁷⁵ Muuttuvien asenteiden ja tiedostettujen yritysrisikien voisi uskoa olevan merkityksellisiä arvoketjujen kestävä hallinnan motivoinnin kannalta.¹⁷⁶ Saattaakin myös olla, että ilmastotieteen, oikeudellisen diskurssin ja

---

¹⁷³ O’Gorman 2017, s. 435-436.

¹⁷⁴ Huom. kuitenkin Ganguly et al. 2018, s. 868, joiden mukaan on silti epätodennäköistä, että toinen aalto jättäisi ilmasto-oikeuden kokonaan muuttumattomaksi. Ks. myös Peel & Osofsky 2015, s. 340, jotka ovat esittäneet, että ilmastonmuutosta koskevien oikeudenkäyntien tärkein tehtävä saattaakin olla niiden vaikeiden kysymysten nostaminen, joita ollaan haluttomia kohtaamaan: onko fossiilisiin polttoaineisiin perustuva energiajärjestelmä kestävä? Entä pitäisikö hiilen tuotantoa, käyttöä ja vientiä jatkaa, kun otetaan huomioon sen vaikutukset ilmastonmuutokselle? Mikä on nykyisen sukupolven vastuu ylläpitää turvallista ilmastoa tuleville sukupolville ja muille lajeille?

¹⁷⁵ Ganguly et al. 2019, s. 865.

¹⁷⁶ Muuttuvista asenteista kertoo esimerkiksi vakuutusyhtiöiden lisääntyvä huoli tulevista ilmastonmuutokseen liittyvistä oikeudenkäynneistä, ks. Peel & Osofsky 2015, s. 183. Vakuutusyhtiöiden muuttuva käsitys riskeistä voisi myös osaltaan vaikuttaa siihen, millaista huolellisuutta ilmastoon liittyen yrityksiltä voitaisiin vaatia. Asenteiden muutoksesta viestii myös *ClientEarth v. Polska Grupa Energetyczna* -tapaus, jossa ympäristöjärjestö ClientEarth vaati yhtä Euroopan suurimmista energialaitoksista, Belchatowia vähentämään kasvihuonepäästöjään. ClientEarthin mukaan tehtaalla operaattori, Polska Grupa Energetyczna, ei ollut esittänyt suunnitelmaa vähentääkseen haitallisia ilmastovaikutuksiaan. Kanne perustui Puolan vuoden 2001 ympäristönsuojelulain artiklaan 323, joka oikeuttaa ympäristöjärjestöjä vaatimaan ennaltaehkäiseviä toimenpiteitä silloin, kun toiminta vahingoittaa ympäristöä yhteisenä hyvänä. Syyskuussa 2020 Łódźin alueellinen tuomioistuin antoi päätöksen, jonka mukaan PGE:n täytyy neuvotella ClientEarthin kanssa saadakseen aikaan sopimuksen kolmen kuukauden kuluessa Belchatowin ilmastovaikutuksien vähentämiseksi. ClientEarthin mukaan tämä on ensimmäinen kerta, kun puolalainen tuomioistuin on vaatinut hiilitehdasta osallistumaan tämänkaltaisiin neuvotteluihin ilmastopäästöjen vähentämiseksi. Ks. tarkemmin <http://climatecasechart.com/non-us-case/clientearth-v-polska-grupa-energetyczna/>.

konstitutionaalisen kontekstin kehitykset voivat olla merkittäviä tekijöitä arvoketjujen ilmastovastuukysymyksissä yhdessä arvoketjuvastuun kehityskulkujen kanssa.

3.3 Vastuun ulottuminen tuotantoketjujen ilmastovaikutuksiin

3.3.1 Haasteet

Johdannossa esittämäni hypoteesi vaikuttaa osoittautuvan oikeaksi. Yllä olevien havaintojen perusteella niin ilmastokanteiden kuin alihankintaketjuvastuuta peräänkuuluttavien kanteiden menestymisessä vaikuttaisi olevan suurta epävarmuutta. Käsitykseni mukaan tällä hetkellä olisi melko epätodennäköistä, että tällainen näitä vastuun muotoja yhdistelevä pyrkimys osoittaa johtoyritys vastuulliseksi arvoketjunsä haitallisista ilmastovaikutuksista konkretisoituisi.

Käsitystäni tukee myös tuotantoketjuissa tapahtuneista suorista ja paikallisista ympäristövahingoista saatu oikeuskäytäntö. Esimerkiksi huomiota keränneet *Trafigura*-¹⁷⁷ sekä *Arica Victims KB v Boliden Minerals AB* -tapaukset¹⁷⁸ johdattavat tulkitsemaan tämän suuntaisesti. Ensin mainitussa oli kyse Trafiguran päätöksestä lähettää myrkyllinen jäte Abidjaniin Norsunluurannikolle sen sijaan, että se olisi käsitelty jätteen Amsterdamissa. Abidjanissa jätteen käsittely ulkoistettiin tehtävää varten perustetulle yritykselle, joka dumpasi jätteen kaupungin ympärillä aiheuttaen 17 ihmisen kuoleman ja tuhansien ihmisten sairastumisen. Trafigura ei katsonut olevansa vastuussa vahingosta, ja asia ratkesikin sekä Norsunluurannikon hallitukselle että norsunluurannikkolaisille vahingonkärsijöille maksettuaan sovintorahaan.¹⁷⁹ Jäljempänä mainitussa *Arica Victims KB v Boliden Minerals AB* -tapauksessa puolestaan oli kyse Bolidenin mahdollisesta vastuusta ulkoistaa myrkyllisen jäteöljyn käsittely chileläiselle yritykselle, jolla ei väitetysti ollut resursseja käsitellä jätettä, ja joka siksi päätyi dumpaamaan sen Arica-kaupungin liepeille aiheuttaen arsenikkimyrkytystä sadoille asukkaille. Tapauksessa johtoyritystä ei saatu kuitenkaan osoitettua vastuulliseksi vahingosta, kun oikeus vuoden 2018 maaliskuussa hylkäsi asianomistajien korvausvaatimuksen.¹⁸⁰

---

¹⁷⁷ Ks. tapauksen kuvauksesta ja siitä johdetuista analyyseistä tarkemmin esim. Enneking 2008, s. 284 ja Enneking 2012, s. 102 sekä esim. Cox 2010 s. 273.

¹⁷⁸ Ks. tapauksen tarkempi kuvaus ja siitä johdettua analyysia Larsen 2014.

¹⁷⁹ Ks. Enneking 2012, s. 103. Trafigura maksoi 160 miljoonaa dollaria Norsunluurannikon hallitukselle kuitenkin myöntämättä vastuutaan, ja vahingonkärsijöille 50 miljoonaa dollaria. Ks. myös aiheesta <https://www.bbc.com/news/world-africa-10735255>.

¹⁸⁰ Ks. tarkemmin ratkaisusta <https://www.business-humanrights.org/en/latest-news/boliden-lawsuit-re-chile/>.

Kyseisissä tapauksissa on kyse suorista ja paikallisesti ilmenevistä ympäristövahingoista, joissa sekä vahinkoa aiheuttavien että niistä kärsivien ryhmä on kohtuullisen helposti tunnistettavissa. Tämän tutkielman tutkimuskohteena on kuitenkin ilmaston lämpeneminen, jota on pidetty paitsi maailmanlaajuiset rajat ylittävänä, myös sellaisena ympäristövaikutuksena, jota ei perinteisesti ole voitu kohdentaa tiettyihin yksittäisiin lähteisiin.¹⁸¹ Epäsuorien ympäristöhaittojen kohdalla toimijoiden tunnistaminen vaikeutuu. Kun tuotantoketjujen hallinnan tutkimuksessa pääasiallinen painopiste on keskittynyt toimijoihin, jotka suoraan liittyvät toimitusketjun hallintaan, on ilmastonmuutoksesta kärsineiden ryhmien voitu todeta olevan tuotantoketjujen sopimusrakenteiden ulkopuolella. Tämä on aiheuttanut sen, että niitä ei todennäköisesti pidetä tuotantoketjun hallintatoimien osapuolina, kumppaneina, tai edes edunsaajina. Epäsuorien ympäristövaikutusten etäisyys tuotantoketjujen hallinnasta selittyy aiemmin esitetyillä haasteilla määrittää huolellisuusvelvoitetta ja siten osoittaa syyllisyyttä.¹⁸²

Toimijoiden tunnistaminen sekä huolellisuusvelvoitteen ja syy-yhteyden osoittaminen liittyy myös suoraan siihen ongelmaan, millä keinolla vastuu osoitettaisiin. Vahingonkorvausoikeuteen perustuvan toimijoiden haastamisen lisäksi vaihtoehtona on huolellisuusvelvoitetta luovien erityisten sitoumusten käyttäminen, jotka sitten kääntyisivät kanteen perusteiksi vahingonkorvauksen, sopimuksen tai muiden soveltuvasta laista riippuvien keinojen kautta. Yksityisten toimijoiden kohdalla sellaisia voisivat olla esimerkiksi erilaiset sertifiointiohjelmat ja julkinen mainostaminen. Tämä kuitenkin vaatisi, että tällaisia erityisiä lupauksia kestävyydestä ensin tehtäisiin, ja ollakseen täytäntöön pantavia, niiden tulisi täyttää tietty varmuuden kynnyks. Näin tarkasteltavaksi tulee esimerkiksi se, kuka tällaisia sitoumuksia voisi panna täytäntöön. Siinä missä vaikkapa toimitusketjun toimittajien työntekijöiden kohdalla voidaan kohtuullisen helposti todeta vahinkoa kärsineet, on vaikea sanoa, kuka lopulta voisi riittävästi edustaa ympäristöä ja sen etuja luoden samalla hyväksytyyn toiminnan

---

¹⁸¹ Ks. Ympäristöhaitan mittaamisesta ja ”lajittelusta” White & Heckenberg 2014, s. 96-97.

¹⁸² Salminen 2017a, s. 12.

standardeja.¹⁸³ Tämän voisi katsoa liittyvän edelleen perustavanlaatuisen kysymykseen siitä, kenellä yleisesti on oikeuksia suhteessa ympäristökysymyksiin.

Tuotantoketjujen hallinnassa kestävä kehityksen kontekstit vaikuttavat aiheuttavan vastuun kannalta merkittäviä ongelmia. Toimijoiden tunnistamisen lisäksi vastuun osoittamisen keinot aiheuttavat haasteita. Myös ylempänä käsitellyt tapaukset viittaavat hypoteesiani tukevaan suuntaan. Kun suuren mittakaavan Arica Victims KB v Boliden Minerals AB -tapauksessa ei pystytty osoittamaan johtoyritystä vastuulliseksi, vaikuttaa johtoyrityksen vastuulliseksi osoittaminen ilmastoasioissa vielä haastavammalta niiden ollessa suhteessa huomattavasti etäämpänä tuotantoketjujen hallinnasta.

3.3.2 Vaadittavia kehityskulkuja

Keinoihin, joilla globaaleista toimitusketjuista vastaavat johtoyritykset organisoivat ja kontrolloivat arvoketjujaan, keskitytään kasvavissa määrin. Kestävän ympäristön, kuten 3-luokan päästöjen, huomioiminen ei ole poikkeus tästä, ja niitä koskevia mekanismeja käytetään yhä enemmän toimitusketjujen hallinnassa.¹⁸⁴ Tällaisen suuntauksen lisääntyessä voidaan ymmärtää paremmin, miten toimitusketjujen kontrollointi voisi johtaa johtoyrityksen vastuuseen – riippumatta siitä, onko tuotanto järjestetty tytäryhtiö- vai sopimusrakenteiden kautta.

Yksityisten hallintamekanismien kehittäminen korostaa mahdollisuutta valvoa sopimusperusteisesti organisoituja maailmanlaajuisia arvoketjuja. Valvonta on keskeinen vaatimus muiden, kuten toimittajien ja tytäryhtiöiden teoista. Riippuen lainkäyttöalueesta ja hallinnan muodosta, kontrolli voisi teoriassa kääntyä erilaisiksi oikeudellisesti

---

¹⁸³ Ibid, s. 17. Salmisen mukaan usein kyse on sellaisesta tilanteesta, että kantajat ovat sekä suojellun hyvän että tuotantoketjun ulkopuolella – esimerkiksi kun kuluttajat tai sijoittajat pitävät johtoyrityksiä vastuullisina tekemistään tuotantoaan koskevista lupauksista. Kun keskitytään tällaisiin toimijoihin, jotka ovat lähinnä markkinointipuheiden vaikutusten kohteena, eikä niihin, jotka ovat ensisijaisesti kärsineet ympäristön pilaamisesta, seuraukset painottuvat lähinnä sovinnon kautta saatuihin korvauksiin ja käytännön muutoksiin esimerkiksi mainostamiskäytännöissä. Vaikka nämä Salmisen mukaan omalta osaltaan voivat hyvinkin motivoida toimijoita kasvattamaan toimitusketjunsä valvonnan tasoa, tulisi kansainvälisen vahingonkorvausoikeuden tai jonkin muun vastaavan mekanismin tarjota suoraan toimitusketjujen ympäristövaikutuksista kärsineille vahingonkorvauksia, kieltomääräyksiä tai muita vastaavia.

¹⁸⁴ Ponte 2019, s. 229-230. Ponte esittää, että kestävyuden huomioiminen arvoketjujen hallinnassa edellyttää ainakin kysymään, miten uusi kestävyuden hallinnan muoto muuttaa arvoketjujen hallintaa ja päinvastoin; sekä esimerkiksi tarkastelemaan, voivatko johtoyritysten omaksumat kestävyuden ratkaisut todellisuudessa ratkaista, vahvistaa tai saada aikaan muutosta ympäristöongelmien ratkaisussa.

merkityksellisiksi suhteiksi.¹⁸⁵ Mutta, kuten viittasin aiemmin Rottiin ja Ulfbeckiin, vaikka ollaankin siirtymässä kohti valvontaan perustuvaa vastuuta, on huomioitava, että kaikki yritysrakenteet eivät sellaisenaan aiheuta emoyhtiöiden vastuuta tytäryhtiöidensä toimista tai laiminlyönneistä, samoin kuin kaikki teollisuusmaiden ostajat eivät ole vastuussa toimittajiensa toimista.¹⁸⁶

Yksityisten hallintamekanismien kehittymisen lisäksi selkeyttämistä kaipaavat myös ympäristöön liittyvät monimutkaiset edustuskysymykset. Niiden kannalta osavastausta voisi kuitenkin olla jo löydettävissä erilaisista ympäristöjärjestöistä tai valtiollisista toimijoista paikallisella, kansallisella tai globaalilla tasolla. Tällaiset toimijat voisivat auttaa tasapainottamaan ympäristöetuja osallistumalla hallintamekanismeihin.¹⁸⁷ Tämä ei ainoastaan mahdollistaisi toimitusketjun hallintamekanismien suoraa sopimusperusteista valvontaa niiden kansalaisjärjestöjen toimesta, jotka ovat mukana sopimusosapuolina, vaan myös helpottaisi kolmansien osapuolten vaatimusten tekemistä.¹⁸⁸

Näiden suuntausten lisäksi määrältään runsas tutkimus ilmastonmuutosoikeudenkäyntien näkymistä ja mahdollisuuksista saattavat käsitykseni mukaan edesauttaa johtoyrityksen vastuullisuuden osoittamista sen arvoketjujen ilmastovaikutuksista. Tuomioistuimiin tulevien ilmastonmuutostapauksien trendit ja ennusteet vaihtelevat oikeusjärjestelmästä riippuen, mutta lisääntyvä kirjallisuus aiheesta pyrkii jatkuvasti hahmottamaan paremmin temaattisia ja määritelmällisiä linjoja. Pyrkimykset asettaa johdonmukaisuutta ja dokumentoida räjähtävän suurta oikeudenkäyntialaa vaikuttanevat siihen, että kehitystä alalla tapahtuu.¹⁸⁹ Ilmasto-

---

¹⁸⁵ Salminen 2015, s. 66.

¹⁸⁶ Rott & Ulfbeck 2015, s. 435.

¹⁸⁷ Vrt. esim. *Bangladesh Accord on Fire and Building Safety in Bangladesh* -sopimukseen, joka pyrkii tasapainottamaan yritysten ja kansallisten sekä maailmanlaajuisten ammattiyhdistysten työetuja. "Bangladesh Accord" on esimerkki keinosta koordinoida sopimusosapuolten yhteistoimintaa. Sopimuksen avulla vaateteollisuusyritykset asettavat raamit yhteistyölleen niin paikallisten kuin globaalienkin ammattiliittojen kanssa kehittääkseen työturvallisuutta vaatetehtaissa. Ks. Viljanen et al. 2018, s. 74

¹⁸⁸ Salminen 2017a, s. 17

¹⁸⁹ Bouwer 2018, s. 48. Huom. Ilmasto-oikeudenkäynnit ovat maailmanlaajuisesti laaja ja hallitsematon kokoelma, eikä ilmastonmuutosoikeudenkäynneille ole universaaleja tai lopullisesti määriteltyjä rajoja.

oikeudenkäyntien merkitystä on korostettu niin osana ilmastohallintaa kuin myös sen vaikutuksena sääntelyyn ja sosiaalisiin normeihin.¹⁹⁰

Kehitystä on siis tapahtumassa. Kuten Rott ja Ulfbeck ovat esittäneet, muutos saattaa olla jo tapahtumassa, kun englantilaisten tuomioistuinten tunnistamaa emoyhtiön vastuun laajentamista alihankintaketjuihin testataan oikeudessa. Vastaavaan päätelmään on päätynyt myös Terwindt ja muut toteamalla alihankintaketjuvastuuta koskevan perusteen voivan olla käsillä, kun pitkäaikaiset yksityisoikeuden periaatteet yhdistetään viimeaikaiseen oikeuskäytäntöön, jossa on tunnustettu, että vanhoja periaatteita on pystyttävä tulkitsemaan uudelleen yhteiskunnallisen muutoksen valossa.¹⁹¹

Vaikka kehitystä asiassa voidaan jo havaita, ja tarvittavat kehityskulut voidaan jo jossain määrin tunnistaa, voidaan silti käsitykseni mukaan puhua vastuuvajeesta.¹⁹² Sääntelyn painopiste näyttää olevan lähinnä yrityskonserneissa, eikä sopimusperusteisesti järjestäytyneissä arvoketjuissa. Edelleen se, että sopimusperusteisesti organisoituihin arvoketjuihin ei ole keskitytty, saattaa johtaa kestävyteen liittyvien ulkoisvaikutusten, kuten hiilipäästöjen, ulkoistamiseen paikkoihin, joilla on huonosti valmiuksia käsitellä niitä.¹⁹³ Vastaavasti, vaikka esimerkiksi kuluttajat ja sijoittajat saattaisivat pystyä osoittamaan asianosaiskelpoisuutensa johtoyritysten sitoumusten suhteen ja vaikka ympäristöjärjestöjen roolit saattavat olla merkittäviäkin, on kuitenkin tosiasiallisesti vaikeaa löytää toimijoita, jotka voisivat laillisesti edustaa suoraan ympäristöetuja.¹⁹⁴

---

¹⁹⁰ Peel & Osofsky 2015, s. 10. Peelin ja Osofskyn mukaan ilmastolitigaation merkitys ilmastohallinnan osana korostuu ainakin siinä, että kansainvälisten sääntelytoimien epäonnistuessa ilmasto-oikeudenkäynnit voivat vaikuttaa kansallisiin sääntelyratkaisuihin. Koska ilmastohallinta toimii eri mittakaavoissa ja siihen osallistuu monia toimijoita, voivat oikeudenkäynnit olla myös hyödyllinen keino yhdistää tällaisia eri osatekijöitä. Ilmasto-oikeudenkäynneillä voi olla myös tehokas muokkaava rooli, sillä lieventämis- ja mukautumistoimet perustuvat usein lukuisten pienemmän mittakaavan päätösten kumulatiiviseen vaikutukseen.

¹⁹¹ Terwindt et al. 2018, s. 295.

¹⁹² Tällainen vastuuvaje näyttyy suuren luokan ongelmana, sillä esimerkiksi Carbon Trustin mukaan jopa 90 % organisaatioiden ympäristövaikutuksista piilee niiden arvoketjuissa – joko sen ylävirrassa alihankintaketjuissa tai alavirrassa esimerkiksi tuotteen käyttövaiheessa. Ks. <https://www.carbontrust.com/what-we-do/measure-and-evaluate/value-chain-and-supply-chain-sustainability>.

¹⁹³ Salminen 2015, s. 57.

¹⁹⁴ Ks. Salminen 2017a, s. 18, jonka mukaan paras veto saattaisi olla säännellä tiukasti 3-luokan päästöjen hallintaa. Tällä lähestymistavalla on kuitenkin poliittiset haasteensa.

Päädyn siis toteamaan Salmisen tapaan, että johtoyritysten vastuu 3-luokan päästöistä vaikuttaa melko epätodennäköiseltä. Salminen on päättänyt artikkelinsa ”*Governance Through Contract and the Environmental Impact of Supply Chains – Still Waiting for a ‘Rana Plaza’ Moment of Recognition*” toteamalla, että vaikka johtoyrityksillä onkin jo varmasti kannustimia toteuttaa erilaisia ympäristöhallintamekanismeja, on silti valitettavasti oletettavaa, että merkittävien 3-luokan päästövähennysten ja täytäntöönpanokelpoisuuden lisääminen tällaisiin mekanismeihin vaatisi todennäköisesti suuren katastrofin, kuten Rana Plaza:n tapauksessa.¹⁹⁵ Seuraavassa luvussa tarkastelen sitä, miten tällaiseen vastuuvajeeseen olisi mahdollista puuttua. Yhtä ainoa ratkaisua ongelmaan tuskin on, mutta etsin siihen osavastausta alati yleistyvien yritys vastuulakien kautta. Vastaan samalla toiseen tutkimuskysymykseeni, millaisella oikeudellisella instrumentilla arvoketjujen ilmastovastuuongelmiin olisi mahdollista vastata, ja millaisia vähimmäisedellytyksiä tällaiselle instrumentille voidaan asettuvan.

---

¹⁹⁵ Ibid, s. 19.

4 VASTUUVAJEEN TORJUNTA

4.1 *Pyrkimyksiä vastata arvoketjujen vastuuongelmiin*

4.1.1 Soft law -instrumentit

Ilmastonmuutos on yhteiskunnallinen kysymys, ja sen haasteissa onnistumisella on merkittäviä yhteiskunnallisia vaikutuksia. Laajaan ongelmaan ei kuitenkaan ole luonnollisesti yksittäistä ja yksinkertaista vastausta. Monikansallisen toiminnan muodostamien sääntelyaukkojen täydentämiseksi on laadittu yrityksille tarkoitettuja vapaaehtoisuuteen pohjautuvia ohjeita, joiden tarkoituksena on edistää yritysten vastuullista toimintaa sekä vähentää niiden toiminnan ympäristölle ja ihmisoikeuksille aiheuttamia haittavaikutuksia. Näistä keskeisimpiä vapaaehtoisuudelle perustuvia ohjeistuksia ovat YK:n ohjaavat periaatteet¹⁹⁶ sekä OECD:n toimintaohjeet monikansallisille yrityksille.¹⁹⁷

YK:n ohjaavien periaatteiden mukaan yritysten vastuu kunnioittaa ihmisoikeuksia edellyttää, että ”yritykset välttävät aiheuttamasta kielteisiä ihmisoikeusvaikutuksia toimintansa seurauksena tai osallistumasta tällaisten vaikutusten aiheuttamiseen ja puuttuvat näihin vaikutuksiin, jos niitä esiintyy”, ja että ne ”pyrkivät estämään tai lieventämään kielteisiä ihmisoikeusvaikutuksia, jotka liittyvät suoraan yritysten toimintaan, tuotteisiin tai palveluihin liiketoimintasuhteiden perusteella, vaikka yritykset eivät olisi itse olleet osallisina näiden vaikutusten aiheuttamiseen”.¹⁹⁸ Tämä yritysten velvollisuus ihmisoikeuksien kunnioittamiseen koskee kaikkia yrityksiä niiden koosta, toimialasta, omistajuudesta tai yritysrakenteesta riippumatta.¹⁹⁹ Periaatteiden mukainen huolellisuus edellyttää yrityksiä tunnistamaan ja arvioimaan toiminnan ihmisoikeus- ja ympäristövaikutuksia, ehkäisemään ja lieventämään

---

¹⁹⁶ Ks. Bonnitcha & McCorquodale 2017, s. 899-900. YK:n ihmisoikeusneuvoston vuonna 2011 vahvistamat yrityksiä ja ihmisoikeuksia koskevat periaatteet pohjautuvat YK:n vuonna 2008 hyväksytylle ”suojele – kunnioita – korjaa” -viitekehykselle, jossa peräänkuulutetaan valtion velvollisuutta suojella ihmisoikeuksia, yrityksen vastuuta kunnioittaa ihmisoikeuksia sekä yritystoimintaan liittyvien haitallisten ihmisoikeusvaikutusten uhrien pääsyä tehokkaiden korjaavien toimenpiteiden piiriin. Periaatteet tukeutuvat ihmisoikeuksien yleismaailmallisessa julistuksessa vahvistettuihin ihmisoikeuksiin.

¹⁹⁷ Helminen, Alenius, Walta, Donner 2020, s. 2.

¹⁹⁸ YK:n ohjaavat periaatteet, periaate 13.

¹⁹⁹ YK:n ohjaavat periaatteet, periaate 14.

tunnistettujen ja jo toteutuneiden vaikutusten hyvittämistä, seuraamaan toimenpiteiden tehokkuutta sekä tiedottamaan toimista ja niiden vaikutuksista.²⁰⁰

Arvoketjujen kannalta merkittävä toteamus periaatteissa on, että yritysten velvollisuus kunnioittaa ihmisoikeuksia ei koske ainoastaan yrityksen omia toimintoja, vaan myös niitä, jotka ovat liikesuhteiden kautta suoraan yhteydessä sen toimintoihin, tuotteisiin tai palveluihin. Periaatteita koskevan kommentaarin mukaan tällaiset liikesuhteet käsittävät esimerkiksi liikekumppanit, toimijat yrityksen arvoketjuissa ja kaikki muut ei-valtiolliset ja valtiolliset toimijat, jotka suoraan linkittyvät yrityksen toimintoihin, tuotteisiin tai palveluihin. Periaatteet siis peräänkuuluttavat sitä, että yritysten tulee tunnustaa niiden vastuun ihmisoikeuksien kunnioituksesta ulottuvan myös yrityksen rajojen ulkopuolelle.²⁰¹

Myös taloudellisen yhteistyön ja kehityksen järjestö OECD on kehittänyt joukon ei-sitovia suosituksia monikansallisille yrityksille, joiden tavoitteena on edistää vastuullisia liikekäytäntöjä maailmanlaajuisesti. Kenties merkittävämpänä näistä ovat OECD:n toimintaohjeet monikansallisille yrityksille, jotka on suunniteltu kansainvälisesti tunnustettujen standardien mukaisesti, ja jotka käsittävät kaikki yritys vastuun temaattiset alueet, kuten ihmisoikeudet, ympäristön, kuluttajasuojan ja lahjonnan. Koska toimintaohjeet ovat näin kattavat, ovat ne ainoa valtioiden tukema asiakirja, joka kattaa kaikki tärkeimmät vastuullisuusriskit.²⁰² Toimintaohjeet päivitettiin vuonna 2011 niin, että niihin lisättiin päivitetty luku ihmisoikeuksista sekä yritysten toimitusketjuvastausta.²⁰³ Huolellisuusperiaatetta ja vastuullista toimitusketjun hallintaa koskevan uuden, kattavan lähestymistavan on katsottu olevan huomattava parannus aiempaan verrattuna.²⁰⁴ Keskeinen ero OECD:n toimintaohjeiden ja YK:n ohjaavien periaatteiden välillä on se, että OECD:n

---

²⁰⁰ YK:n ohjaavat periaatteet, periaatteet 17-22.

²⁰¹ Nolan 2017, s. 43.

²⁰² OECD:n toimintaohjeet monikansallisille yrityksille. Vuoden 2011 tarkistus, TEM 5/2012, s. 2. OECD:n toimintaohjeet luovat valtioille kaksiosaisen velvoitteen, jonka mukaan niiden tulee ensinnäkin edistää vastuullista kansainvälistä liiketoimintaa mutta myös edistää yritysten panosta taloudellisen, ekologisen ja sosiaalisen kehityksen puolesta maailmanlaajuisesti.

²⁰³ OECD on julkaissut myös muita toimitusketjuja koskevia ohjaavia asiakirjoja. Tällaisia ovat esimerkiksi mineraalien hankinnan asianmukaista huolellisuutta koskevat due diligence -ohjeet vuodelta 2011. Vastaavia ohjeita on annettu myös vaate- ja jalkine-sektoria sekä maatalouden toimitusketjuja koskien. OECD on lisäksi julkaissut yleiset vastuullisen liiketoiminnan asianmukaista huolellisuutta koskevat ohjeet, jotka on osoitettu monikansallisille yrityksille täydentämään olemassa olevia ja sektorikohtaisia ohjeita.

²⁰⁴ OECD:n toimintaohjeet monikansallisille yrityksille. Vuoden 2011 tarkistus, TEM 5/2012, s. 2.

toimintaohjeissa on ihmisoikeuksien lisäksi myös ympäristö huomioitu omana itsenäisenä kokonaisuutenaan.²⁰⁵

Monikansallisten yritysten toiminnasta aiheutuvien ihmisoikeusloukkausten määrästä²⁰⁶ käy kuitenkin nopeasti selväksi, että soft law -instrumentit eivät ole onnistuneet vastaamaan toimitusketjuissa piileviin moninaiisiin ongelmiin. Erilaisia rikkomuksia esiintyy usein erityisesti sellaisissa globaaleissa toimitusketjuissa, joissa isäntämailla on heikot oikeudelliset instituutiot ja joissa valtio ei kykene sääntelemään kolmansia osapuolia.²⁰⁷ Kun monikansalliset soft law -instrumentit eivät ole auttaneet ihmisoikeusloukkausten kitkemisessä, vaikuttaisi vielä epätodennäköisemmältä, että ne ratkaisisivat epäsuoria ympäristöön liittyviä ongelmia.

Globaalien arvoketjujen sääntelyn vaikeus liittyy suoraan laajempaan haasteeseen säännellä yrityksiä globalisoituneessa maailmassa.²⁰⁸ Globaalit arvoketjut asettavatkin suuria haasteita etenkin yhtiöoikeudelle ja hallinnolle niin kansallisesti kuin kansainvälisestikin.²⁰⁹ Sääntelyn ulottaminen tuotteen ominaisuuksista tuotantoprosessin laatuun ei ole yksinkertaista. Kyse on paitsi poliittisesta herkkyydestä, myös suvereniteetista ja valtioiden välisten suhteiden perusrakenteista, joiden puitteissa toisten valtioiden oikeudenkäyttöalueelle ulottuviin suoriin sääntelytoimiin suhtaudutaan usein torjuvasti. Näiden seikkojen vuoksi usein on esitetty, että ylikansallisen tuotannon sääntely tulisi olla yksityisten toimijoiden hartioilla. Kuten kuitenkin on huomattu, nämä lähestymistavat eivät ole osoittautuneet riittäväksi sirpaloituneen tuotannon aiheuttamien ongelmien näkökulmasta.²¹⁰ Arvoketjujen kasvava merkitys kansainvälisessä liiketoiminnassa on johtanut sääntelyaukkoon – on epäonnistuttu tarjoamaan mekanismeja,

---

²⁰⁵ OECD:n Toimintaohjeet, VI. Toimintaohjeiden mukaan yritysten tulisi toimintamaidensa lakien, asetusten ja hallinnollisten käytäntöjen sekä kansainvälisten sopimusten, periaatteiden ja tavoitteiden puitteissa pyrkiä suojelemaan ympäristöä sekä kansanterveyttä, varmistamaan yleinen turvallisuus ja muutoinkin toimia kestävän kehityksen tavoitteita edistäen.

²⁰⁶ Esimerkiksi International Trade Union Confederationin mukaan noin 116 miljoonaa ihmistä työskentelee yhä ”piilotyövoimana” alihankintaketjuissa noin 50 maailman suurimmalle yritykselle. Ks. Terwindt et al. s. 264.

²⁰⁷ Sartafy 2015, s. 425.

²⁰⁸ Nolan 2017, s. 43.

²⁰⁹ Villiers 2018, s. 143.

²¹⁰ Salminen ja Rajavuori 2019, s. 393.

joilla estettäisiin yritysten osallistuminen esimerkiksi ihmisoikeusloukkauksiin, työvoimariistoon ja ympäristön pilaantumiseen.²¹¹

Kun soft law -instrumentit eivät ole onnistuneet vastaamaan sääntelytarpeeseen, on viime vuosien aikana alkanut esiintyä lukuisia yrityksiä säännellä arvoketjuja.²¹² Erityisesti huolellisuusvelvoitetta ja raportointivaatimuksia johtoyrityksiltä edellyttävä lainsäädäntö tietyillä aloilla vaikuttaa kehittyvään ymmärrykseen siitä, mitä toimia yrityksiltä saatetaan vaatia ihmisoikeusloukkausten ehkäisyn ja vähentämisen suhteen.²¹³ Tällaiset lait, jotka edellyttävät yrityksiltä vastuuta niiden arvoketjuista, haastavat perinteistä yhtiöoikeutta, joka edustaa rajoitettua vastuuta ja toimijoiden erillisyyttä. Tällaisilla laeilla pyritään saavuttamaan laajempi ja nykyaikaisempi käsitys sen määrittelystä, mitkä toimitusketjun yritykset voitaisiin ymmärtää kuuluvan konserniin.²¹⁴ Seuraavaksi käsitellen tällaisia yritysvastuulakeja mahdollisena toimitusketjuja sääntelevänä ratkaisuna. Tarkastelen niiden perustoimintamallia ja luon katsauksen muiden valtioiden viimeaikaisiin yritysvastuulakeihin. Pohdin myös sitä, millaisia vaateita toimivalla yritysvastuulailta on, jotta se voisi vastata arvoketjujen vastuuongelmiin – erityisesti ympäristöön ja ilmastoon liittyen.

4.1.2 Mallia muista yritysvastuulaeista

Lakia on pidetty usein vapaaehtoisia periaatteita tehokkaampana keinona välttää ja vähentää ihmisoikeus- ja ympäristöriskejä.²¹⁵ Kuten monissa muissa valtioissa, myös Suomessa on herätty ajamaan yritysvastuulainsäädäntöä. Vuonna 2019 Marinin hallituksen hallitusohjelmaan kirjattiinkin tavoite yritysvastuulain säätämisestä²¹⁶, joka perustuisi yrityksille asetettavaan niin kotimaista kuin ulkomaista toimintaa koskevaan

---

²¹¹ Villiers 2018, s. 143.

²¹² Villiers 2019, s. 551.

²¹³ Nolan 2018, s. 71.

²¹⁴ Nolan 2017, s. 44.

²¹⁵ Ks. esim. Kehityspoliittisen toimikunnan lausunto työ- ja elinkeinoministeriölle yritysvastuulakia koskevasta oikeudellisesta selvityksestä <https://www.kehityspoliittinentoimikunta.fi/wp-content/uploads/sites/27/2020/10/kpt-yritysvastuulakilausunto-tyo-ja-elinkeinoministeriölle-30.9.pdf>

²¹⁶ Näkyvään osaan yritysvastuulain tavoittelemisessa on noussut erityisesti Finnwatchin käynnistämä #ykkösketjuun-kampanja, joka pyrki saamaan Suomeen kansallisen yritysvastuulakia. Ks. <https://finnwatch.org/fi/teemat/645-yritysvastuulaki>.

huolellisuusvelvoitteeseen.²¹⁷ Vastuullista toimintaa edellyttävä lainsäädäntö pyrki asianmukaisen huolellisuuden periaatteen mukaisesti ehkäisemään niitä haittavaikutuksia, jotka kohdistuvat ihmisoikeuksien toteutumiseen tai ympäristöön.

Sääntelymuotona yritys vastuulait ovat levinneet nopeasti, eikä niiden tarjoamaa uudenlaista näkymää ylikansallisen tuotannon sääntelyn kehityksessä voi vähätellä, vaikka ne ovatkin vain yksi osa laajempaa arvoketjujen sirpaloitumista sääntelevää liikettä.²¹⁸ Yritys vastuulait ovat kansallisia instrumentteja, joilla on selkeä logiikka: saada yritykset tunnistamaan ja hallinnoimaan niiden ylikansallisten arvoketjujen ihmisoikeus-, ympäristö- ja muita riskejä. Pohjimmiltaan ne voidaan ymmärtää kansallisen lainsäätäjän keinona läpivalaista ylikansallisten arvoketjujen toimintaa, ehkäistä niiden tuotannossa ilmeneviä väärinkäytöksiä ja edellyttää johtoyrityksiltä vastuullista arvoketjun hallintaa. Käytännössä yritys vastuulait asettavat johtoyritykselle selonottovelvollisuuden, minkä lisäksi niiden ydinsisältönä on myös velvoittaa yritykset tiedottamaan eri toimijoille arvoketjunsä riskiestä ja niiden hallinnan menettelyistä.²¹⁹

Lakeja, jotka velvoittavat yrityksiä antamaan tietoja niiden arvoketjujen ylikansallisista kytkennöistä ja vaikutuksista, on säädetty viime vuosien aikana ainakin Yhdysvalloissa, Ranskassa, Isossa-Britanniassa ja Australiassa. Nämä lait poikkeavat toisistaan monessakin kohdassa jo pelkästään aineelliselta soveltamisalaltaan – esimerkiksi ensimmäisenä modernina yritys vastuulakina pidetty, vuonna 2012 voimaan tullut Kalifornian *Transparency in Supply Chains Act* koskee orjatyötä ja ihmiskauppaa²²⁰, kun taas viimeisimpiin yritys vastuulakeihin kuuluva Ranskan ”*loi vigilance*” koskee ihmisoikeuksia ja ympäristöä. Esimerkkejä erilaisista aineellisista soveltamisaloista ovat myös esimerkiksi Ison-Britannian *UK Bribery Act*, joka

---

²¹⁷ Osallistava ja osaava Suomi – sosiaalisesti, taloudellisesti ja ekologisesti kestävä yhteiskunta. Pääministeri Sanna Marinin hallituksen ohjelma 2019, kohta 3.4. Yritys vastuulain säätämistä varten työ- ja elinkeinoministeriö on hankkinut oikeudellisen selvityksen yritys vastuulaista, jossa kartoitetaan sitä, millainen yrityksille lainsäädännössä asetettava asianmukaisen huolellisuuden velvoite voisi olla.

²¹⁸ Salminen & Rajavuori 2019, s. 387.

²¹⁹ Ibid, s. 394 ja 400. Ks. myös Villiers 2018, s. 176. Tällä hetkellä tärkeimpänä menetelmänä voidaan pitää tietojen julkistamista, mutta se ei sellaisenaan Villiersin mukaan täytä tavoitteitaan kestävä liiketoiminnan edistämässä.

²²⁰ Muita yritys vastuulakeja, joiden aineellinen soveltamisala on ihmiskauppa ja orjatyö, ovat esimerkiksi *UK Modern Slavery Act Section 54 2015*, *Australia Modern Slavery Act 2018* sekä *New South Wales Modern Slavery Act 2018*.

koskee lahjontaa ja korruptiota, sekä EU:n vuoden 2017 konfliktimineraaliasetus, joka koskee nimensä mukaisesti konfliktimineraaleja.

Merkittäviä eroja yritysvastuulakien välillä ympäri maailman on myös niiden henkilöllisessä soveltamisalassa. Suuri osa yritysvastuulaeista rajaa henkilöllistä soveltamisalaansa vain tietyt taloudelliset raja-arvot ylittäviin yrityksiin. Esimerkiksi *California Transparency in Supply Chains Act* koskee vain niitä Kaliforniassa liiketoimintaa harjoittavia valmistajia tai jälleenmyyjiä, joiden bruttotulot ylittävät 100 miljoonaa dollaria vuodessa.²²¹ Vastaavasti Ranskan ”*loi vigilance*” soveltuu vain Ranskassa rekisteröityihin yhtiöihin, joilla on joko kahden peräkkäisen tilikauden ajan ollut vähintään 5000 työntekijää yhtiössä tai sen Ranskaan rekisteröidyissä tytäryhtiöissä, sekä sellaisiin yhtiöihin, joilla on vähintään 10 000 työntekijää yhtiössä tai sen Ranskaan tai muihin maihin rekisteröidyissä tytäryhtiöissä.²²² Toisaalta joissain tapauksissa sääntelyä on ulotettu kaikkiin mahdollisiin oikeushenkilöihin, kuten esimerkiksi *UK Bribery Act*issä, joka koskee kaikkia Ison-Britannian alueella toimivia yrityksiä. Tällainen laaja henkilöllinen soveltamisala on kansainvälisessä soft law -sääntelyssä yleensä lähtökohtana, ja esimerkiksi YK:n ohjaavat periaatteet koskevat lähtökohtaisesti yrityksiä niiden koosta, sijainnista, toimialasta, rakenteesta tai omistuksesta riippumatta.²²³

Eroja on myös siinä, miten eri yritysvastuulait käsitteellistävät arvoketjun, ja mitä velvollisuuksia sääntely yrityksille asettaa suhteessa niihin. Esimerkiksi Sveitsin vastaehdotus on säädöstyyppiltään tiedonantovelvollisuuden perustava ja asettaa yrityksille velvoitteen julkistaa raportti asianmukaiseen huolellisuuteen liittyvän velvollisuuden noudattamisesta vuosittain.²²⁴ Huolellisuusvelvoite kattaisi vastaehdotuksen mukaan konsernin liiketoiminnan ja toimitusketjun, mutta vastuun osalta se kattaisi vain konsernin liiketoiminnan niin, että se

---

²²¹ *California Transparency in Supply Chains Act* Section 1714.43. Samoin esimerkiksi Sveitsin vastaehdotus soveltuisi vain tietyt taloudelliset raja-arvot ylittäviin yrityksiin niin, että laki velvoittaisi sellaisia yrityksiä, joilla täytyisivät kahden peräkkäisen tilikauden aikana vähintään kaksi seuraavista edellytyksistä: 1) taseen loppusumma on vähintään 40 miljoonaa Sveitsin frangia; 2) myynti on vähintään 80 miljoonaa Sveitsin frangia ja 3) palveluksessa on keskimäärin vähintään 500 henkilöä. Raja-arvojen soveltamiseen olisi kuitenkin poikkeus: asianmukaisen huolellisuuden velvoite soveltuisi sellaisiin yrityksiin, joiden kohdalla raja-arvot eivät ylity, mutta joiden toimialaan liittyy erityinen riski ihmisoikeuksien ja ympäristön suojelemiseksi tarkoitettujen määräysten rikkomisesta.

²²² On arvioitu, että laki soveltuisi noin 150-300 yritykseen, mutta että lain piiriin välillisesti joutuvien yritysten määrä olisi kuitenkin huomattavasti suurempi. Ks. Helminen, Alenius, Walta & Donner 2020, s. 36.

²²³ YK:n ohjaavat periaatteet, periaate 14.

²²⁴ Sveitsin vastaehdotus artikla 716a.

olisi vahingonkorvausvelvollinen vain määräysvallassaan olevista yrityksistä. Määräysvaltaa ei kuitenkaan syntyisi pelkästään sillä perusteella, että yritys on taloudellisesti riippuvainen toisesta. Ranskan ”*loi vigilance*” on myös tiedonantovelvollisuuteen perustuva säädös, ja se velvoittaa yritystä tekemään vuosittain huolellisuusselvityksen, jossa konsernin ja sen toimitusketjujen ihmisoikeus- ja ympäristöriskejä sekä niiden hallinta- ja seurantamekanismeja kartoitetaan. Velvollisuuden kohteena on lähinnä konsernin oma liiketoiminta, mutta se myös huomioi alihankkijat ja toimittajat, joihin konserniyhtiöllä on vakiintunut kaupallinen suhde.²²⁵

Vielä yritysvastuulakien tyyppejä voidaan jaotella sen mukaan, millaisen seurauksen ne asettavat velvollisuuden täyttämättä jättämisestä. Esimerkiksi ”*loi vigilancesa*” sanktiomekanismit ovat puhtaasti siviilioikeudellisia, ja velvoitteen täyttämättä jättämisestä voidaan asettaa täytäntöönpanovelvoite tai määrätä sakko, kun taas esimerkiksi *Dodd-Frank Actin* mukaan väärän tai harhaanjohtavan tiedon antaminen voi johtaa vahingonkorvausvelvollisuuteen. Esimerkkejä on myös sääntelystä, joka ei aseta velvollisuuden täyttämättä jättämisestä lainkaan seurauksia. Tällainen on muun muassa Sveitsin vastaehdotus.²²⁶

Vaikka yritysvastuulakien perustoimintamalli on selkeä, on niiden välillä huomattavia eroja siis ainakin säädöspohjan, henkilöllisen ja aineellisen soveltamisalan, arvoketjujen määritelmien sekä selonotto- ja tiedonantovelvollisuuksien sisältöjen suhteen. Tällaiset erot säädösten välillä voivat olla hyvin merkityksellisiä, sillä ne saavat aikaan sen, että yritykset tarkastelevat arvoketjujaan hyvin eri tavoin ja johtavat siksi yrityksiä erilaisiin arvoketjujen hallinnan sääntelymalleihin. Yritysvastuulakien käsitteellinen eriparisuus on osoittanut niiden sääntelytekniikoiden haurauden ja nuoren iän. Lisäksi niiden toimintalogiikka on herättänyt kysymyksiä erityisesti sääntelyn toimivuudesta ja sen tulevaisuudesta.²²⁷ Vastaavasti yritysvastuulakien ongelmaksi on nähty, että ne ovat liian joustamattomia reagoidakseen yritysvastuun käytäntöjen kehitykseen, eivätkä ne välttämättä aina sovellu samansisältöisinä erikokoisiin ja eri toimialoilla toimiviin yrityksiin.²²⁸

---

²²⁵ Loi vigilance, artikla 1.

²²⁶ Ks. Salmisen ja Rajavuoren, 2019, laatima yritysvastuulakien vertailutaulukko s. 416-417.

²²⁷ Salminen & Rajavuori 2019, s. 412.

²²⁸ Momsen & Schwarze 2018, s. 590.

Huolimatta siitä, että oikeudellisten normien luonti on haasteellista, on yritysvastuulakien kehityksessä potentiaalia kehittää vahvoja standardeja raportointiin ja ihmisoikeusvelvoitteisiin, jotka edelleen voivat olla aikaansaamassa positiivista muutosta.²²⁹ Vertailua yritysvastuulakien välillä kannattaa tehdä, sillä se auttaa havainnollistamaan sääntelyteknisten ratkaisujen monimuotoisuutta.²³⁰ Esimerkiksi Ranskan ”loi vigilance” herätti valmisteluvaiheessaan paljon keskustelua ja sitä pidettiin kompromissiratkaisuna, mutta kokonaisuudessaan säädös on varsin edistyksellinen laki.²³¹ Muun muassa Saloranta on ennustellut, että lain soveltamisesta saadut kokemukset palvelevat suomalaisen yritysvastuulain yksityiskohtia mietittäessä.²³²

4.2 Edellytykset toimivalle yritysvastuulaille

4.2.1 Oikeudellinen käsitteellistäminen

4.2.1.1 Asianmukaisen huolellisuuden velvoite

Kun soft law ei ole vastannut toimitusketjujen vastuuongelmiin, ja olemassa olevat yritysvastuulait vaikuttavat olevan vielä jossain määrin hauraita, herää kysymys siitä, millainen toimivan ja ulkoistetut päästöt huomioivan yritysvastuulain tulisi olla. Kaikkia laille asettuvia vaateita tässä ei liene mahdollista käsitellä, mutta nostan esiin seikkoja, joita toimivan ja päästöt huomioivan yrityslain vähintään tulisi huomioida. Ensimmäisenä yritysvastuulain rakennusosana lienee ainakin asianmukaisen huolellisuusvelvoitteen asettaminen sekä sen määrittäminen.²³³

---

²²⁹ Nolan 2018, s. 76.

²³⁰ Salminen & Rajavuori 2019, s. 400. Eroja yritysvastuulakien välillä voi olla myös esimerkiksi siinä, perustuuko yritysvastuulaki arvopaperimarkkinasääntelyyn vai rikosoikeuteen, määritteleekö se johtoyrityksen aseman arvoketjuun nähden tarkasti vai laveasti, ja keskittyykö se enemmän konserniperustaisiin arvoketjuihin, vai huomioiko se myös sopimuserustaiset arvoketjut.

²³¹ Ks. esim. Cossart, Chaplier & Beau de Lomenie 2017, s. 318.

²³² Saloranta 2018.

²³³ Esim. KPT on kiirehtinyt yritysvastuulakia, joka velvoittaisi suomalaisia yrityksiä noudattamaan asianmukaista huolellisuutta myös Suomen ulkopuolella ja vähentäisi näin haitallisia ympäristö- ja ihmisoikeusvaikutuksia. Ks. <https://www-edilex-fi.ezproxy.utu.fi/uutiset/65921?allWords=yritysvastuulaki&offset=1&perpage=20&sort=relevance&searchSrc=1&advancedSearchKey=1021466>

Mallia asianmukaiselle huolellisuudelle voi hakea ainakin OECD:n ohjeista sekä YK:n ohjaavista periaatteista. OECD on asianmukaista huolellisuutta koskevissa ohjeissaan määritellyt asianmukaisen huolellisuuden tarkoittavan prosessia, joka yritysten tulee toteuttaa, jotta ne voisivat tunnistaa, ehkäistä ja lieventää todellisia ja mahdollisia haitallisia vaikutuksia omissa toiminnoissaan, toimitusketjuissaan sekä muissa liiketoimintasuhteissaan sekä selvittää, miten niihin puututaan. Ohjeiden mukaan prosessin tueksi yritysten tulisi pyrkiä ottamaan vastuullinen liiketoiminta osaksi käytäntöjä ja hallintajärjestelmiään sekä korjaamaan sellaiset haitalliset vaikutukset, jotka se on aiheuttanut tai joiden syntymiseen se on myötävaikuttanut.²³⁴

YK:n ohjaavat periaatteet määrittelevät asianmukaista huolellisuutta hyvin samansisältöisesti. Niiden mukaan asianmukaisella huolellisuudella toimivien yritysten tulisi ensinnäkin tunnistaa ja arvioida kaikki todelliset tai mahdolliset kielteiset ihmisoikeusvaikutukset, joihin yritykset saattavat olla osallisina joko oman toimintansa tai liikesuhteidensa seurauksena. Yritysten tulisi myös ehkäistä ja lieventää tällaisia kielteisiä vaikutuksia ja varmistua siitä, että kielteisiin vaikutuksiin puututaan seuraamalla toimenpiteiden tehokkuutta. Lisäksi yritysten tulisi tiedottaa siitä, miten ne ovat puuttuneet toimintansa ihmisoikeusvaikutuksiin sekä hyvittää aiheuttamansa kielteiset vaikutukset.²³⁵ Niin YK:n ohjaavien periaatteiden kuin OECD:n toimintaohjeiden mukaan asianmukainen huolellisuus koostuu useasta eri prosessista ja on jatkuvaa, reagoivaa ja muuttuvaa. Yritysten tulisi OECD:n ohjeiden mukaan myös pyrkiä aina parantamaan prosessejaan ja järjestelmiään, jotta haittavaikutuksia voitaisiin ehkäistä ja niihin voitaisiin puuttua.

---

²³⁴ OECD:n asianmukaisen huolellisuuden ohjeet vastuulliseen liiketoimintaan, s. 15. OECD:n ohjeissa asianmukaisen huolellisuuden velvoitteen ominaispiirteisiin on katsottu kuuluvan olennaisesti sen ennaltaehkäisevä luonne. Huolellisuuden tarkoitus on nimenomaan ehkäistä ihmisiin, ympäristöön tai yhteiskuntaan kohdistuvien haitallisten vaikutusten syntymistä, ja jos yrityksen osallisuutta haittavaikutusten syntyyn ei voida välttää, tulisi velvoitteen saada yritys lieventämään niistä sekä ehkäisemään niiden toistuminen uudelleen. Toisekseen asianmukaiselle huolellisuudelle ominaista on sen tilannesidonnaisuus ja riskiperusteisuus. Tämä tarkoittaa, että yrityksen toimenpiteet tulee suhteuttaa haitallisten vaikutusten vakavuuteen ja todennäköisyyteen, jolloin haittavaikutuksen ollessa vakavampi ja todennäköisyydeltään suurempi, myös huolellisuuden tulee olla laajamittaisempaa. Samoin jos ei ole mahdollista käsitellä kaikkia yrityksen havaitsemia vaikutuksia kerralla, tulee toimenpiteiden järjestys priorisoida haittavaikutuksien vakavuuden ja todennäköisyyden perusteella. Näin silloin kun tärkeimmät vaikutukset on tunnistettu ja käsitelty, siirtyisi yritys käsittelemään vähemmän merkityksellisiä vaikutuksiaan.

²³⁵ YK:n ohjaavat periaatteet, periaatteet 18-22.

4.2.1.2 Arvoketjut

Sen lisäksi, että yritys vastuulain tulisi asettaa yritykselle huolellisuusvelvoite²³⁶, tulisi sen myös piirtää tarkempi kuva arvoketjuista ja johtoyrityksistä, sillä niiden käsitteellistäminen tällä hetkellä on yritys vastuulakien huomattavimpia ongelmia. Salmisen ja Rajavuoren artikkelia seurailleen nostankin tässä osiossa esiin kolme oikeudellista käsitteellistämistä kaipaavaa seikkaa: arvoketjun, johtoyrityksen sekä riittävän tehokkaan hallinnan. Usein yritys vastuulakien välillä on merkittävästi vaihtelua arvoketjun määritelmien, johtoyrityksiä koskevan kattavuuden ja lakien perustamien velvollisuuksien suhteen.²³⁷

Ensinnäkin mahdollisesti sovellettavien sääntelyrakenteiden kannalta on tärkeää se, miten ne käsitteellistävät arvoketjuja.²³⁸ Oikeudellisten sääntelyinstrumenttien eri vaateita määriteltäessä tulee ensimmäisenä huomioida toimitusketjujen monimutkaisuus ja se, kuinka tällainen monimutkaisuus vaikeuttaa kansallisten lakien implementointia. Globaalit arvoketjut käsittävät usein monia eri tason toimittajia, ja niitä saattaa olla vaikeaa jäljittää ja säännellä. Kuten OECD:n ohjeissa monikansallisille yrityksille on ilmaistu, monikansalliset yritykset ovat kehittyneet kattamaan laajan valikoiman liiketoimintajärjestelyjä ja organisaatiomuotoja. Edelleen strategiset liittoumat ja läheisemmät suhteet toimittajiin ja urakoitsijoihin hämärtävät yleensä yrityksen rajoja.²³⁹ Usein yhtiöt myös nojautuvat paljolti vain ensimmäisen tason toimittajiinsa niin, että toisen tason toimittajien tunnistaminen ja tarkastaminen jää ensimmäisen tason toimittajien hartioille. Kun ketjut voivat käsittää monia tasoja, ja yhtiöt

---

²³⁶ Salorannan mukana huolellisuusvelvoitteella on merkitystä myös näyttökysymysten osalta. Esimerkiksi Ranskan yritys vastuulaissa ei ole käänteisen todistustaakan vaatimusta, joka edellyttäisi, että vahingonaiheuttajan pitää pystyä osoittamaan tuottamuksen puute, eli se, että yritys on noudattanut riittävää huolellisuutta. Esimerkiksi Sveitsin vastuullinen yritystoiminta -aloitteeseen tällainen käänteinen näyttötaakka puolestaan sisältyy. Jos tällaista säännöstä ei ole, on kantajien vaikeaa osoittaa suoraa syy-seuraussuhdetta yrityksen toiminnan ja aiheutuneen vahingon välillä, mikäli yritys kieltäytyy luovuttamasta todistusaineistoa. Jos käännettyä todistustaakkaa ei sisällytetä suomalaisen yritys vastuulakiin, olisi Salorannan mukaan syytä edellyttää yritykseltä korostettua huolellisuusvelvoitetta. Korostuneella huolellisuusvelvollisuudella viitataan siihen, että vaikka vastuu perustuu tuottamukseen, huolelliselle toiminnalle asetettava vaatimustaso on mitoitettu korkeaksi. Tällöin vahingonkärsijän suojaa on haluttu vahvistaa, mutta vastuuta ei ole kuitenkaan tehty kokonaan tuottamuksesta riippumattomaksi, ks. esim. Hemmo 2005, s. 36. Erityisesti suuren vahinkoriskin sisältävän toiminnan suhteen Saloranta esittää pohdittavaksi ankaraa vastuuta, kuten Suomen laissa usein on säädettykin.

²³⁷ Salminen & Rajavuori 2019, s. 411.

²³⁸ Villiers 2018, s. 176. Ks. myös Salminen & Rajavuori 2019, s. 402, joiden mukaan yritys vastuulaissa arvoketjun määritelmä ei ole vakiintunut. Tällainen määritelmällinen kirjavuus viestii sääntelyn haastavuudesta, vaikka pääsääntöisesti kansalliset lainsäätäjät ymmärtävätkin sääntelyn voivan kohdistua periaatteessa mihin tahansa arvoketjuun kytkeytyvään organisaation riippumatta sen sijainnista. Lähtökohtaisesti yritys vastuulait näkevätkin arvoketjut ylikansallisina.

²³⁹ TEM raportteja 5/2012, OECD:n toimintaohjeet monikansallisille yrityksille, Vuoden 2011 tarkistus, s. 8.

paikantavat usein vain ensimmäisen tason toimittajat, eivät muiden tasojen toimijat tule näkyviksi.²⁴⁰

Sääntelyä vaikeuttava lisähaaste on vielä se, että toimitusketjut voivat olla melko epävakaita ja niiden toiminta voi olla melko ennustamatonta myös saman toimialan sisällä. Tämä tekee toimitusketjuista haavoittuvia poliittiselle epävakaudelle, teknologisille muutoksille ja lain uusille vaatimuksille. Erilaiset muuttuvat olosuhteet saavat edelleen aikaan toimitusketjujen dynaamisen luonteen, mikä puolestaan aiheuttaa sen, että kattavaa listaa hankkijoista ja alihankkijoista voi olla vaikeaa pitää yllä. Monet toimittajat saattavatkin kilpailupaineiden ja hintamuutosten seurauksena ulkoistaa oman toimintansa alihankintana sellaisille yrityksille, jotka eivät ole suoraan sidoksissa ostajaan, ja joihin voi kuulua pieniä yrityksiä ja epävirallisia toimijoita. Sääntelyn tulisi siis ottaa huomioon se, että monen johtoyrityksen toimintaa saatetaan harjoittaa sellaisilla alueilla, jotka eivät kuulu niiden kotivaltioiden lainkäyttöpiiriin, ja että monilla yrityksillä voi olla jopa houkutus siirtää toimitusketjujaan pois säännellyiltä alueilta. Toimintaa saatetaan myös usein siirtää sellaisiin kehittyviin maihin, joissa ei ole riittävästi resursseja tai rakenteita tehokkaaseen sääntelyyn.²⁴¹

Jotta arvoketjujen sääntely olisi tehokasta, on oleellista myös se, että niiden oikeudellinen käsitteellistäminen kattaisi sekä konserni- että sopimusrakenteiset organisaatiot. Tämä on erityisen tärkeää, sillä merkittävä osa tuotannosta tapahtuu sopimusketjujen ympärille rakentuneissa toimittajaverkostoissa. Askelia pitäisikin käsitykseni mukaan ottaa eteenpäin esimerkiksi Ranskan ”*loi vigilance*sta” tässä suhteessa, sillä siinä merkitykselliseksi arvoketjuiksi muodostuu ainoastaan konserniin kuuluvat toimittajat sekä ne alihankkijat ja toimittajat, joihin konserniyhtiöllä on ”vakiintunut liiketaloudellinen suhde”.²⁴² Perinteisesti tällaisella doktriinilla puolestaan on tarkoitettu suhdetta, joka ei ulotu kaksiasianosaisuuden ulkopuolelle.

---

²⁴⁰ Ks. Villiers 2018, s. 146. Kun esimerkiksi jäljitetään konfliktimineraalien lähdeä, on usein alkuperäisen kaivoksen ja lopullisen tuotteen välillä ainakin seitsemän tai kahdeksan tasoa. Villiers viittaa teknologiayhtiö Philipsin työntekijän lausuntoon, jossa tämä oli kertonut, että elektronisten komponenttien toimitusketju voi helposti olla jopa 50-tasoinen, eivätkä monet toimittajista tarjoa tietoa kuin ainoastaan vähän tai ei lainkaan. Kun kerroksia on näin monta, voi olla hyvinkin vaikeaa tunnistaa kaikki toimittajat, saati huolehtia asianmukaisesta huolellisuudesta.

²⁴¹ Villiers 2018, s. 147.

²⁴² *Loi vigilance*, artikla 1.

4.2.1.3 Johtoyritys

Toisekseen toimivan ja tuotantovastuukysymyksiin vastaavan yritys vastuulain tulisi oikeudellisesti käsittää johtoyritys. Siitä huolimatta, että yritys vastuulakien pääimmäisenä sääntelykohteena on arvoketju, keskittyy sääntely kuitenkin paljolti arvoketjun johtoyritykseen, jolta edellytetään riittävän tehokasta hallintaa.²⁴³ Kuten eri valtioiden yritys vastuulait osoittivat, määritellään johtoyritys eri tavoin, ja monissa niistä henkilöllinen soveltamisala on rajattu ainoastaan tietyt taloudelliset raja-arvot ylittäviin yrityksiin.²⁴⁴ Kuitenkin kansainvälisen soft law -sääntelyn lähtökohtana on laaja henkilöllinen soveltamisala, ja esimerkiksi YK:n ohjaavat periaatteet koskevat lähtökohtaisesti yrityksiä riippumatta esimerkiksi niiden koosta, sijainnista tai toimialasta. Vaikka esimerkiksi Ranskan yritys vastuulaki kattaakin ihmisoikeudet kokonaisuudessaan koskien sektorikohtaisuuden sijaan kaikkia Ranskaan rekisteröityjä tai siellä toimintaa harjoittavia yrityksiä, on ongelmallista silti se, että laki koskee vain suurimpia yrityksiä. Jotta suomalainen yritys vastuulaki olisi YK:n ohjaavien periaatteiden mukainen ja sen käytännön vaikutus olisi mahdollisimman laajaa, tulisi sen koskea myös pieniä ja keskisuuria yrityksiä, jos niiden toiminta kattaa erityisiä vakavia ihmisoikeus- ja ympäristöriskejä.²⁴⁵

4.2.1.4 Riittävän tehokas hallinta

Vielä kolmanneksi merkityksellistä on se, miten yritys vastuulaki käsitteellistää riittävän tehokkaan hallinnan. Siinä missä arvoketjun tehokas hallinta on perinteisesti korostanut johtoyrityksen taloudellista tehokkuutta ja lopputuotteen laadun takaamista, on selväksi käynyt, että nykyään tehokas hallinta koskettaa myös tuotannon kestävyyttä ja eettisyyttä. Kun yritys vastuulait kohdistuvat siihen, miten ylikansallisen arvoketjun tuotantoprosessin olosuhteita voidaan hallita ja säännellä, on mahdollista hahmottaa yritys vastuulait omana sääntelylohkoon. Puhuttaessa arvoketjun riittävän tehokkaasta hallinnasta on kyse paljolti yritys vastuulakien perustamasta selonotto- ja tiedonantovelvollisuuksista, jotka edellyttävät yrityksiä avaamaan arvoketjujensa rakennetta. Suurimmassa osassa yritys vastuulakeja

---

²⁴³ Salminen & Rajavuori 2019, s. 405.

²⁴⁴ Ks. esim. *Australia Modern Slavery Act 2018*, Section 5(1), jonka mukaan velvollisuus julkaista ”modernia” orjuutta koskeva selvitys on vain yrityksillä, joiden liikevaihto on vähintään 100 miljoonaa Australian dollaria tilikaudessa.

²⁴⁵ Saloranta 2018. Myös esimerkiksi Kehityspoliittinen toimikunta on todennut, että se ulottaisi lain koskemaan yritys muodosta, toimialasta tai toimintaympäristöstä riippumatta niin suuryrityksiä kuin pieniä ja keskisuuria yrityksiä, joiden toiminnassa on ihmisoikeus- ja ympäristöriskejä.

yrityksille on asetettu pääpiirteissään yhtenevä velvollisuus ottaa selvää ja antaa tietoja paitsi yrityksen rakenteesta ja liiketoiminnasta myös toimitusketjusta, niiden riskeistä ja riskienhallinnasta. Usein kuitenkin ne jättävät keskeiset määritelmät ja edellytettyjen tietojen luonteen johtoyritysten omien raportointikäytäntöjen varaan.²⁴⁶

Arvoketjujen riittävän tehokkaassa hallinnassa toinen huomionarvoinen seikka liittyy ostajien ja toimittajien väliseen voimasuhteeseen. Tämä tulisi huomioida yritysvastuulakien suunnittelussa, jotta ne voisivat olla tehokkaita. Arvoketjujen typologioiden ymmärtäminen ja kehittäminen voisivat auttaa tuotantoketjujen hallintadynamiikan ymmärtämisessä. Aiemmin luvussa kaksi tarkastelin erilaisia arvoketjun hallinnan mekanismeja, ja Gereffin, Humphreyn ja Sturgeonin arvoketjujen hallinnan teoria osoitti, että niitä voi olla useita ja ne ovat keskenään erilaisia. Kun esimerkiksi yrityksellä on korkea määräysvalta suorien toimittajiensa suhteen ja valta vaihtaa toimittajaa, se voi seurata ja vaikuttaa helpommin niiden toimintaan. Se voi myös pitkin toimitusketjuaan painostaa toimittajiaan tehokkaammin ja hyötyä kerrannaisvaikutuksesta, jolloin ostajien vaikutus toimittajiin pakottaisi alihankkijat toimimaan vastuullisella tavalla. Johtoyritykset pystyvät siten paremmin esimerkiksi koordinoimaan, välittämään ympäristö- ja ihmisoikeusnormeja sekä huolehtimaan asianmukaisesta huolellisuusvelvoitteesta toimitusketjuissaan. Jos puolestaan johtoyrityksillä ei ole sellaista valtaa, jolla ne voisivat ylläpitää ”vangitsevaa” hallintaa toimittajiinsa, tai jolla ne eivät pysty välittämään kannustimia eteenpäin ketjuissaan, on niillä myös enemmän vaikeuksia huolehtia asianmukaisesta huolellisuudesta niissä.²⁴⁷ Jotta yritysvastuulaeissa voitaisiin hahmottaa paremmin tällaista tehokasta hallintaa, edellyttää sirpaloituneen ja globalisoituneen tuotannon ymmärtäminen perinteisestä sopimuskäsityksestä riippumatonta hahmottamismetodologiaa, joka auttaisi havainnollistamaan eri sopimusten välisiä suhteita.

4.2.2 Ilmasto ja ympäristö

Vastatakseen arvoketjujen ilmastovastuuongelmiin yritysvastuulain tulisi aineelliselta soveltamisalaltaan luonnollisesti kattaa ihmisoikeuksien lisäksi myös ympäristön. Ympäristön puolestaan tulisi käsitteenä kattaa myös ilmasto. Tällä hetkellä kuitenkin esimerkiksi suomalaista yritysvastuuta koskeva lainsäädäntöhanke on lähtenyt liikkeelle sosiaalisen

---

²⁴⁶ Salminen & Rajavuori 2019, s. 407-410.

²⁴⁷ Sartafy 2015, s. 432.

vastuun ulottuvuudesta ympäristövastuun jäädessä kevyemmälle tarkastelulle. Ympäristövastuut ovat oman kokonaisuutensa muodostava yritysvastuulainsäädännön osa, johon tulisi syventyä erikseen.²⁴⁸

Esimerkki yritysvastuulaista, jonka aineellinen soveltamisala kattaa ympäristön, on Ranskan ”*loi vigilance*”, joka asettaa ihmisoikeuksien lisäksi ympäristöä koskevan asianmukaisen huolellisuuden veloitteen. Kyseisessä laissa ympäristöä koskeva huolellisuusvelvoite on ilmaistu johtoyritykselle asetettuna huolellisuussuunnitelmana. Myös Sveitsin parlamentin vastaehdotus hylättyyn kansalaisaloitteeseen kattaa soveltamisalaltaan ympäristön, ja sen asettama huolellisuusvelvoite on Sveitsin ratifioimien kansainvälisten velvoitteiden mukainen.²⁴⁹ Samoin yksi merkittävimmistä alueellisista yritysvastuulaeista, Euroopan unionin raportointidirektiivi, koskee ihmisoikeuksien kunnioittamisen, korruption ja lahjonnan lisäksi myös ympäristöä.²⁵⁰

OECD on toimintaohjeissaan määritellyt kattavasti sitä, miten yritysten tulisi toimia suhteessa ympäristöön osana asianmukaista huolellisuutta. Ensinnäkin ohjeiden mukaan yritysten tulisi ottaa käyttöön toimintansa kannalta tarkoituksenmukainen ympäristöjärjestelmä ympäristöä koskevien tavoitteiden asettamiseksi, tietojen keräämiseksi ja seuraamiseksi. Toisekseen niiden pitäisi antaa sekä julkisuteen että työntekijöilleen riittävät tiedot yrityksen toiminnan ympäristövaikutuksista ja käydä vuoropuhelua sidosryhmien kanssa. Oleellista myös on, että yritykset arvioisivat ja huomioisivat päätöksenteossa hyödykkeiden ja palvelujen ympäristövaikutukset koko niiden elinkaaren ajalta, sekä lieventäisivät aiheutuvia negatiivisia vaikutuksia, jos ne eivät olisi kokonaan ehkäistävissä.²⁵¹

Ohjeiden mukaan yrityksen tulisi toiminnassaan myös toteuttaa kustannustehokkaita toimenpiteitä ympäristövahinkojen ehkäisemiseksi ja välttämiseksi myös sellaisissa tilanteissa, joissa täyttä tieteellistä varmuutta riskistä ei ole sekä ylläpitämään valmiussuunnitelmaa yrityksen toiminnasta aiheutuvien vakavien ympäristö- ja terveyshaittojen sekä hätätilanteiden ja onnettomuuksien estämiseksi, lieventämiseksi ja hallitsemiseksi. Kasvihuonekaasupäästöjen

---

²⁴⁸ Ks. Yritysvastuuoikeuden yhdistyksen lausunto yritysvastuulain oikeudellisesta selvityksestä, jossa peräänkuulutetaan erillisen ja ympäristövastuuseen keskittyvän selvityksen teettämistä.

²⁴⁹ Buenon, 2018 s. 3, viittaus Sveitsin parlamentin vastaehdotuksen Art 716abis(6):een.

²⁵⁰ Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2014/95/EU, artikla 19 a.

²⁵¹ OECD 2011, s. 42-43.

kannalta OECD:n ohjeiden kohta 6 on oleellinen: sen mukaan yrityksen pitäisi pyrkiä jatkuvasti parantamaan yrityksen ympäristöön liittyvien toimien tasoa muun muassa omaksumalla yrityksen kaikkiin toimintoihin tehokkaaksi havaittuja teknologioita ja prosesseja; kehittämällä ja tarjoamalla sellaisia palveluita ja tuotteita, jotka eivät aiheuta tarpeettomia ympäristövaikutuksia, ovat turvallisia, vähentävät kasvihuonekaasupäästöjä, kuluttavat vain vähän luonnonvaroja ja ovat kierrätettävissä tai uudelleen käytettävissä. Ympäristöön liittyvien toimien tasoa yritysten tulisi parantaa myös tiedottamalla kuluttajille tuotteidensa ja palveluidensa ympäristövaikutuksista ja tutkimalla ja arvioimalla tapoja ympäristötehokkuuden parantamiseksi esimerkiksi kehittämällä strategioita päästöjen vähentämiseksi ja resurssien käytön tehostamiseksi.²⁵²

Näin laajaa pakollista huolellisuus- ja tiedonantovelvoitetta tuskin tullaan monessakaan kansallisessa yritysvastuulaissa kuitenkaan näkemään. Aiemmin mainituista yritysvastuusäädöksistä esimerkiksi raportointidirektiivi yksinkertaisesti velvoittaa yrityksiä sisällyttämään toimintakertomukseensa selvityksen, joka sisältää muiden seikkojen ohella yrityksen toiminnan aiheuttamien vaikutusten ymmärtämisen edellyttämässä laajuudessa tietoja vähintään ympäristöasioista sekä kertomaan niihin liittyvistä toimintaperiaatteista ja sovelletuista due diligence -prosesseista, toimintaperiaatteiden noudattamisen tuloksista ja merkittävimmistä riskeistä sekä niiden hallinnasta.²⁵³ Esimerkiksi tämä velvoite vaikuttaa jättävän yrityksen oman harkinnan varaan sen, miten yritykset hahmottavat omia ilmastovaikutuksiaan. Tällä hetkellä tutkimukset ja haastattelut ovat osoittaneet, että ilmastomuutokseen keskittyvät, itsenäiset asianmukaisen huolellisuuden prosessit ovat hyvin harvassa.²⁵⁴ Asianmukaisen huolellisuuden velvoitteen tulisi edellyttää yrityksiä laatimaan ja toteuttamaan huolellisuussuunnitelma toimista, joilla yhtiö tunnistaa ja ehkäisee toiminnastaan suoraan tai välillisesti aiheutuvia ympäristövahinkoja.

Jotta yritysvastuulait voisivat ottaa huomioon 3-luokan ulkoistetut päästöt, korostuu käsitykseni mukaan erityisesti arvoketjun käsite. Arvoketju-käsitteen tulisi ulottua myös kaksiasianosaisuuden ulkopuolelle, sillä monet suomalaiset yritykset pystyvät muussa

---

²⁵² OECD 2011, luku VI, kohdat 1-8. Lisäksi yritysten tulisi ohjeiden mukaan tarjota työntekijöille riittävää koulutusta ympäristöön ja turvallisuuteen liittyen sekä myötävaikuttaa ympäristön kannalta mielekkään ja taloudellisesti tehokkaan yhteiskuntapolitiikan kehittämiseen.

²⁵³ Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2014/95/EU, artikla 19 a.

²⁵⁴ Smit et al. 2020, s. 186.

tapauksessa ulkoistamaan vastuunsa ilmasto-ongelmista esimerkiksi Intiaan ja Kiinaan, joista tuodaan erilaisia fossiilisella energialla valmistettuja tuotteita ja palveluita lähes viidellä miljardilla eurolla vuosittain.²⁵⁵ Jotta näin ei olisi, tulisi sääntelyn kattaa myös sopimusrakenteiset arvoketjut. Yleisesti säädöksissä on Salmisen ja Rajavuoren mukaan näkynyt selkeää painetta huomioida myös sopimusperustaiset arvoketjut, mutta keskeisenä kysymyksenä yhä on se, miten sekä konserni- että sopimussuhteita käsittelevälle arvoketjulle voitaisiin määritellä oikeusvarmuuden kannalta selkeät rajat. Edelleen tämän haasteen taustalla on se, että sopimusrakenteisille arvoketjuille ei ole olemassa vakiintuneita oikeudellisia määritelmiä, toisin kuin konsernisuhteille, joille on olemassa kohtuullisen vakiintuneet määritelmät.²⁵⁶ Kuitenkin esimerkiksi Ponte on viitannut, että vaikka yksityinen ympäristöhallinta on hyvin mahdollista, ei globaaleja arvoketjuja koskeva analyysi ole vielä tyydyttävästi sisällyttänyt ympäristönäkökohtia pyrkimyksessään selittää hallintoa ja parantaa dynamiikkaa. Jotta arvoketjujen ilmastovaikutuksia koskeva sääntely voisi ottaa tuulta alleen, tulisi arvoketjujen dynamiikkaa ja ympäristöhallintaa koskevaa ymmärrystä kehittää.

Vaikka yritysvastuulaki velvoittaisikin yrityksiä tiedonantoon ja läpinäkyvyyteen, yleisesti niiden ongelmana ollut se, että ainoastaan harvat niistä sisältävät itsenäisiä taloudellisia sanktioita tiedonantovelvollisuuden laiminlyönnistä. Tämä liittyy myös suoraan päästöistä raportointiin, sillä puutteelliset sanktiomenetelmät ovat suoraan yhteydessä arvoketjujen läpinäkyvyyteen liittyviin ongelmiin. On ensinnäkin havaittu, että yritysvastuulakien edellyttämän selonotto- ja tiedonantovelvollisuuden noudattaminen on monissa tapauksissa hyvin vaikeaa tai jopa mahdotonta.²⁵⁷ Kun säädökset eivät yleensä johda tiedonantovelvollisuuden laiminlyönneistä seuraaviin sanktioihin, eivät tällaiset lait ole ohjausvaikutukseltaan välttämättä järkeviä.²⁵⁸ Käsitykseni mukaan tehokkaan,

---

²⁵⁵ Finnwatch 2019, s. 5.

²⁵⁶ Ks. Salminen & Rajavuori 2019, s. 402, joiden mukaan säädöksissä on näkynyt selkeää painetta huomioida myös sopimusperustaiset arvoketjut.

²⁵⁷ Ks. esim. Yong & Davis 2016, s. 1896-1916, joiden mukaan oli havaittu, että *Dodd-Frank Actin* kattamasta noin 1300 yrityksestä noin 80 % ei kyennyt tunnistamaan luotettavasti konfliktimineraaleja arvoketjuissaan siten, kuin laki sitä edellytti.

²⁵⁸ Salminen & Rajavuori 2019, s. 409-412. Salminen ja Rajavuori viittaavat Maresin tutkimukseen siitä, että vaikka laajaa aineistoa yritysvastuulakien vaikutuksista ei olekaan vielä ehtinyt kertyä, on varhainen tutkimusnäyttö viitannut jo siihen, ettei pelkkä raportointivetoinen arvoketjun läpinäkyvyyden parantaminen riitä tehokkaaksi sääntelystrategiaksi.

ulkoistetut päästöt huomioivan yritysvastuulain tulisi sisältää taloudellisia sanktioita ja niissä tulisi olla mahdollisuus langettaa niitä.

Riippumatta siitä, asettaako yritysvastuulaki sanktioita vai ei, voi yritysvastuulakien merkitys olla tiedonantovelvollisuuden yhteydessä johtoyritysten kanneriskiin – oli kyse sitten laajasta tai suppeammasta tiedonantovelvollisuudesta. Salmisen ja Rajavuoren mukaan kyse on siitä, voitaisiinko yritysvastuulain perustamia velvollisuuksia tai niiden seurauksena annettuja tietoja käyttää esimerkiksi arvoketjuissa tapahtuneisiin ympäristövahinkoihin liittyvissä vahingonkorvauskanteissa. Vaikka selonotto- ja tiedonantovelvollisuuteen perustuvat yritysvastuulait edellyttävät johtoyrityksiä avaamaan niiden arvoketjujen rakenteita, ne jättävät silti keskeiset määritelmät ja edellytettyjen tietojen luonteen usein johtoyritysten omien raportointikäytäntöjen varaan. Kun vielä sanktio- ja toimeenpanomekanismit ovat toistaiseksi suhteellisen kevyitä, saattaa tehokkain vastuun muoto nousta juuri vahingonkorvauskanteista.²⁵⁹

Siinä missä esimerkiksi Ranskan ”*loi vigilance*” on varsin edistyksellinen, tulisi Suomen ottaa siitä vielä askel eteenpäin. Jotta vastuuvajetta päästäisiin täyttämään, tulisi yritysvastuulain vaatia yrityksiä taloudellisten sanktioiden uhalla ottamaan selvää arvoketjujensa ympäristö- ja erityisesti ilmastovaikutuksista. Jotta ratkaisua saataisiin juuri alihankintaketjuissa piileviin päästöihin, olisi yritysvastuulain velvoitettava yritystä ottamaan selvää niin aiheuttamistaan kuin ulkoistamistaan päästöistä ja tiedottamaan niistä. Sanktioiden rinnalle voisi pohtia myös mahdollisuutta luoda yrityksille positiivisia kannustimia yritysvastuun toteuttamiseksi.²⁶⁰

---

²⁵⁹ Salminen & Rajavuori 2019, s. 410. Yritysvastuulakien lisäämä tieto arvoketjun toiminnasta ja rakenteesta voi myös ruokkia vahingonkorvauskanteita, ja toisaalta vastuusta vapautuminen voi toimia motivaattorina tehokkaalle ennaltaehkäisylle. Koska osassa yritysvastuulakeja tunnistetaan tämä, rajoittavat ne yrityksen vastuuta huolellisuusvelvoitteen täytyessä. Toiminnan huolellisuuden vaatimus esiintyy eri laeissa eri sisältöisinä, ja eri lait suhtautuvat eri tavoin siihen, mikä merkitys huolellisuusvelvoitteella on esimerkiksi vastuun kannalta. Esimerkiksi *Dodd-Frank Actin* mukaan vilpittömässä mielessä annetut tiedot estävät vahingonkorvausvelvollisuuden, kun taas Sveitsin vastaehdotuksen mukaan emoyhtiö voi joutua vastuuseen tytäryhtiön mutta ei toimittajan vakavista ihmisoikeusloukkauksista. Sen mukaan myös riittävä huolellisuus rajoittaa vastuuta. Ks. myös Saloranta, jonka mukaan Ranskan yritysvastuulaki on saanut kiitosta siitä, että se ulottaa huolellisuusvelvoitteen tytäryhtiöihin ja alihankintaketjuihin niin Ranskassa kuin ulkomaillaakin, mutta sen puitteissa vahingonkorvausoikeudellinen vastuu ei kuitenkaan ulotu sinne mihin yritys ei voi huolellisuusvelvoitteensa puitteissa vaikuttaa. Sen mukaan yrityksen pitää ottaa ihmisoikeudet huomioon siinä määrin kuin sillä on vaikutusvaltaa kolmansiin toimijoihin

²⁶⁰ Yritysvastuuoikeuden yhdistys 2020.

5 TUTKIMUSTULOKSET

Tämän tutkielman lähtökohtana on ollut havainto siitä ongelmasta, että toimitusketjujen avulla tilaajayritykset pystyvät omistus- ja sopimusjärjestelyidensä avulla ulkoistamaan vastuunsa tuotannon ympäristöllisistä ongelmista, mutta samalla ne voivat hallinnoida toimitusketjujaan omien taloudellisten etujensa turvaamiseksi. Tähän liittyen olen etsinyt tutkielmassani vastausta ensinnäkin siihen tutkimuskysymykseen, voitaisiinko yritystä pitää vastuussa sen toimitus- ja tuotantoketjujen ilmastovaikutuksista.

Kysymykseen vastatakseni olen tarkastellut ensin arvoketjujen hallinnan teoriaa, jonka mukaan voidaan erotella viisi eri arvoketjujen hallinnan tyyppiä: markkinaperustainen, modulaarinen, suhteellinen, vangitseva ja hierarkkinen. Teoria antaa näiden hallintatapojen määrittelyn kautta edellytyksiä perehtyä arvoketjujen toimintamallien eri piirteisiin, ja auttaa hahmottamaan johtoyritysten konkreettisia käytäntöjä arvoketjuhallinnassa, voimadynamiikkoja sekä organisaatiomuotoja. Näiden tekijöiden jäsentämisen suuri merkitys on käsittääkseni sen ymmärtämisessä, millaista kontrollia johtoyritys käyttää suhteessa arvoketjuihinsa. Kontrollilla ja sen tasolla on edelleen merkitystä arvioitaessa, voiko yritys olla vastuussa sen arvoketjuissa tapahtuvista toiminnoista, sillä hallinta on avainvaatimus vastuun muodostumiselle toisen toimijan teoista ja toimista.

Tutkielmassani kävi ilmi, että johtoyrityksen kontrolli ei todennäköisesti synnytä vastuun perusteita, kun sen hallinta perustuu markkinaperustaiseen vaihdantaan. Tämä johtuu siitä, että kyseisen hallintatavan puitteissa liiketoimia voidaan hallinnoida vain vähäisellä koordinoinnilla. Vastaavasti ostajan tarve suoraan seurantaan ja hallintaan on vähäistä silloin, kun arvoketjun hallinta perustuu modulaariseen tapaan. Suorempaa ja käytännöllisempää hallintaa oli sen sijaan havaittavissa suhdeperustaisessa hallintatavassa, jossa monimutkaiset liiketoimet ja vaikeasti kodifioitavat tuote-erittelyt edellyttävät korkeatasoista ja selkeää koordinointia ja vuorovaikutusta. Yritykset kuitenkin voisivat tällöinkin olla todennäköisesti vastuussa vain suorittamastaan hallinnasta. Näin ne tuskin voisivat olla vastuussa esimerkiksi ympäristöstä, jos niiden suorittama hallinta keskittyy ainoastaan tuotannon työturvallisuuteen. Typologioiden ja johtoyritysten roolin hahmottaminen joka tapauksessa voi auttaa tuotantoketjujen hallintadynamiikan ymmärtämisessä ja vastuun perusteiden tarkastelussa.

Viimeaikaisen tuotantovastuuta koskevan oikeuskäytännön tulkinta viittaisi siihen, että alihankintaketjuvastuu on kokonaisuudessaan vielä jokseenkin epävarma, vaikka se antaakin jo viitteitä uusista kehityskuluista. Oikeuskäytäntö on yleisesti osoittanut rajoittavaa tulkintaa

sopimukseen sisällytetyistä hallintamekanismeista. Toisaalta kuitenkin esimerkiksi *Chandler v. Cape* -tapauksessa yhtiöoikeuden näkökulmat eivät vaikuttaneet tuomioistuimen esittämiin päätelmiin, ja tapauksen perusteella on siksi oletettavissa, että yhteneviä perusteita saatettaisiin soveltaa myös sopimusperustaisiin toimitusketjuihin. Myös *Lungowe v. Vedanta* -tapaus tukee tällaista tulkintaa. Havaittavissa onkin alkanut olla vanhojen periaatteiden tulkintaa yhteiskunnallisen muutoksen valossa ja siirtymistä kohti valvontaan perustuvaa vastuuta. Vaikka tutkielmassa esitetyt arvoketjujen hallintaa koskevat oikeustapaukset ovatkin ulkomaista perää, on arvoketjuvastuun kansainvälisillä kehityskuluilla todennäköisesti vaikutusta myös esimerkiksi Suomessa.

Saman tutkimuskysymyksen toisena osana tarkasteltu ilmastovastuu on myös kohdannut huomattavaa kehitystä. Erityisesti vastuun osoittamisen mahdollisuus on saanut pontta nopeasta ilmastotieteen sekä oikeudellisen diskurssin ja perustuslaillisen kontekstin kehityksestä. Esimerkiksi *Lliuya v. RWE AG* -tapaus antoi jo viitteitä attribuutiotutkimuksen kehitykseen liittyvästä mahdollisuudesta osoittaa tietty päästömäärä tietylle toimijalle, kun oikeus linjasi kantajan syy-yhteyttä koskevien perustelujen olevan hyväksyttävissä. Ilmastonmuutos on muutoinkin alkanut esiintyä tuomioistuimissa enenevässä määrin erillisenä, toiminnastaan tietoisten toimijoiden valintojen seurauksena. Kuitenkin vaikka ilmastoon liittyvän vastuun käsitykset vaikuttavat olevan kehittymässä, ei vielä toistaiseksi yhtäkään yksityistä toimijaa ole katsottu tuomioistuimessa vastuulliseksi haitallisista ilmastovaikutuksista. Ensimmäisestä ilmasto-oikeudenkäyntien aallosta tutut asianosaisuuteen ja syy-yhteyksiin liittyvät ongelmat saattavat tehdä jatkossakin vastuun osoittamisen hankalaksi. Ilmasto-oikeudenkäyntien kentän uudet suuntaukset ja menestyneet tapaukset valtioita vastaan antavat viitteitä kasvavasta mahdollisuudesta osoittaa yksityinen toimija vastuulliseksi päästöistään, mutta kokonaisuudessaan ilmastovastuun osoittamisella on hyvin epävarma luonne.

Kun sekä arvoketjujen että ilmastonmuutokseen liittyvissä vastuukysymyksissä on havaittavissa suurta epävarmuutta, voidaan näitä tämänhetkisiä käsityksiä yhdistelemällä todeta ensimmäisen hypoteesini osoittautuvan oikeaksi – yritysten vastuu arvoketjujen haitallisista ilmastovaikutuksista tuskin konkretisoituisi. Olen tämän vuoksi todennut, että arvoketjujen ilmastokysymysten kohdalla voidaan puhua vastuuvajeesta. Vaikka molempiin vastuukysymyksiin liittyen näyttääkin olevan tapahtumassa selkeää kehitystä ja uusia vastuuseen viittaavia trendejä, ei tosiasiallista takuuta kummankaan kohdalla ole siitä, että vastuuta pystyttäisiin varmasti osoittamaan arvoketjuihin tai ilmastoon liittyen. Tulkintaani

tukevat myös *Arica Victims KB v Boliden Minerals AB-* ja *Trafigura* -tapaukset, joissa emoyhtiötä ei pystytty osoittamaan vastuulliseksi suorista ja paikallisesti tapahtuneista ympäristövahingoista.

Kun vastaus tutkimuskysymykseen siitä, voitaisiinko yritystä pitää vastuussa toimitus- ja tuotantoketjunsä ilmasto vaikutuksista, saa melko varmasti kielteisen vastauksen, olen päättänyt toteamaan, että sääntelyä ja oikeudellisia instrumentteja tulee olla vastuuvajeen poistamiseksi, ja niillä on turvattava tuotantoketjunsä ilmasto kestävyys. Tällä hetkellä kuitenkin vaikuttaa, että esimerkiksi ilmastonmuutoksen sääntelyllinen lähestymistapa suuntaa kohti suhteellisen rajallisia vapaaehtoisia sitoumuksia, jotka ovat lähinnä muotoilemattomia ja epäselviä pitkän aikavälin suunnitelmia.²⁶¹

Todettuani ensin, miksi sääntelyä tarvitaan, saatoin sääntelyteoreettisen näkökulman kautta tarkastella toista tutkimuskysymystäni, millainen tai millaiset oikeudelliset instrumentit voisivat vastata arvoketjunsä ilmasto vastuuongelmiin. Vastausta etsin yritysvastuulakien kehittyvästä maailmasta. Lähtökohtani yritysvastuulakien analysoinnissa oli, että arvoketjunsä vastuukysymykseen ei ole olemassa yhtä ainoaa vastausta, mutta yhtenä keinona ja osamahdollisuutena ne voisivat olla osaltaan vastaamassa ongelmaan. Huolimatta yritysvastuulakien kiihtyvästä leviämisestä maailmanlaajuisesti, niihin liittyy vielä toimintalogiikan ja vaikuttavuuden herättämiä kysymyksiä sääntelyn toimivuudesta ja sen tulevaisuudesta. Yritysvastuulaeissa on huomattavia ongelmia myös esimerkiksi niiden käsitteelliseen eriparisuuteen liittyen, minkä vuoksi tutkielmassa on nostettu toimivan yritysvastuulain edellytyksiksi ainakin arvoketjun, johtoyrityksen ja riittävän hallinnan oikeudellinen käsitteellistäminen.

Jotta yritysvastuulain käytännön vaikutus olisi mahdollisimman kattava, tulisi käsitykseni mukaan sen henkilöllisen soveltamisalan olla mahdollisimman laaja. Mikäli henkilöllinen soveltamisala olisi rajattu ainoastaan tietyt taloudelliset raja-arvot ylittäviin yrityksiin, jäisi lain soveltamisalan ulkopuolelle huomattava joukko toimijoita, jotka ovat ulkoistaneet päästöjään arvoketjuihinsa. Arvoketjunsä käsitteellistämisen osalta huomioon tulisi ottaa toimitusketjunsä monimutkaisuus ja -kerroksisuus sekä niiden haavoittuvuus erilaisille ulkoisille muutoksille. Oleellista olisi myös se, että arvoketjut kattaisivat konsernirakenteisten organisaatioiden lisäksi sopimusten varaan rakentuneet toimitusketjut. Riittävän tehokkaan hallinnan osalta huomioon

---

²⁶¹ Peel & Osofsky 2015, s. 338.

tulisi ottaa ostajien ja toimittajien väliset voimasuhteet, jotta yritysten selonotto- ja tiedonantovelvollisuuksien kautta tekemä hallinta voisi olla tehokasta.

Sen lisäksi, että yritys vastuulain tulisi oikeudellisesti käsitteellistää arvoketju, johtoyritys ja riittävän tehokas hallinta, on oleellista, että se perustuisi asianmukaiselle huolellisuusvelvoitteelle, ja että se kattaisi aineelliselta soveltamisalaltaan ympäristön. Asianmukainen huolellisuusvelvoite velvoittaisi yrityksiä tunnistamaan ja arvioimaan mahdollisia kielteisiä ihmisoikeus- ja ympäristöriskejään, sekä ehkäisemään ja lieventämään tällaisia vaikutuksiaan. Lisäksi yritysten tulisi varmistua siitä, että niihin puututtaisiin seuraamalla toimenpiteiden vaikutuksia. Jotta yritys vastuulaki voisi tarjota osaratkaisua arvoketjujen haitallisiin ilmastovaikutuksiin, olisi oleellista, että yritys vastuulaki kattaisi aineelliselta soveltamisalaltaan ihmisoikeuksien lisäksi ympäristön, joka edelleen käsitteenä kattaisi ilmaston. Mallia voisi etsiä esimerkiksi OECD:n määrittelemistä ohjeista, miten yritysten tulisi toimia suhteessa ympäristöön osana asianmukaista huolellisuutta. Ohjeet ovat kuitenkin varsin laajat, ja käsitykseni mukaan on epätodennäköistä, että kansalliset yritys vastuulait velvoittaisivat yrityksiä niin laajaan huolellisuus- ja tiedonantovelvoitteeseen. Tärkeää kuitenkin olisi, että huolellisuus- ja tiedonantovelvoite kattaisi ympäristön, ja raportointivelvollisuus koskisi myös 3-luokan päästöjä. Ympäristövastuun voidaan katsoa olevan kokonaan oma yritys vastuulainsäädännön osa, ja se vaatisi vielä runsasta selvitystyötä tullakseen toimivaksi osaksi sääntelyä.

Kaiken kaikkiaan ulkoistaminen on muuttanut tapaa, jolla yritykset pienentävät kustannuksiaan ja tuottavat voittoja, mutta joka toisaalta on myös viime aikoina lisännyt yritysten oikeudellista vastuuta seurata toimittajiensa toimintatapoja ja korostanut vastuullisten ja läpinäkyvien toimitusketjujen varmistamisen tärkeyttä. Tutkimusta aiheesta tarvitaan kuitenkin lisää. Muun muassa Suomessa yksityisoikeudellisen arvoketju vastuun todennäköisyys lisääntyy jatkuvasti, kun alihankkijaverkostot levittäytyvät common law -maihin, ja kotimaiset yritykset liittyvät kansainvälisiin arvoketjuhallintasopimuksiin.²⁶² Tärkeää olisi siksi kehittää perinteisestä sopimuskäsityksestä riippumatonta hahmottamismetodologiaa ja laajentaa käsitystä eri sopimusten välisistä suhteista. Myös erilaisten hallintadynamiikkojen käsittäminen vaatii käsitykseni mukaan arvoketjujen typologioiden ymmärtämistä ja kehittämistä.

---

²⁶² Salminen & Rajavuori 2019, s. 552.

Kestävässä yritystoiminnassa on tulevaisuus. Arvoketjujen organisaatiodynamiikkaa viime vuosikymmenten ajan ohjanneiden kustannusten minimoinnin, joustavuuden ja nopeuden rinnalle nouseva kestävä kehityksen hallinta avaa yritykselle uusia pääoman keräämisen väyliä. Laajemmasta kestävyiden hyödyntämisestä on hyötyä paitsi ihmiskunnalle, myös yritykselle. Kysymys on kuitenkin liian tärkeä jätettäväksi vapaaehtoisuuden varaan, ja siksi yritystoiminnasta tulee pyrkiä tekemään vastuullista myös sääntelyllisesti.